

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Малько Наталія Олександрівна

УДК 342.7:341.3: 351.75:364(477)

ДИСЕРТАЦІЯ
МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування

Галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н.О. Малько

Науковий керівник:

Кулініч Олег Васильович, кандидат наук з державного управління

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Малько Н.О. Механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю D4 «Публічне управління та адміністрування». – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління». – Харків, 2025.

У дисертаційній роботі вирішено наукове завдання, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності й розробці практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

В роботі визначено сутнісні характеристики та зміст системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні; виокремлено дві групи механізмів: загальних (організаційно-правових, фінансових та інформаційно-комунікаційних), які є базовими для публічної політики та створюють умови для її стабільності, фінансової життєздатності й легітимності та спеціальних, для класифікації яких запропоновано комбінований підхід, що поєднує критерії рівня превенції (первинна, вторинна, третинна) та функціонального спрямування (координаційні, освітньо-виховні, соціально-підтримуючі, правоохоронні, ресоціалізаційні).

У структурі механізмів формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності визначено ключові компоненти: інституційний, нормативно-правовий, методичний, процедурний, інструментальний та ресурсний; визначено принципи функціонування цих механізмів, серед яких виокремлено верховенство права, справедливість і недискримінацію, підзвітність і відповідальність, адаптивність та ефективність.

Удосконалено класифікацію моделей публічної політики щодо ювенальної превенції, що на відміну від інших спирається на такі критерії: роль структур соціального захисту чи правоохоронних органів, ступінь залучення громади, рівень централізації у прийнятті рішень, а також переважаючий підхід – відновний (restorative) чи каральний (retributive). Виділено три концептуальні моделі: соціально-реабілітаційну, кримінально-юстиційну та відновно-комунітарну та три змішані: збалансовану, неоліберальну, керовану та перехідну моделі. Запропонована типологія дає можливість порівняльно аналізувати міжнародні практики, визначати управлінські пріоритети публічної політики та оптимізувати механізми її формування і реалізації в національному контексті.

Обґрунтовано роль організацій громадянського суспільства (ОГС) як чинника підвищення ефективності публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності; визначено інформаційно-аналітичну, нормотворчу, виховну, інтеграційну, підтримувально-соціальну, профілактичну, реабілітаційну, посередницьку, моніторингову та інноваційну функції різних типів організацій громадянського суспільства – громадських, благодійних, спортивних, релігійних та ін. організацій. Запропонований підхід поглиблює теоретичне розуміння внеску ОГС, створює методичну основу для їх інституційної підтримки й інтеграції в державні та місцеві стратегії ювенальної превенції.

Уточнено поняття «публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності» та «механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності».

Узагальнено світові тенденції та зарубіжний досвід попередження дитячої злочинності, що дозволило з'ясувати можливість адаптації кращих практик до інституційних особливостей та національної специфіки України, зокрема: перехід від каральної парадигми до реабілітаційно-превентивної, створення на місцевому рівні міжвідомчих команд, розвиток мережі безпечних дозвіллевих просторів для підлітків тощо.

Запропоновано теоретико-методичні підходи щодо напрямків удосконалення організаційно-правових, фінансових та інформаційно-комунікаційних та превентивних механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в розрізі їх ключових компонентів: інституційного, нормативно-правового, методичного, процедурного, інструментального та ресурсного.

Визначено роль ІКТ у структурі механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Розроблено пропозиції щодо впровадження сучасних цифрових технологій, зокрема: інструментів аналізу даних для раннього виявлення ризиків делінквентної поведінки; мобільних додатків для правової та психологічної підтримки дітей та їхніх батьків; комунікаційних платформ для ефективної взаємодії суб'єктів превенції.

Ключові слова: відновне правосуддя, делінквентна поведінка, дитяча та підліткова злочинність, захист прав дітей, механізми формування і реалізації публічної політики, національна поліція, органи місцевого самоврядування, попередження злочинності, правопорушення неповнолітніх, превенція, протиправна поведінка, профілактика правопорушень, публічна політика, ресоціалізація та реінтеграція неповнолітніх, служби у справах дітей, ювенальна поліція, ювенальна превенція, ювенальна юстиція.

ANNOTATION

Malko N.O. Mechanisms of Formation and Implementation of Public Policy for the Prevention of Child and Adolescent Delinquency.

The dissertation for the Doctor of Philosophy degree in specialty 281 "Public Management and Administration". – V. N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration". – Kharkiv, 2025.

The dissertation has solved the scientific task of scientifically and theoretically substantiating of the mechanisms for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent delinquency and developing practical recommendations for their improvement.

The work has identified the essential characteristics and content of the system of mechanisms for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent delinquency in Ukraine; it has separated two groups of mechanisms: general (organizational – legal, financial and information – communication), which are basic for public policy and create conditions for its stability, financial viability and legitimacy, and special, for the classification of which a combined approach is proposed, connecting the criteria of the prevention level (primary, secondary, tertiary) and the functional direction (coordination, educational, social support, law enforcement, resocialization).

In the structure of mechanisms for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent crime, key components have been identified: institutional, regulatory, methodological, procedural, instrumental and resource; the principles of these mechanisms functioning have been determined, among which the rule of law, justice and non-discrimination, accountability and responsibility, adaptability and efficiency are highlighted.

The classification of public policy models for juvenile prevention has been improved, which, unlike others, is based on the following criteria: the role of social

protection or law enforcement agencies, the degree of community involvement, the level of centralization, as well as the prevailing approach such as restorative or retributive. Three conceptual models have been given off: social-rehabilitation, criminal-justice, restorative-communitarian and three mixed models: balanced, neoliberal managed and transitional model. The proposed typology gives an opportunity to comparatively analyze international practices, to determine the management priorities of public policy, and to optimize the mechanisms of its formation and implementation in the national context.

The role of civil society organizations was justified as a factor in increasing the effectiveness of public policy for the prevention of child and adolescent delinquency has been substantiated; the information-analytical, norm-setting, educational, integration, social-supportive, preventive, rehabilitation, intermediary, monitoring and innovative functions of various types of civil society organizations, public, charitable, sports, religious and other organizations have been determined. The proposed approach deepens the theoretical understanding of the contribution of CSO's, creates a methodological basis for their institutional support and integration into state and local juvenile prevention strategies.

The concepts of «public policy for the prevention of child and adolescent delinquency» and «mechanisms for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent crime delinquency» were clarified.

Global trends and foreign experience in the prevention of child crimes were summarized, which allowed us to clarify the possibility of adapting the best practices in Ukraine, taking into account national specifics and institutional features.

Theoretical – methodological approaches were proposed regarding the areas of organizational, legal, financial, informational, communication and preventive mechanisms improvement for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent delinquency in terms of their key components: institutional, regulatory, methodological, procedural, instrumental and resource.

The role of ICT in the structure of mechanisms for the formation and implementation of public policy for the prevention of child and adolescent crime has

been determined. Proposals have been developed for the implementation of modern digital technologies, in particular: data analysis tools for early detection of delinquent behavior risks; mobile applications for legal and psychological support of children and their parents; communication platforms for effective interaction of prevention subjects.

Keywords: restorative justice, delinquent behavior, child and adolescent delinquency, protection of children's rights, mechanisms for forming and implementing public policy, National Police, local self-government bodies, crime prevention, juvenile delinquency, prevention, illegal behavior, prevention of offenses, public policy, resocialization and reintegration of minors, child protective services, juvenile police, juvenile prevention, juvenile justice.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Малько Н. Особливості публічної політики щодо попередження дитячої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. №11(17). С. 377-385. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-377-385](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-377-385)
2. Malko N.O. Foreign experience in implementing public policy on preventing juvenile delinquency. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 37. С. 11-16. DOI: <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.2>
3. Малько Н.О. Виклики та напрями вдосконалення публічної політики запобігання кіберзлочинності неповнолітніх. *«Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування»*. 2025. №1. С. 75-83. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2025.1.12>
4. Малько Н.О. Ювенальна юстиція як інструмент державної політики запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. *Наукові інновації та передові технології*. 2025 №6 (46). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-6\(46\)-1615-1628](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-6(46)-1615-1628)
5. Малько Н.О., Кулініч О.В. Роль організацій громадянського суспільства у формуванні та реалізації публічної політики щодо попередження дитячої злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2025. Том 36(75). №2. URL: <https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/>

Особистий внесок добувача: обґрунтовано роль організацій громадянського суспільства у формуванні та реалізації публічної політики щодо попередження дитячої злочинності.

Внесок Кулініча О.В.: загальне керівництво

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Малько Н.О. Механізм формування і реалізації публічної політики щодо попередження дитячої злочинності. *Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє : зб. тез XXI Міжнар. наук. конгресу*. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр». 2021. С. 296-298. DOI: 10.34213/mnkongr.2021
2. Кулініч О. В., Малько Н. О. Попередження дитячої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. International scientific-practical conference «Current issues of science, education and society: theory and practice»: conference proceedings (Aarhus, Denmark, October 20, 2023). Aarhus, Denmark: Scholarly Publisher ICSSH, 2023. P. 76-77
3. Малько Н.. Ефективність діяльності організацій громадянського суспільства у попередженні дитячої злочинності. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали LV-ої Міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Острава (Чехія): ВАДНД, 07 квітня 2025 р. С. 36-39.
4. Малько Н. Політики та програми профілактики правопорушень неповнолітніх у кіберпросторі. *Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Безпека дітей в інтернеті: попередження, освіта, взаємодія»*. м. Кропивницький. КЗ «КОІППО імені В. Сухомлинського. 10-14 лютого 2025р. URL: <https://svitlanaefimenko.netboard.me/bezpekaditeyvinterneti/?link=AqNkB2aP-7IWCCJt9-d5gWKzv8>
5. Малько Н.О. Публічна політика щодо запобігання дитячій злочинності в умовах воєнних дій: міжнародний досвід і можливості адаптації для України. *Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти : матеріали VI Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції* (Київ, 26–31 березня 2025 року). / Упоряд. Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2025. С. 872-876. URL: <https://iod.gov.ua/content/events/72/vi-vseukrayinska-mizhgaluzeva--naukovo-praktichna-onlayn-konferenciya-ukrayinske-suspilstvo--u-perspektivah-rozvitku-->

istorichniy--socialno-politichniy--osvitno-pedagogichniy-
aspekti_publications.pdf?1744869134.7518

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ	25
1.1. Поняттєво-термінологічний апарат науки публічного управління у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності	25
1.2. Сучасний стан дослідження проблем дитячої та підліткової злочинності	44
1.3. Сутність механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності	60
Висновки до першого розділу	79
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ...	82
2.1. Організаційно-правовий механізм формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні	82
2.2. Особливості попередження дитячої та підліткової злочинності на місцевому рівні в умовах воєнного стану	99
2.3. Зарубіжний досвід здійснення публічної політики щодо попередження ювенальної злочинності	115
Висновки до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ	140
3.1. Пріоритетні виклики публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні в сучасних умовах	140
3.2. Обґрунтування концептуальної моделі системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої і підліткової злочинності	153

3.3. Взаємодія органів публічної влади з організаціями громадянського суспільства як чинник удосконалення публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності	171
Висновки до третього розділу	184
ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	192
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВПО – внутрішньо переміщені особи

ЗВО – заклади вищої освіти

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології;

КК – Кримінальний кодекс України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МОН – Міністерство освіти і науки України

МОП – Міжнародна організація праці

НПА – нормативно-правові акти

НПУ – Національна поліція України

ОГП –Офіс Генерального прокурора

ОГС – організації громадянського суспільства

ОМС – органи місцевого самоврядування

СЖО – сім'ї у складних життєвих обставинах

ССД – Служби у справах дітей

ЦСССДМ – Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

ЮП – ювенальна поліція

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена глибинними трансформаціями у соціальній структурі українського суспільства, що відбуваються на тлі війни, кризових явищ та загострення соціально-економічних проблем. В умовах зростання соціальної вразливості дітей і підлітків, ослаблення інституційних механізмів захисту прав дітей та дестабілізації родинного середовища проблема попередження дитячої та підліткової злочинності набуває особливої гостроти. Недостатня ефективність існуючих механізмів публічної політики у сфері профілактики ювенальної злочинності створює системні ризики для безпеки суспільства, порушення прав дітей і підлітків та перешкоджає сталому розвитку країни.

Інституційна фрагментарність, недостатня інтеграція державних і громадських зусиль, обмеженість ресурсів на місцях перешкоджають створенню цілісної системи профілактики дитячої та підліткової злочинності.

Вплив цифровізації, зростання міграційних потоків, соціальна ізоляція, а особливо наслідки повномасштабної війни, ставлять нові виклики перед системою попередження дитячої та підліткової злочинності. З'являються нові форми та фактори ризику, що вимагає адаптації та вдосконалення існуючої публічної політики та механізмів її формування і реалізації.

У цьому контексті особливої актуальності набуває розробка багаторівневої взаємодії державних структур, організацій громадянського суспільства, освітніх і соціальних інституцій з урахуванням соціально-економічної динаміки та новітніх викликів. Комплексний підхід до вдосконалення механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності є необхідною умовою забезпечення прав дітей, зміцнення національної безпеки та сталого розвитку України в післявоєнний період.

Стан наукової розробки проблеми. Аналіз наукової літератури з питань публічного управління у сфері попередження дитячої та підліткової

злочинності свідчить про формування кількох ключових напрямів досліджень упродовж останніх двох десятиліть.

Перший вагомий напрям пов'язаний з інституційно-правовим обґрунтуванням механізмів профілактики дитячої злочинності. Вагомий внесок у розробку теоретичних засад запобігання дитячій та підлітковій злочинності здійснили українські вчені, зокрема Л. Іващенко, О. Богініч, К. Дубовик, Н. Оніщенко, які визначили принципи правового захисту дітей і особливості правосуб'єктності неповнолітніх. Значний науковий доробок щодо розвитку інституційних механізмів захисту прав дітей внесли В. Баранов, Н. Ярмач, Л. Сукмановська, які досліджували питання ювенальної юстиції та інституційного середовища запобігання злочинності. Серед зарубіжних дослідників істотний внесок зробили М. Фрімен, Дж. Вільямс та експерти ЮНІСЕФ, які досліджували міжнародні стандарти захисту прав дітей та механізми їх імплементації на національному рівні.

Другий важливий напрям досліджень зосереджується на вивченні соціально-психологічних чинників дитячої та підліткової злочинності. Українські вчені В. Беліков, Л. Білецька, Г. Датт, Г. Дідківська аналізували соціально-психологічні особливості девіантної поведінки неповнолітніх, а також роль сімейного середовища, шкільного клімату та середовища однолітків у формуванні протиправної поведінки. Серед зарубіжних науковців слід відзначити роботи Е. Еріксона, Д. Колемана, Л. Стейнберга, які досліджували процеси соціалізації та підліткової ідентичності як ключові фактори, що впливають на ризик делінквентної поведінки.

Третім значущим трендом є аналіз ролі організацій громадянського суспільства у формуванні та реалізації профілактичної політики щодо дитячої злочинності. З позицій науки публічного управління цю проблему глибоко досліджували українські вчені В. Бульба, Т. Воронова, І. Гриценко, С. Петренко, які акцентували увагу на необхідності залучення громадських, благодійних та міжнародних організацій до системи попередження правопорушень серед неповнолітніх.

Четвертий дослідницький тренд стосується вивчення впливу цифровізації на механізми попередження дитячої злочинності. Сучасні дослідження українських учених, таких як О. Кравчук, І. Середа та А. Кашуба, акцентують увагу на можливостях використання цифрових технологій у системах моніторингу, раннього виявлення ризикованої поведінки дітей, розвитку цифрових освітніх платформ для підвищення правової культури молоді. Зарубіжні дослідники, зокрема С. Лівінгстон, Д. Хелс, а також експерти Ради Європи, досліджували феномени онлайн-делінквентності, кібербулінгу та кібербезпеки дітей як новітні виклики для систем профілактики.

П'ятий напрям зосереджений на розвитку правоохоронних і судових механізмів ювенальної превенції. Питання організації спеціалізованих підрозділів поліції з роботи з неповнолітніми, ювенальних судів та програм пробації для підлітків досліджували українські вчені Л. Головченко, В. Середа, Л. Величко, Н. Миколук. Міжнародний досвід у цій сфері вивчали американські вчені М. Шнайдер, С. Фельд та експерти ЮНІСЕФ, які наполягали на гуманізації процесів ювенальної юстиції та мінімізації застосування кримінального покарання до дітей.

Аналіз стану наукової розробки проблеми показує, що, попри значну увагу до дитячої та підліткової злочинності з боку юридичних, педагогічних та психологічних наук, проблематика формування та реалізації публічної політики у цій сфері залишається недостатньо висвітленою саме у площині науки публічного управління та адміністрування. Існуючі дослідження часто фрагментарні, зосереджені на окремих аспектах або дисциплінах, що створює ризик неповного розуміння проблеми та розробки неефективних управлінських рішень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Результати наукових досліджень автора отримані в межах наукової теми Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Реалізація

державної соціальної політики органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0120U105741) – автором обґрунтовано роль соціальної підтримки сімей з дітьми в складних життєвих обставинах як чинника зниження дитячої та підліткової злочинності.

Метою дисертаційного дослідження є науково-теоретичне обґрунтування механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності й розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- уточнити поняттєво-термінологічний апарат науки публічного управління у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності;
- розробити концептуальну модель системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності;
- узагальнити зарубіжний досвід здійснення публічної політики щодо попередження ювенальної злочинності та з'ясувати можливість адаптації кращих практик в Україні;
- розробити класифікацію моделей публічної політики попередження ювенальної злочинності
- обґрунтувати роль і функції організацій громадянського суспільства в попередженні дитячої та підліткової злочинності;
- запропонувати напрямки удосконалення механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності;
- науково обґрунтувати та деталізувати роль сучасних цифрових інструментів в формуванні і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності.

Об'єктом дослідження є публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності.

Предметом дослідження є механізми формування і реалізації публічної

політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у вирішенні актуального наукового завдання в галузі науки публічного управління, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності й розробці практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Найважливішими результатами, що характеризують наукову новизну і розкривають логіку та зміст дисертації, є такі:

вперше:

– розроблено цілісну концептуальну модель системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності, яка, на відміну від існуючих конструктів, включає: визначення сутнісних характеристик і змісту системи; обґрунтування розмежування механізмів на дві взаємопов'язані групи: базові загальні (організаційно-правові, фінансові, інформаційно-комунікаційні) та спеціальні превентивні; розробку комбінованого підходу до класифікації спеціальних механізмів за рівнями превенції та функціональним спрямуванням; ідентифікацію ключових структурних компонентів механізмів (інституційного, нормативно-правового, методичного, процедурного, інструментального, ресурсного) і формулювання ключових принципів їх функціонування (верховенства права, справедливості, підзвітності, адаптивності, ефективності тощо);

удосконалено:

– типологію моделей публічної політики у сфері ювенальної превенції шляхом застосування авторського підходу до класифікації, що враховує роль ключових інституцій (структури соціального захисту / правоохоронні органи), залученість громади, рівень централізації у прийнятті рішень та домінуючу філософію (відновну / каральну), що дозволило виділити й охарактеризувати шість моделей політики: три концептуальні (соціально-реабілітаційна,

кримінально-юстиційна, відновно-комунітарна) та три змішані, котрі відображають реальну практику (збалансована, неоліберальна та перехідна моделі).

– наукове обґрунтування ролі організацій громадянського суспільства як важливого чинника підвищення ефективності публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності через виконання ними комплексу специфічних функцій; визначено, що різні типи ОГС (громадські, благодійні, спортивні, релігійні та ін.) реалізують інформаційно-аналітичну, нормотворчу, виховну, інтеграційну, підтримувально-соціальну, профілактичну, реабілітаційну, посередницьку, моніторингову та інноваційну функції, доповнюючи та посилюючи державні превентивні заходи;

дістали подальшого розвитку:

– поняттєво-термінологічний апарат науки публічного управління через уточнення та конкретизацію дефініцій базових понять у сфері превентивної політики щодо неповнолітніх «попередження», «профілактика» та «запобігання злочинності»; запропоновано авторські визначення понять: «публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності» (як цілеспрямованої, системної діяльності суб'єктів публічної влади та громадянського суспільства, заснованої на відповідних принципах) та «механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності» (як інтегрованої сукупності інституцій, процедур, інструментів і ресурсів, які забезпечують циклічний процес розроблення, ухвалення, впровадження, моніторингу та коригування превентивної діяльності на національному, регіональному і місцевому рівнях);

– наукове осмислення міжнародного досвіду попередження дитячої та підліткової злочинності шляхом систематизації світових тенденцій та узагальнення практики зарубіжних країн у сфері ювенальної превенції, що дозволило провести критичну оцінку потенціалу та визначити умови для успішної адаптації релевантних кращих міжнародних практик до інституційних особливостей та національної специфіки України;

– теоретико методичні підходи щодо напрямків удосконалення організаційно-правових, фінансових та інформаційно-комунікаційних та превентивних механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в розрізі їх ключових компонентів: інституційного, нормативно-правового, методичного, процедурного, інструментального та ресурсного;

– наукове обґрунтування та прикладна деталізація ролі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у структурі механізмів формування і реалізації публічної політики та заходів їх інтеграції у превентивну діяльність шляхом застосування цифрових інструментів, зокрема для: раннього виявлення ризиків (електронні бази даних, аналіз великих даних, AI-скринінг), надання правової та психологічної підтримки дітям та їх батькам (мобільні додатки) та забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів превенції (комунікаційні платформи).

Методологічну основу дисертації становлять такі методи наукового дослідження: системний підхід – для комплексного дослідження механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності як багаторівневої інтегрованої системи (параграфи 1.1, 2.1, 3.1); інституційний аналіз – для дослідження формальних і неформальних інститутів у сфері профілактики дитячої злочинності, зокрема державних органів, організацій громадянського суспільства та освітніх установ (параграфи 1.2, 2.2, 3.3); історичний метод – для відстеження еволюції підходів до попередження дитячої злочинності в Україні та світі, а також періодизації розвитку профілактичної політики (параграфи 1.1, 1.3); діалектичний метод – для виявлення суперечностей та закономірностей розвитку системи попередження дитячої злочинності в умовах воєнних викликів і суспільних трансформацій (параграфи 1.3, 2.3).

У роботі також використані спеціальні наукові методи: порівняльно-правовий аналіз – для дослідження нормативно-правових механізмів запобігання дитячій злочинності в Україні та в країнах ЄС (параграфи 1.2, 2.1,

3.3); структурно-функціональний аналіз – для дослідження інституційної архітектури системи публічного управління у сфері профілактики дитячої та підліткової злочинності (параграфи 2.1, 3.1); соціокультурний аналіз – для вивчення впливу культурних та ментальних чинників на ефективність заходів з профілактики злочинності серед неповнолітніх (параграф 2.3, 3.2); компаративний аналіз – для порівняння українського досвіду профілактики дитячої злочинності з практиками країн Європейського Союзу (параграфи 2.3, 3.3); сценарний метод – для розробки стратегічних орієнтирів розвитку системи попередження дитячої та підліткової злочинності в період післявоєнної відбудови (параграф 3.2).

Інформаційними джерелами дослідження законодавчі та нормативно-правові акти України та зарубіжних країн у сфері захисту прав дітей, попередження дитячої та підліткової злочинності, ювенальної юстиції; міжнародні правові акти, ратифіковані Україною, зокрема Конвенція ООН про права дитини, міжнародні стандарти захисту прав дітей Ради Європи та рекомендації ЮНІСЕФ щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх; офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України, Міністерства юстиції України, ДУ «Центр пробації щодо рівня дитячої та підліткової злочинності, а також дані Єдиного державного реєстру судових рішень щодо справ, пов'язаних із правопорушеннями неповнолітніх.

У дослідженні також використано аналітичні звіти міжнародних організацій (ЮНІСЕФ, Рада Європи, Міжнародна організація з міграції) та матеріали діяльності організацій громадянського суспільства, які здійснюють свою діяльність у сфері попередження ювенальної злочинності.

У роботі використані наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з питань публічного управління, соціальної політики, соціології, психології, педагогіки, кримінології, ювенальної превенції та розвитку партнерства між державою і громадянським суспільством. Додатково залучено матеріали профільних конференцій, семінарів та круглих столів з

питань запобігання дитячій злочинності, розвитку ювенальної пробації та впровадження цифрових технологій у сферу соціальної підтримки дітей, а також експертні оцінки щодо реформування системи захисту дітей у контексті повоєнного відновлення України та європейської інтеграції.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні, які можуть бути використані органами державної влади, органами місцевого самоврядування та організаціями громадянського суспільства для підвищення ефективності запобігання правопорушенням серед неповнолітніх.

Зокрема, підготовлені автором рекомендації знайшли застосування в роботі:

- Савинської селищної військової адміністрації в рамках діяльності Робочої групи з громадської безпеки та соціальної згуртованості Савинської селищної територіальної громади щодо запобігання дитячій злочинності на деокупованих територіях в умовах правового режиму воєнного стану (Довідка про впровадження від 12.04.2025 р.);

- Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради під час підготовки та впровадження Плану спільних заходів виконавчих органів Харківської міської ради, її комунальних установ і організацій та органів державної влади з питань профілактики та попередження правопорушень, запобігання жорсткому поводженню та насильству над дітьми, при розробці навчальних семінарів і тренінгів для працівників Служби у справах дітей, а також стали основою для підготовки інформаційно-просвітницьких матеріалів і методичних рекомендацій з профілактики дитячої злочинності для закладів освіти міста Харкова (Довідка про впровадження від 16.04.2025 р. № 1);

- Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області при проведенні серії всеукраїнських науково-практичних семінарів для слухачів Центру у 2023–2024 рр. та під час розроблення навчальних програм і

методичних матеріалів для підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, що працюють у сфері запобігання правопорушенням серед дітей та молоді (Довідка про впровадження від 16.04.2025 р. № 43-11/30).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки і пропозиції, отримані в результаті проведених досліджень, дисертант зробив самостійно. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом його особистої праці, із відповідними посиланнями на джерела. Внесок здобувача у праці, що опубліковані у співавторстві, наведено у переліку основних публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження були оприлюднені на наукових і науково-практичних комунікативних заходах, зокрема:

- XXI Міжнародному науковому конгресі «Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє в м. Харків, 21 квітня 2021 року;
- Міжнародній науково-практичній конференції «Current issues of science, education and society: theory and practice» в м. Орхус (Данія) 20 жовтня 2023 року;
- IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Безпека дітей в інтернеті: попередження, освіта, взаємодія». м. Кропивницький. 10-14 лютого 2025р.;
- VI Всеукраїнській міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Українське суспільство у перспективах розвитку: історичний, соціально-політичний, освітньо-педагогічний аспекти» (Київ, 26–31 березня 2025 року);
- 55-й Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» в м. Острава (Чехія) 07 квітня 2025 р.

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано у 10 наукових

працях, у тому числі: 5 статей у фахових виданнях з публічного управління та 5 публікацій у збірниках матеріалів науково-комунікативних заходів.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з дев'ятьма параграфами, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 231 сторінок, з яких основного тексту – 181 сторінка. Робота містить 11 таблиць, 2 рисунки, 9 додатків. Список використаних джерел налічує 236 найменувань, з яких 58 англійською мовою.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

1.1. Поняттєво-термінологічний апарат науки публічного управління у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності

Дослідження поняттєво-термінологічного апарату науки публічного управління є важливим елементом для розуміння і впровадження ефективних заходів у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. У сучасному суспільстві, де проблеми соціальної нерівності, бідності, воєнних конфліктів і глобалізації впливають на розвиток молодого покоління, питання чіткого визначення та узгодження ключових понять є фундаментальним. Саме поняттєвий апарат виступає базисом для організаційно-правових, соціальних та інформаційних механізмів формування і реалізації публічної політики у цій сфері.

Дитяча та підліткова злочинність є складним соціальним феноменом, який потребує міждисциплінарного підходу до його попередження. Використання нечітких, невизначених або застарілих понять у публічному управлінні знижує ефективність заходів профілактики, ускладнює їх реалізацію та координацію між різними органами публічної влади і суспільними інституціями. В умовах сучасних викликів, таких як вплив цифровізації, зростання міграційних потоків та соціальна ізоляція, актуальність оновлення поняттєво-категоріального апарату зростає.

Зокрема, проблема полягає у недостатній систематизації термінів, що використовуються у нормативно-правових актах, державних програмах та наукових дослідженнях. Відсутність єдиного підходу до визначення понять, таких як «профілактика злочинності», «девіантна поведінка», «соціальна реабілітація» та «дитяча злочинність», створює суттєві перешкоди для

побудови ефективної системи публічного управління в цій сфері.

Не менш важливим є системне розуміння вікових категорій осіб, таких як «діти», «підлітки», «неповнолітні» та «молодь». Чітке розмежування цих понять у законодавстві та наукових дослідженнях має вирішальне значення для формування правових механізмів захисту та запобігання правопорушенням серед молодого покоління.

За «Конвенцією ООН про права дитини», дитиною (child) є «кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо відповідно до закону, що застосовується до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше» [62].

Майже тотожне визначення міститься в ЗУ «Про охорону дитинства»: дитиною є «особа віком до 18 років (повноліття), якщо за законом, що застосовується до неї, вона не набуває повноліття раніше» [129].

Л. Іващенко натомість уточнює що «діти - це соціально-демографічна група населення, що охоплює осіб віком до 18 років, яка має фізіологічні, психоемоційні та соціальні особливості, потребує особливого захисту та підтримки з боку держави і суспільства» [52].

Таким чином, поняття «дитина» охоплює найширшу вікову категорію осіб до 18 років, яка визнається як у міжнародному, так і в національному праві. Проте у межах цієї категорії окремо виділяють підгрупу осіб, які набувають часткової дієздатності та підпадають під спеціальні правові режими – це неповнолітні.

Виходячи з етимології слова «неповнолітній» – це особа, яка ще не досягла віку повноліття, тобто віку, з настанням якого настає повна цивільна дієздатність – можливість в повному обсязі реалізовувати передбачені Конституцією та іншими законами суб'єктивні права та обов'язки.

У Пекінських правилах («Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх», 1985), у статті 2.2 зазначено, що «неповнолітньою є дитина або молода людина, яка у межах існуючої правової системи може бути притягнута за правопорушення до відповідальності у такій формі, що відрізняється від форми відповідальності,

що застосовується до дорослого» [89].

У країнах Європейського Союзу та, зокрема, у Німеччині, для позначення осіб до 18 років використовується термін «minderjährig» (неповнолітній). Візові, міграційні, соціальні та кримінальні процедури щодо таких осіб базуються саме на цьому визначенні.

Ю. Жмур зазначає, що, «наприклад, у країнах Африки та Азії кримінальна відповідальність неповнолітніх залежить від релігійних, культурних та історичних особливостей країни [45]. У цих країнах вона настає з 15, інколи з 13–14-річного віку, проте у країнах Європи такий вік – це 14–15 років, залежно від тяжкості злочинів, а повна кримінальна відповідальність настає з 16 років.

В Україні неповнолітньою визнається фізична особа у віці від 14 до 18 років. Таке визначення міститься у Сімейному кодексі України (ст. 6), Цивільному кодексі України (ст. 32), а також підтверджується у спеціальній юридичній літературі та низці нормативних актів [149; 168].

Поняття «неповнолітній» визначено у п. 12 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, де вказано, що «неповнолітня особа – це малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років» [68].

Визначення малолітньої особи також надано у п. 11 вищевказаній статті, де зазначено, що «малолітня особа – це дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [68].

У Кримінальному кодексі України поняття неповнолітньої особи не міститься, але встановлюється 16-річний вік, по досягненню якого неповнолітній підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 22 КК України) [67]. Разом з тим, в окремих випадках до кримінальної відповідальності притягуються особи, які на момент вчинення злочину досягли 14-річного віку. Вичерпний перелік злочинів, за які кримінальна відповідальність настає з 14 років, встановлено у положеннях ч. 2 ст. 22 КК України.

А. Баранкевич також визначає, неповнолітніх осіб як фізичних осіб

віком від 14 до 18 років, які мають обмежену цивільну дієздатність та потребують особливого правового захисту. На його думку «правовий статус неповнолітньої особи законодавцем розглядається як складова частина правового статусу дитини, яке є більш ширшим поняттям. При цьому поняття «дитина» вказує не лише на вікову складову, а й, в певних випадках, відображає сімейну (кровну) спорідненість» [7].

На початку ХХ століття в англійській мові з'явився термін «teenager», який набув широкого вжитку після Другої світової війни, коли в західних суспільствах почали виокремлювати представників цього віку в окрему соціальну групу зі своїми потребами, інтересами й культурою.

Термін «тінейджер» походить від англійського слова «teenager», яке утворене шляхом поєднання двох частин: «teen» та «ager». Частина «teen» стосується числівників від 13 до 19 (thirteen, fourteen, fifteen, ..., nineteen), які в англійській мові закінчуються на «-teen» і відповідають віку від 13 до 19 років. Друга частина – «age» (вік), до якої додається суфікс «-er», що означає людину певного віку.

Водночас у наукових і медичних джерелах часто використовується ширший термін – підлітки, який охоплює трохи інший віковий діапазон і зосереджується на характерних фізіологічних та психологічних особливостях цього етапу розвитку. Підлітки – це особи в перехідному віці між дитинством і дорослістю, які зазнають значних фізіологічних, психологічних і соціальних змін. Українське законодавство не містить офіційного визначення терміну «підліток». Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає підлітковий вік (adolescence) як період від 10 до 19 років [179]. ООН, включаючи ЮНІСЕФ, також часто використовують проміжок 10 – 19 років для визначення підлітків.

Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства» також підтримує цю класифікацію, зазначаючи, що підлітковий вік триває з 10 до 19 років і є періодом стрімких фізіологічних, психологічних та соціальних змін [51].

Підлітковий період характеризується не лише фізичними змінами, такими як статеве дозрівання, але й розвитком абстрактного мислення, формуванням ідентичності та поступовим переходом до самостійності.

Ці психологічні особливості мають безпосереднє значення для кримінології. Незрілість емоційно-вольової сфери, пошук авторитету серед однолітків, схильність до ризику та конформізму можуть робити підлітків більш вразливими до негативних зовнішніх впливів та залучення до протиправної діяльності, часто у складі групи. Тому, навіть якщо термін «підліток» (у віковому діапазоні 10-18 років) не закріплений універсально в законодавстві, врахування психологічних особливостей цього періоду є вкрай важливим для розробки ефективних програм ранньої профілактики та превенції.

Існує активна академічна та наукова дискусія щодо адекватності традиційного визначення 10 – 19 років у сучасних умовах. Дедалі частіше лунають ініціативи розширити визначення підліткового віку до діапазону 10 – 24 роки. Пропозиції на користь такого розширення включають наступні аргументи:

- більш ранній початок статевого дозрівання (у багатьох країнах спостерігається прискорення початку пубертату);
- відтермінування прийняття дорослих соціальних ролей (сучасні молоді люди пізніше досягають фінансової незалежності, завершують освіту, вступають у шлюб та народжують дітей, що подовжує період соціального переходу);
- тривалий розвиток мозку (нейронаукові дослідження показують, що розвиток мозку, особливо префронтальної кори, яка відповідає за виконавчі функції триває до середини 20-х років).

2019 року в Україні з метою підвищити увагу держави до дітей віком від 10 до 18 років було розроблено законопроект, який передбачав введення в законодавство України терміну «дитина підліткового віку (підліток) – дитина у віці від 10 до 18 років».

Метою цієї законодавчої ініціативи було підвищення уваги держави до потреб дітей саме цієї вікової групи, узгодження національного законодавства з міжнародними стратегіями (зокрема, Глобальною стратегією ООН з охорони здоров'я жінок, дітей та підлітків та рекомендаціями ВООЗ щодо особливої уваги до підлітків), а також вдосконалення реалізації прав неповнолітніх, особливо у сфері охорони здоров'я. Втім, ця ініціатива не отримала підтримки Верховної Ради України.

Узагальнені вікові діапазони різних категорій осіб наведено на рис. 1.1

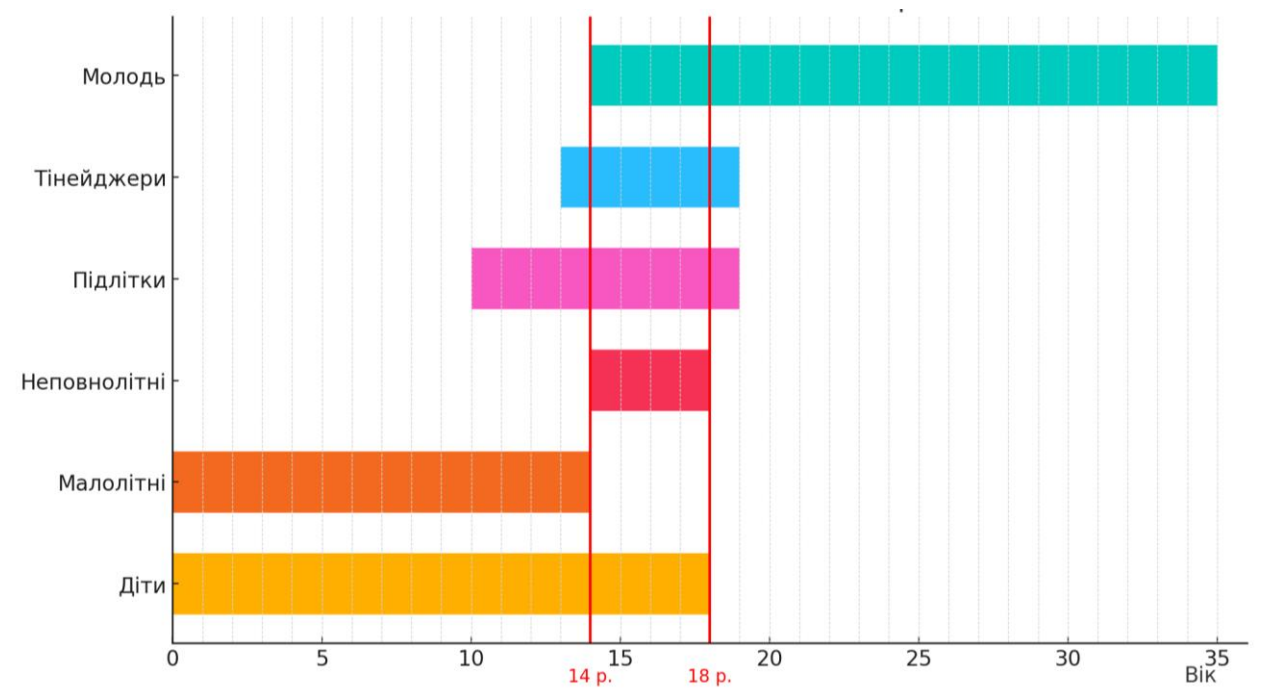

Рис. 1.1 – Узагальнені вікові діапазони різних категорій осіб (створено автором)

Права дитини у контексті міжнародного та національного права становлять систему гарантій, спрямованих на забезпечення гідного розвитку кожної особистості в період дитинства. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права визнає за дітьми універсальні права, включаючи право на життя, безпеку особи, свободу від катувань і жорстокого поводження, з особливим акцентом на захист у судових процесах. Аналогічно, Закон України

«Про охорону дитинства» гарантує права дитини на освіту, медичне обслуговування, соціальний захист, захист від насильства та визначає, що дитиною є особа до досягнення 18-річного віку [129].

Конвенція ООН про права дитини визначає, що права дитини охоплюють усі аспекти її життя – цивільні, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Основними принципами є недискримінація, дотримання найкращих інтересів дитини, право на життя та розвиток, а також врахування думки дитини відповідно до її віку та зрілості [62].

ЮНІСЕФ визначає права дитини як універсальні та невід’ємні універсальні етичні принципи. Вони охоплюють всі аспекти життя дитини: громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права. Ці права є основою для створення міжнародних стандартів поведінки з дітьми [185].

Загалом, на основі думок науковців можна сформулювати визначення, що права дитини – це визнані міжнародним і національним правом можливості, що враховують вік та індивідуальні особливості дитини, мають чітко визначений механізм реалізації й захисту. Їхній зміст тісно пов’язаний із загальнолюдськими правами, але права дитини мають свої характерні риси, зокрема – врахування незрілості та залежності дитини, тому вимагають особливого підходу порівняно з правами дорослої людини.

Разом із тим, відсутність окремого розділу в Конституції України, присвяченого правам дитини, створює правову прогалину, яка ускладнює системну реалізацію та уніфікацію підходів у сфері забезпечення прав дітей. Це, у свою чергу, впливає на ефективність правового захисту вразливих категорій, зокрема дітей, які вчиняють правопорушення чи потрапляють у конфлікт із законом. У такій ситуації особливої ваги набуває вивчення форм поведінки дітей, що відхиляються від правових та соціальних норм, адже саме вони найчастіше стають предметом державного реагування.

Для більш глибокого аналізу важливо розглянути еволюцію категорій, які лежать в основі сучасного публічного управління у цій сфері. Зокрема, важливо проаналізувати ключові поняття, які застосовуються для опису

подібних явищ у науковій та практичній площині, – девіантна поведінка та делінквентна поведінка. Їхнє теоретичне розмежування та правове осмислення дозволяє більш точно визначати природу порушень, шукати ефективні механізми впливу та попередження, а також забезпечувати належний захист прав дитини навіть у разі відхилення її поведінки від установлених норм.

Девіантна поведінка – це «поведінка, яка суперечить прийнятим у даному суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам» [33]. Вона включає антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні (протиправні) й аутоагресивні вчинки. Девіантна поведінка може бути як патологічною, так і непатологічною. Непатологічні девіації часто обумовлені соціально-психологічними факторами, такими як мікросоціальна занедбаність.

Делінквентна поведінка – це форма девіантної поведінки, що характеризується здійсненням протиправних дій та порушенням соціальних норм. Цей термін походить від латинського слова «delictum», що означає «проступок» або «правопорушення» [147].

Серед вітчизняних і зарубіжних науковців досі немає єдності щодо визначення сутності поняття «делінквентна поведінка». У спеціальній літературі розглянутий термін використовується в різних значеннях: від дрібних антигромадських дій, що не підлягають кримінальній відповідальності, до злочинної поведінки. У кримінології делінквентну поведінку визначають як «суто підліткове правопорушення, тобто таке, яке вчиняють молоді люди віком від 12 до 20 років» [6].

Отже делінквентну поведінку можна визначити, як сукупність протиправних, асоціальних дій, що порушують правові та соціальні норми, завдають шкоди іншим та суспільству, і за які передбачена юридична відповідальність. Хоча поняття «делінквентна поведінка» не закріплене в Кримінальному кодексі чи інших нормативно-правових актах України, воно активно використовується в наукових дослідженнях, освітній та профілактичній діяльності для позначення протиправної поведінки

(найчастіше – неповнолітніх), яка може призводити до адміністративної, дисциплінарної чи кримінальної відповідальності.

Незважаючи на те, що поняття «делінквентна поведінка» не має чіткого юридичного визначення в Україні та є предметом наукових дискусій щодо його змісту та меж, воно є важливим для розуміння проблеми дитячої та підліткової злочинності. Ця категорія охоплює поведінку, яка, хоч і не завжди є формально караною, може свідчити про соціальну дезадаптацію, ризики подальшої криміналізації та потребує уваги з боку превентивних інституцій.

Згідно з українським законодавством, злочином вважається передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, більш тяжке, ніж кримінальний проступок [67]. Важливо зазначити, що з 1 липня 2020 року терміни «кримінальне правопорушення» і «злочин» не є синонімами, оскільки термін «кримінальне правопорушення» об'єднує в собі поняття «злочин» і «кримінальний проступок» [67].

Найважливішою ознакою злочину є його суспільна небезпека, тобто заподіяння значної шкоди чи шкоди існуючим суспільним відносинам, що містить у собі реальну загрозу заподіяння такої шкоди цим відносинам. Іншою ознакою злочину є його передбачена кримінальним законодавством, протизаконність чи протиправність, тобто це діяння порушує закріплене у нормі кримінального права заборона вчиняти подібні діяння. Злочином може бути визнано лише діяння, вчинене за наявності вини у формі умислу або необережності. Будь-яке інше діяння, не передбачене кримінальним законодавством, не належить до розряду злочинів. Воно може бути адміністративною, дисциплінарною чи аморальною провиною. За кожен злочин у кримінальному законодавстві встановлено відповідне покарання.

Громадською небезпекою та протизаконністю не вичерпуються ознаки злочину. Суспільно небезпечне та протизаконне діяння може бути визначено як злочин лише тоді, коли воно скоєно винно, тобто за наявності відповідного психологічного ставлення до діяння та його наслідків з боку особи, яка

вчинила. Жодне діяння, які суспільно небезпечні наслідки воно не тягло, не може бути визнано злочином без наявності провини. Таким чином, злочинним є не всяке заподіяння шкоди, а лише допущене навмисне чи необережне [66].

Якщо «злочин» поняття – це одиничне, то «злочинність» – поняття масове. Р. Черкаський тлумачить злочинність «як історично-мінливе, суспільно-обумовлене, змінюване, динамічне, негативне та небезпечне явище, яке виражене у вчинюваних окремою особою та / або групою осіб злочинах, що є найбільш суспільно-небезпечними діяннями, які детерміновані сукупністю певними чинниками життя населення країни та недосконалостями правової системи, існування якого загалом веде до виникнення особливо негативних наслідків соціального, політичного, економічного характеру тощо» [171].

У зв'язку з цим виникає потреба у виокремленні понять «правопорушення», «злочинність», а також їхніх окремих проявів – дитячої та підліткової злочинності. Аналіз цих категорій дозволяє краще зрозуміти природу відхилень у поведінці дітей, а також розробити ефективні стратегії профілактики, правового реагування та реабілітації з урахуванням вікових і соціальних чинників (Додаток Б)

Аналіз міжнародних, національних і наукових підходів до визначення понять «правопорушення» та «злочинність» дозволяє виділити найбільш влучні та адаптивні для наших реалій концепції. Зокрема, визначення О. Скакуна та Н. Мирошниченко чітко структурують елементи правопорушення, враховуючи його юридичну природу та соціальну небезпеку [86; 150]. Водночас соціологічний підхід Е. Дюркгейма до злочинності, який акцентує на її залежності від часу, місця та культурного контексту, є важливим для розуміння її динаміки в сучасному суспільстві [194]. Для адаптації в українські реалії найбільш прийнятними є визначення, які поєднують юридичну точність із врахуванням соціально-культурних чинників. Це дозволяє ефективно регулювати правопорушення та злочинність, враховуючи їхню багатогранність і вплив на суспільство.

Міжнародні підходи до визначення правопорушень та злочинності, представлені у документах, таких як класифікація ICCS та акти Міжнародного кримінального суду, акцентують увагу на глобальних критеріях порушення норм, що мають юридичне або етичне значення. Ці визначення важливі для статистичного моніторингу та міжнародної співпраці, але їх узагальненість обмежує застосування в національних правових системах. Наприклад, ICCS визначає злочинність через її вплив на суспільство та серйозність діянь, тоді як Міжнародний кримінальний суд фокусується на тяжких злочинах міжнародного рівня (геноцид, агресія) [204].

Українське законодавство, зокрема Кримінальний кодекс України та Кодекс України про адміністративні правопорушення, пропонує більш конкретний підхід до цих понять. Правопорушення визначається через такі ознаки, як суспільна небезпека, протиправність, винність і наявність суб'єкта [59; 67]. Це забезпечує однозначність у кваліфікації діянь і ефективність правозастосування. Злочинність трактується як будь-які дії або бездіяльність, що порушують закон і караються державою.

У науковій літературі поняття правопорушень, злочинів та злочинності розглядаються ширше – як соціально-правові явища, що змінюються залежно від часу, місця та суспільного контексту. Т. Новберг наголошує на необхідності комплексного підходу: поєднання правових критеріїв із соціальними й культурними чинниками [214]. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє глибше осмислити злочинність як індикатор суспільного стану й ефективніше реагувати на її прояви. Інтеграція цих підходів у профілактичну політику держави може забезпечити системний ефект у запобіганні правопорушенням, особливо серед вразливих категорій населення – дітей та підлітків.

У цьому контексті особливої уваги потребують такі форми делінквентної поведінки, як дитяча та підліткова злочинність, що мають як спільні риси із загальним поняттям злочинності, так і суттєві відмінності.

Найбільш ефективним підходом до розуміння та регулювання дитячої та

підліткової злочинності видається інтеграція міжнародних стандартів із національними особливостями та науковими розробками з акцентом на профілактику, реабілітацію та врахування індивідуальних потреб кожної дитини. Комплексність міжнародних документів, зокрема Пекінських правил, полягає у визнанні особливого статусу дитини та необхідності спеціалізованої юстиції, тоді як класифікація Дж. Моффітта дозволяє диференціювати підходи до правопорушників залежно від тривалості та характеру їх поведінки [228]. Вітчизняне законодавство підтримує ці принципи, наголошуючи на праві на реабілітацію. Водночас актуальними залишаються проблеми, пов'язані з термінологічною нечіткістю (змішання понять «дитяча», «підліткова» і «неповнолітня» злочинність), недостатньою увагою до превенції в міжнародних документах, низьким віком кримінальної відповідальності в Україні та браком реабілітаційного компонента у низці наукових концепцій, що знижує ефективність їх застосування в сучасних умовах.

Для формулювання комплексного визначення «дитячої та підліткової злочинності» доцільно виходити з широкого розуміння превентивної діяльності. Можливо, використовувати термін «попередження» або «превенція» як узагальнюючий, що охоплює всю сукупність заходів, спрямованих на:

- усунення або нейтралізацію причин та умов, що сприяють протиправній поведінці неповнолітніх (соціальних, економічних, сімейних, освітніх тощо);
- виявлення осіб та груп ризику та здійснення цілеспрямованого впливу на них з метою корекції поведінки та недопущення правопорушень;
- безпосереднє запобігання вчиненню конкретних протиправних діянь (кримінальних, адміністративних тощо) та їхньому повторенню (рецидиву).

Підкреслимо, що у правовому полі визначальним для поняття «дитяча та підліткова злочинність» є вік кримінальної відповідальності, тобто вік, з якого особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за свої дії.

Загальний вік кримінальної відповідальності в Україні становить 16 років. Тобто особа, яка досягла 16-річного віку, може бути повністю притягнута до кримінальної відповідальності за будь-який злочин. Зниження віку кримінальної відповідальності: за окремі тяжкі злочини (наприклад, умисне вбивство, тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, розбій, грабіж, хуліганство тощо) кримінальна відповідальність настає з 14 років. Діти, які не досягли 14 років, не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності, але до них можуть застосовуватися примусові заходи виховного характеру (наприклад, передача під нагляд батьків, обмеження дозвілля, направлення до спеціальних навчально-виховних установ) [67].

Варто зауважити, що вік кримінальної відповідальності у світі різниться: у більшості європейських країн цей вік становить 14–16 років, у деяких – 12 або навіть 10 років (наприклад, Велика Британія – 10 років, Німеччина, Австрія, Італія, Іспанія, Польща – 14 років, Франція – 13 років, Швейцарія, Швеція, Фінляндія – 15 років) [89]. Комітет ООН з прав дитини рекомендує встановлювати мінімальний вік кримінальної відповідальності не нижче 12 років, а за можливості – підвищувати цю межу.

В українському науковому та офіційному дискурсі поряд із термінами «дитяча злочинність» все частіше використовується поняття «ювенальна злочинність». Здебільшого ці терміни вживаються як синоніми. Поширення терміну «ювенальна» пов'язане зі створенням спеціалізованих інституцій (ювенальна превенція, ювенальна пробація, ювенальна юстиція тощо) та прагненням до гармонізації термінології з міжнародною практикою (відповідник англ. «Juvenile Delinquency»). Важливо, однак, розмежовувати ювенальну злочинність (злочини, вчинені неповнолітніми) та злочини, вчинені проти неповнолітніх, оскільки це різні сегменти зі своєю специфікою.

На основі проведеного аналізу ключових понять пропонуємо таке узагальнене визначення. Дитяча та підліткова злочинність – це комплексне соціально-правове явище, що охоплює сукупність передбачених законом протиправних діянь (кримінальних та адміністративних правопорушень

тощо), а також пов'язану з ними делінквентну поведінку, вчинюваних особами дитячого та підліткового віку. Це явище виступає результатом складної взаємодії індивідуально-психологічних, вікових і соціальних чинників, порушує встановлені суспільні норми та є об'єктом цілеспрямованої превентивної (попереджувальної) діяльності з боку держави і суспільства.

Розуміння особливостей і природи дитячої та підліткової злочинності дозволяє перейти до розгляду ключових категорій, які відіграють фундаментальну роль у формуванні і реалізації публічної політики у цій сфері. Поняття «профілактика», «попередження» та «запобігання» злочинності, є взаємопов'язаними елементами, а їх розкриття допоможе сформулювати цілісне уявлення про засоби, які забезпечують ефективну діяльність у цій сфері.

Проект Закону України «Про профілактику правопорушень» від 29 грудня 2009 року містив визначення ключових термінів [89]. Зокрема, профілактика правопорушень визначалася як «система соціальних, правових, організаційних, виховних та інших заходів, спрямованих на виявлення і усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а також на стримування осіб від їх вчинення». Попередження правопорушень трактувалося як «діяльність органів влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та громадян, спрямована на недопущення вчинення правопорушень шляхом впливу на причини та умови, що їм сприяють, а також на осіб з протиправною поведінкою». Запобігання правопорушенням визначалося як «сукупність заходів, спрямованих на недопущення вчинення конкретних правопорушень шляхом безпосереднього впливу на осіб, які мають намір їх вчинити, або шляхом створення перешкод для реалізації такого наміру». Однак цей закон так і не набув чинності, що залишає питання законодавчого визначення відкритим.

Терміни «профілактика», «попередження» та «запобігання» зустрічаються в інших законах, що регулюють діяльність у сфері захисту прав дітей та протидії злочинності. Наприклад, ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та протидії злочинності. Наприклад, ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», ЗУ «Про Національну поліцію», ЗУ

«Про охорону дитинства», ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, ЗУ «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо виконання Конвенції ООН про права дитини», ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Проте, ці закони, як правило, не дають формальних дефініцій досліджуваних термінів, а використовують їх для опису завдань та функцій відповідних органів чи програм. Наприклад, діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції описується через термін «профілактика», а також «попередження» [3].

«Попередження» часто розглядається як діяльність, спрямована на своєчасне виявлення неповнолітніх, схильних до скоєння правопорушень, та осіб, що негативно на них впливають. Це може включати вивчення вікових та психологічних особливостей підлітків з метою недопущення негативної поведінки. Деякі автори визначають попередження як вплив на осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та на їхнє соціальне середовище, або як комплекс заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і обставин правопорушень. Іноді цей термін використовується для позначення конкретних оперативно-розшукових та слідчих дій. У деяких працях «попередження» використовується як синонім «профілактики» [74; 158; 162].

«Профілактика» переважно трактується як система різноманітних заходів (соціальних, правових, економічних, освітніх, психологічних, медичних, культурно-виховних тощо), спрямованих на виявлення та усунення причин та умов (детермінант) злочинності. Вона також включає виявлення осіб з протиправною поведінкою та застосування до них виховних впливів з метою формування позитивних стереотипів законослухняної поведінки. Профілактика розглядається як діяльність, що здійснюється на різних рівнях: загальносоціальному, груповому (спеціально-кримінологічному) та індивідуальному. Індивідуальна профілактика може поділятися на ранню та безпосередню. Існують також специфічні види, як-от просторова профілактика (CPTED), що передбачає запобігання злочинності через

планування територій [25; 31; 61; 81].

«Запобігання» найчастіше визначається як найширше, узагальнююче поняття в системі протидії злочинності. Воно охоплює всю сукупність заходів превентивного впливу, метою яких є зниження рівня злочинності та соціальне й моральне оздоровлення молодого покоління. Запобігання включає в себе «профілактику», «попередження», а іноді й «припинення» та «протидію». Його мета – перешкоджання дії детермінант злочинності та її проявів. У вужчому розумінні, запобігання може стосуватися недопущення переростання підготовки до злочину в замах чи завершений злочин або недопущення вчинення конкретних правопорушень шляхом впливу на осіб з відповідними намірами чи створення перешкод [13; 27].

Для узагальнення та візуалізації відмінностей і спільних рис між досліджуваними поняттями, на основі проаналізованих джерел, складено порівняльну таблицю (Додаток В).

Варто згадати й інші терміни, що використовуються в цьому контексті. «Превенція» (від англ. *prevention*) часто згадується як єдиний термін, що використовується в зарубіжних джерелах для позначення всієї сфери запобігання, попередження та профілактики [56; 74].

В українській науковій літературі він також вживається поряд з іншими термінами. Термін «протидія» також активно використовується для позначення комплексу заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх і може розглядатися як частина запобігання, можливо, з акцентом на більш активних, реактивних заходах.

Історичний розвиток цих понять у науці демонструє зміну акцентів від каральних до превентивних та реабілітаційних підходів, що відображає трансформацію суспільних цінностей та управлінських стратегій.

Еволюція категорій у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності тісно пов'язана з історичним розвитком системи ювенальної юстиції та зміною підходів до роботи з неповнолітніми правопорушниками. До кінця XIX століття діти з 7 років розглядалися нарівні з дорослими в рамках

кримінального правосуддя. Однак у 1899 році в США був створений перший ювенальний суд, що ознаменувало початок нової ери в підході до дитячої злочинності [199].

Протягом XX століття відбувалася поступова еволюція поняттєвого апарату в цій сфері. Поняття «профілактика злочинності неповнолітніх» з'явилося лише у 1960-х роках і передбачало комплексний підхід до вирішення проблеми. У 1974 році був прийнятий Закон про правосуддя у справах неповнолітніх та запобігання правопорушенням (Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act), який ввів нові категорії та стандарти в цій галузі [180].

Значний вплив на розвиток поняттєвого апарату мали міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права дитини 1989 року. Вона закріпила такі ключові поняття, як «найкращі інтереси дитини» та «реабілітація неповнолітніх правопорушників» [62]. Ер-Ріадські керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх 1990 року ввели поняття «активної участі молоді» у профілактиці злочинності [56].

Поняття «публічне управління» у сучасній науці визначається як сукупність організаційних, правових і адміністративних механізмів, що використовуються державними та недержавними органами для реалізації суспільних інтересів. У контексті попередження дитячої та підліткової злочинності це поняття набуває особливого значення, оскільки передбачає не лише управління процесами, а й створення умов для соціальної безпеки, профілактики правопорушень і підтримки дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах [104].

Важливо підкреслити, що публічне управління у цій сфері охоплює не тільки діяльність органів влади, таких як органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування, а й взаємодію з організаціями громадського суспільства, освітніми установами, соціальними службами та іншими учасниками. У цьому контексті публічне управління виступає як комплексна система, що координує зусилля різних суб'єктів, спрямовані на зниження

рівня дитячої злочинності через профілактичні та виховні заходи.

Публічна політика – це система рішень, дій, заходів і стратегій, які розробляються та впроваджуються органами державної влади у взаємодії з громадянським суспільством, бізнесом, соціальними групами та іншими зацікавленими сторонами з метою досягнення суспільно значущих цілей і вирішення важливих суспільних проблем [157]. Вона базується на принципах відкритості, прозорості, врахування волевиявлення народу та публічного узгодження інтересів різних груп.

Деякі науковці називають політику в інтересах дітей ювенальною політикою [92].

За визначенням Р. Опацького ювенальна політика – це «частина внутрішньої політики держави, особливий вид соціальної діяльності, врегульований нормами міжнародного та національного права, спрямований на ефективне забезпечення прав і законних інтересів неповнолітніх. Вона повинна відображати як загальні інтереси, потреби і права всіх осіб до 18 років, так і блага різних соціальних і вікових груп неповнолітніх. Метою ювенальної політики є розробка соціально-правових заходів, що адекватно відображають потреби суспільства у захисті життєво важливих прав та інтересів дітей, формування необхідних соціальних умов для їх всебічного розвитку» [99].

В контексті цього публічну політику попередження дитячої та підліткової злочинності можна вважати складовою ювенальної політики.

Якщо ж розглянути роботу Л. Величко та Л. Михайлець, можна спостерігати близькість у твердженні, що «публічна політика попередження дитячої злочинності може бути охарактеризована як сукупність державних заходів, стратегій та програм, спрямованих на запобігання вчиненню правопорушень неповнолітніми. Ця політика передбачає координацію дій між різними державними органами та організаціями громадянського суспільства з метою створення сприятливих умов для розвитку дітей та підлітків, усунення факторів, що сприяють девіантній поведінці, та забезпечення ефективної

системи реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників» [16].

Формування поняттєво-термінологічного апарату науки публічного управління у сфері попередження дитячої злочинності вимагає застосування міждисциплінарних методологічних підходів. Це забезпечує глибоке розуміння сутності явищ, що досліджуються, і сприяє розробці ефективних управлінських рішень.

Публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні – це цілеспрямована, системна і комплексна діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, організацій громадянського суспільства, що ґрунтується на принципах верховенства права, пріоритету найкращих інтересів дитини, превентивності, міжвідомчої взаємодії та партнерства, недопущення дискримінації, поваги до гідності та прав дитини.

Основною метою цієї політики є проактивне зниження рівня дитячої та підліткової злочинності у всіх її проявах та її негативних наслідків шляхом усунення або нейтралізації причин і умов злочинності, забезпечення сприятливого соціального середовища, підтримки позитивного розвитку, соціальної інтеграції та реабілітації дітей і підлітків. Ця політика реалізується відповідно до міжнародних стандартів захисту прав дітей та з урахуванням національних пріоритетів розвитку України.

Сучасні тенденції розвитку поняттєво-термінологічного апарату у сфері профілактики дитячої злочинності характеризуються динамічністю та адаптивністю до нових соціальних реалій. Дослідники відзначають необхідність оновлення термінології відповідно до викликів цифрової епохи та змін у соціальному середовищі [77].

Інноваційні підходи до профілактики дитячої злочинності все більше враховують вплив цифрових технологій на поведінку неповнолітніх. Зокрема, з'являються нові поняття, пов'язані з кіберзлочинністю та онлайн-ризиками для дітей. Наприклад, поняття «цифрова залежність» та «кібербулінг» вже входять до термінології досліджень дитячої злочинності. Крім того, зміни в

соціальному середовищі, такі як посилення міграційних процесів та економічна нестабільність, впливають на формування нових факторів ризику для неповнолітніх, що відображається у відповідній термінології.

Вплив воєнного стану та кризових ситуацій на публічну політику попередження дитячої та підліткової злочинності є значним. В умовах війни з'являються нові форми дитячої злочинності, пов'язані з особливостями воєнного часу. Дослідники відзначають необхідність адаптації існуючих понять та введення нових для опису специфічних явищ, таких як «мародерство неповнолітніх» або «залучення дітей до розвідувальної діяльності [77].

Слід підкреслити, що розвиток поняттєво-термінологічного апарату відбувається не лише на національному, але й на міжнародному рівні. Ратифікація Україною Стамбульської конвенції вимагає гармонізації термінології у сфері захисту дітей від насильства з європейськими стандартами.

Таким чином, сучасні тенденції розвитку поняттєво-термінологічного апарату у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності відображають комплексний характер проблеми та необхідність міждисциплінарного підходу до її вирішення. Це вимагає постійного оновлення та уточнення термінології, що використовується у наукових дослідженнях та практичній діяльності з профілактики правопорушень серед дітей та молоді.

1.2. Сучасний стан дослідження проблем дитячої та підліткової злочинності

Проблема дитячої та підліткової злочинності залишається надзвичайно актуальною для українського суспільства. Вона не лише завдає шкоди безпосереднім жертвам, але й створює серйозні виклики для соціальної стабільності, розвитку людського капіталу та національній безпеці. Ювенальна злочинність часто розглядається як індикатор соціальних проблем

та недоліків у системі виховання, освіти та соціального захисту. Наукове осмислення різних аспектів цього явища – від його історичної еволюції та соціально-економічних детермінант до психолого-педагогічних механізмів формування делінквентної поведінки та ефективності превентивних стратегій має ключове значення для розробки обґрунтованої публічної політики та практичних заходів реагування.

Дисертаційні дослідження відіграють ключову роль у формуванні теоретичних засад та розробці науково обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення публічної політики у цій сфері.

Для отримання достовірної інформації про стан наукової розробленості в українському та зарубіжному науковому середовищі проблеми попередження дитячої та підліткової злочинності, нами було здійснено пошук авторефератів дисертацій як наукових праць, у яких стисло викладається зміст, основні ідеї та висновки, отримані автором в результаті проведеного наукового дослідження зазначеної проблеми.

Вільний доступ до цих праць та найбільш повні їх зібрання представлені в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського та у базі даних дисертацій та авторефератів на сайті «Наука в Україні» [1; 5]. Окрім централізованих баз даних, використовувались, зокрема, повні тексти дисертацій та авторефератів, що зберігаються та надаються у відкритий доступ через інституційні репозитарії університетів та наукових установ. Аналіз отриманих матеріалів дозволяє окреслити основні напрямки дисертаційних досліджень з проблематики дитячої та підліткової злочинності в Україні за останні 15 років за визначеними науковими галузями.

На основі отриманих даних, педагогічні науки демонструють виражену дослідницьку активність у вивченні різних аспектів злочинності, правопорушень та девіантної поведінки неповнолітніх.

В дисертаційних дослідженнях з педагогіки значна увага приділяється розробці та обґрунтуванню соціально-педагогічних заходів, спрямованих на попередження правопорушень, девіантної та агресивної поведінки дітей і

підлітків. Досліджуються умови та методики профілактичної роботи в різних соціальних інституціях, зокрема в закладах освіти та інтернатних закладах [142]. Окремо вивчаються питання профілактики специфічних форм ризикованої поведінки, таких як вживання психоактивних речовин [80], інтернет-залежність [174] чи залучення до проституції [70].

У сфері соціально-педагогічної роботи та корекції досліджуються теоретичні засади і практичні шляхи здійснення соціальної роботи з дітьми та підлітками, які вже демонструють девіантні прояви або перебувають у складних життєвих обставинах. Досліджуються особливості роботи з окремими категоріями, наприклад, дітьми-сиротами, неповнолітніми, які перебувають на обліку в органах пробації, або вихованцями центрів соціально-психологічної реабілітації [58; 113; 144]. Вивчається ефективність застосування специфічних методів, таких як педагогіка пригод чи переживання [114].

Важливим напрямком є дослідження процесу формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників, вчителів-реабілітологів, офіцерів поліції до роботи з дітьми та підлітками «групи ризику». Аналізуються зміст, форми та методи такої підготовки, педагогічні умови її ефективності, зокрема готовність до взаємодії з девіантними підлітками, до профілактики дезадаптації, до співпраці з сім'ями вихованців [19; 73; 173].

Педагогічні дослідження також торкаються вивчення факторів, що впливають на соціалізацію та поведінку неповнолітніх [85]. Серед них розглядається вплив засобів масової інформації та необхідність формування медіаграмотності, роль сімейного виховання, його упущення та можливості корекції, а також гендерні аспекти соціалізації та професійної діяльності [2].

Аналіз тематики та спеціальностей представлених робіт чітко вказує на домінування спеціальності 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Більшість досліджень мають виражену практичну спрямованість, зосереджуючись на розробці, обґрунтуванні та апробації конкретних методів, програм, технологій

та організаційно-педагогічних умов профілактики, корекції, реабілітації неповнолітніх із групи ризику, а також на вдосконаленні підготовки фахівців для цієї роботи.

У дослідженому колі дисертацій психологічні науки представлені не так виразно. У цій галузі досліджуються емоційні стани підлітків-делінквентів [87], з'ясовуються психологічні характеристики особистості підлітків, які підвищують їх здатність протистояти криміналізації [57], вивчаються юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми [94].

В дисертаціях з економіки досліджується економічна поведінка молоді та її вплив на соціальні девіації. Хоча основний акцент зроблено на економічній поведінці, у роботі розглядаються і поведінкові аспекти, які можуть бути пов'язані з відхиленнями, ризиками соціальної дезадаптації та девіантною поведінкою дітей та молоді в економічному контексті [153].

В галузі історичних наук досліджуються витоки та еволюція проблеми дитячої злочинності у минулому. Дисертації висвітлюють повсякденне життя безпритульних дітей у різні епохи, діяльність державних та благодійних інституцій щодо боротьби з дитячою бездоглядністю та правопорушеннями [8]. Такі роботи не лише відтворюють історичний контекст ювенальної девіантності, а й пов'язують його із сучасними соціальними проблемами.

У соціології питання злочинності неповнолітніх також вивчаються як частина проблем девіантної поведінки молоді та злочинності в цілому, хоча спеціальних соціологічних дисертацій, присвячених саме дитячій та підлітковій злочинності, нами не зафіксовано. Можна припустити, що окремі аспекти (наприклад, статистичний аналіз рівня підліткової злочинності, дослідження впливу соціальних факторів – безробіття, міграції, цифрового середовища тощо – на злочинність молоді) могли бути предметом соціологічних досліджень, проте основний дискурс все ж формується в кримінологічній та педагогічній площинах.

Приблизно дві третини зазначених досліджень виконано саме в галузі

права (кримінальне право, кримінологія, кримінальний процес, кримінально-виконавче право, адміністративне право). З них значна частина – це кримінологічні дослідження (в тому числі дисертації за спеціальністю 12.00.08 або за освітньою програмою 081 «Право», але з кримінологічним ухилом). Всі вони виконані юристами-кримінологами і присвячені або профілактиці, або аналізу окремих проявів злочинності неповнолітніх.

Іншу значну групу юридичних праць утворюють дослідження ювенальної юстиції та процесу. Це дисертації з кримінального процесу, криміналістики, міжнародного права щодо дітей тощо. Сюди входять роботи про «дружнє до дитини» кримінальне провадження, про судовий контроль у справах неповнолітніх, про особливості розслідування кримінальних проступків, вчинених неповнолітніми, про процедуру дізнання щодо неповнолітніх про предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, а також згадувані в літературі з досудового розслідування за участі неповнолітнього підозрюваного щодо застосування відеоконференції для допиту дітей. Такі праці належать до різних спеціальностей (12.00.09 – кримінальний процес; 12.00.08 – криміналістика; 12.00.11 – міжнародне право; 12.00.07 – адміністративне право тощо), але усі ці праці об'єднує дослідження правових процедур і гарантій за участю дітей у кримінальному провадженні.

Сучасні тематичні напрями досліджень дитячої та підліткової злочинності охоплюють наступні напрямки.

Традиційно провідне місце посідають кримінально-правові та кримінологічні аспекти. До них належать роботи, присвячені характеристиці окремих видів злочинів неповнолітніх та їх детермінації, а також розробці заходів боротьби з ними [24].

В багатьох роботах аналізується рівень, структура та закономірності розвитку дитячої злочинності в Україні, визначаються її специфічні риси та причинні фактори. Зокрема, досліджуються соціально-економічні, сімейні, психологічні чинники, що зумовлюють злочинну поведінку дітей та підлітків. [175], вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки

молоді [95].

Дослідники аналізують специфіку суб'єкта злочину, підстави та межі кримінальної відповідальності осіб, які не досягли повноліття, а також відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у цій сфері [63].

Питання виконання покарань щодо неповнолітніх та їх ресоціалізації також знаходять відображення у правових дисертаціях, хоча, можливо, меншою мірою порівняно з питаннями призначення покарань. Дослідження можуть стосуватися правового регулювання умов відбування покарання у виді позбавлення волі у виховних колоніях, застосування заходів заохочення та стягнення, організації навчально-виховного процесу, проблем ресоціалізації та соціальної адаптації після звільнення [9].

В інших кримінально-правових дослідженнях акцент робиться на вдосконаленні законодавства та правозастосування щодо неповнолітніх, щоб зробити його більш «дружнім до дитини» [170].

Загалом, аналіз домінантних тем свідчить про те, що українська юридична наука у 2010–2025 роках приділяла основну увагу питанням кримінально-правового реагування на злочинність неповнолітніх (відповідальність, покарання, альтернативи), тоді як правові аспекти превенції та комплексного моделювання системи ювенальної юстиції, можливо, потребують подальшого поглибленого дослідження.

Другим важливим напрямом є профілактика та запобігання злочинності неповнолітніх. Низку дисертацій за останні роки присвячено саме питанням попередження правопорушень серед дітей та підлітків. Ці роботи можна умовно поділити на загально-кримінологічні та спеціалізовані. До загально-кримінологічних належить, зокрема, дослідження, в якому розроблено концепцію запобігання ювенальній злочинності в Україні [101]. Ця концепція має на меті створення універсальної системи попередження злочинних проявів серед неповнолітніх, з урахуванням сучасних викликів.

Інші праці з профілактичної тематики зосереджені на окремих аспектах

попередження, наприклад, запобіганню втягненню молоді у вживання наркотичних засобів [15], індивідуальній профілактиці корисливих злочинів неповнолітніх – тобто профілактичної роботи з конкретними підлітками, схильними до майнових правопорушень [3].

Поряд із дослідженням традиційних покарань, у юридичній науці приділяється увага й альтернативним заходам впливу на неповнолітніх правопорушників. Такі дослідження аналізують правову природу, підстави застосування та ефективність примусових заходів виховного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання із застосуванням примусових заходів медичного або виховного характеру, інституту пробації щодо неповнолітніх. Досліджуються правові рамки та кримінологічні обґрунтування для застосування таких заходів як альтернативи позбавленню волі, що відповідає міжнародним тенденціям гуманізації кримінального судочинства щодо дітей [65].

Окремо варто відзначити адміністративно-правовий напрям досліджень, пов'язаний із профілактикою правопорушень неповнолітніх. Він перетинається з профілактичним блоком, але вирізняється тим, що увага зосереджена на діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних структур у цій сфері [23; 53; 112]. Таким чином, адміністративно-правовий і кримінологічний підходи доповнюють один одного: перший задає рамки діяльності органів (поліції, служб у справах дітей, освіти тощо), другий – наповнює їх конкретними програмами та методиками профілактики.

Окремо варто виділити дослідження, присвячене ролі органів пробації у запобіганні повторним правопорушенням серед молоді [110]. Це відображає тенденцію до розширення профілактичної роботи не лише на стадії попередження злочинів, а й на етапі ресоціалізації засуджених неповнолітніх (щоб запобігти рецидиву).

Термін «ювенальна юстиція» згадується в українському науковому дискурсі, проте комплексні правові дисертаційні дослідження (спеціальності 12.00.08/081), присвячені розробці цілісної моделі системи ювенальної

юстиції для України, у період 2010–2025 років не були домінуючими. Натомість, дослідники частіше аналізували окремі елементи такої системи. Такий підхід, коли аналізуються окремі компоненти, а не система в цілому, може свідчити про поступовий, фрагментарний розвиток наукової думки щодо становлення повноцінної ювенальної юстиції в Україні в межах кримінально-правових досліджень [43; 72; 100].

Окремо слід наголосити на відсутності належного висвітлення проблематики дитячої злочинності у площині наук з публічного управління та адміністрування. Попри ключову роль, яку відіграють інститути публічної влади у формуванні профілактичної діяльності, розбудові ювенальної інфраструктури, координації міжвідомчої взаємодії та забезпеченні ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, тематичні дослідження саме у сфері публічного управління залишаються поодинокими.

Зокрема, Т. Федоренко у 2014 році в Донецькому державному університеті управління захистила дисертацію на тему «Державний механізм запобігання і протидії дитячої та молодіжної злочинності». В цій роботі вона аналізує систему державних заходів та інституцій, спрямованих на боротьбу з ювенальною злочинністю в Україні з позицій державного управління [161].

І. Горобець в Івано-Франківському національному технічному університеті нафти і газу захистила у 2012 році дисертацію на тему «Механізми державного управління у сфері протидії дитячій безпритульності та бездоглядності в Україні» [29]. Хоча фокус в цій роботі спрямований на безпритульність та бездоглядність, ці явища тісно пов'язані з ризиками делінквентної поведінки, і автор досліджує відповідні державно-управлінські механізми.

Відтак, саме з огляду на окреслену ситуацію, дослідження проблем дитячої та підліткової злочинності у межах науки публічного управління та адміністрування набуває особливої актуальності. Воно не лише розширює міжгалузеву аналітичну перспективу, а й закладає підґрунтя для формування ефективних, скоординованих, заснованих на доказах управлінських рішень у

сфері ювенальної політики. Такий підхід визначає наукову новизну й практичну значущість обраної тематики, а також зумовлює її суспільну затребуваність в умовах воєнного та післявоєнного відновлення держави.

Регіональні аспекти у низці дисертацій відображені шляхом фокусування на окремих областях чи населених пунктах. Деякі кримінологічні дослідження виконано на матеріалах окремих регіонів України – з урахуванням специфіки соціально-економічних умов тих регіонів. Наприклад, проводився аналіз злочинності серед неповнолітніх на регіональному рівні, де автор виявив територіальні особливості і запропонував локальні програми профілактики (такі роботи часто включають статистику обласних управлінь поліції, регіональні опитування тощо). Окремо досліджувався стан підліткової злочинності у великих містах і промислових регіонах, порівняно з сільською місцевістю.

Варто зазначити, що порівняльний (міжнародний) регіональний аналіз також присутній: кілька дисертацій зі спеціальності педагогіки та права порівнюють український досвід з досвідом інших країн. Такі роботи висвітлюють спільні риси і відмінності у факторах злочинності молоді та заходах реагування на різних суспільно-культурних територіях.

Протягом останніх 15 років спостерігається певна еволюція тематичних акцентів у дисертаційних роботах з проблем ювенальної злочинності. Так, відбувається зміщення фокуса від загальних характеристик до спеціалізованих питань. Якщо в кінці 2000-х – на початку 2010-х років дисертації приділяли основну увагу загальним кримінологічним характеристикам злочинності неповнолітніх, аналізу її причин та структурних особливостей, то згодом тематика деталізувалася. В середині 2010-х з'являються роботи, присвячені окремим аспектам: наприклад, рецидивній злочинності серед неповнолітніх (повторним насильницьким злочинам), злочинності дітей в умовах війни в Україні, злочинним проявам у молодіжних субкультурах тощо. Таким чином, на фоні вже напрацьованої загальної теорії, дослідники перейшли до більш вузьких прикладних проблем.

Наступним трендом стало посилення прикладної спрямованості та можливостей для їх практичного застосування. У новіших роботах більший наголос робиться на розробці практичних рекомендацій для конкретних інституцій – поліції, шкіл, центрів пробації, служб у справах дітей. Зросла кількість досліджень, результати яких впроваджено у діяльність навчальних закладів чи органів внутрішніх справ (про що свідчать акти впровадження у додатках до дисертацій). Це відображає запит суспільства і держави на практичні рішення проблеми.

Після 2014 р. помітно збільшилася увага до зарубіжного досвіду та міжнародних стандартів. Дисертанти стали частіше звертатися до вивчення досвіду країн ЄС, США, Канади у сфері роботи з неповнолітніми правопорушниками. Україна у цей період імплементувала низку міжнародних норм, що знайшло відбиття і в наукових роботах. Отже, тематика досліджень стала більш глобалізованою, інтегруючи найкращі світові практики.

У 2020-х роках поступово окреслюються нові проблемні теми, раніше мало висвітлені. Зокрема, це кіберзлочинність і вплив соціальних мереж на девіантну поведінку підлітків – ці явища згадуються в останніх дослідженнях як нові детермінанти злочинності неповнолітніх. Також після лютого 2022 р. актуалізується питання впливу війни на дітей: очікується зростання досліджень про дітей, постраждалих від бойових дій та обстрілів, переміщених осіб, підлітків-учасників незаконних воєнізованих формувань тощо. Таким чином, науковці реагують на динамічні суспільні зміни, додаючи нові тематичні зрізи.

Водночас деякі напрями залишаються стійкими протягом усіх років. Це передусім дослідження профілактики: як була актуальною тема запобігання правопорушенням неповнолітніх на початку 2010-х, так і в 2020-х вона залишається центральною, набуваючи лише іншого наповнення (наприклад, тепер акцент – на відновних підходах типу медіації, тоді як раніше – на карально-виховних). Так само невпинно досліджуються питання правових гарантій неповнолітніх у кримінальному процесі, вдосконалення системи

ювенальної юстиції – ці теми еволюціонують у бік гуманізації та дитино-орієнтованого підходу.

Для українських науковців, політиків та практиків, які працюють над проблемами попередження злочинності дітей та підлітків й реформуванням системи ювенальної превенції, аналіз міжнародного досвіду, відображеного в дисертаційних дослідженнях, має виняткову цінність. Ознайомлення з актуальними теоретичними підходами, інноваційними методологіями дослідження, результатами оцінки різноманітних інтервенційних програм та превентивних стратегій, а також вивчення специфіки проблеми в різних соціально-культурних та правових контекстах може:

- сприяти глибшому розумінню детермінант дитячої та підліткової злочинності в Україні;
- надати нові ідеї для розробки та вдосконалення національних стратегій запобігання та протидії;
- стимулювати проведення порівняльних досліджень для виявлення спільних та відмінних рис проблеми;
- допомогти уникнути потенційних помилок шляхом вивчення досвіду інших країн щодо ефективності чи неефективності певних підходів;
- обґрунтувати процес адаптації міжнародних стандартів та найкращих практик до українських реалій.

Пошук та доступ до зарубіжних дисертаційних досліджень ускладнюється через фрагментований ландшафт численних баз даних, репозитаріїв та порталів. Нами використовувалась низка міжнародних агрегаторів, платформ відкритого доступу, які є ключовими точками доступу до значного обсягу наукових робіт, включаючи дослідження з питань злочинності неповнолітніх, такі як ProQuest Dissertations & Theses Global (PQDT), Open Access Theses and Dissertations (OATD) тощо [216; 229].

Аналіз доступних анотацій та повних текстів дисертацій, захищених за кордоном протягом останніх 15 років, дозволяє виокремити кілька ключових тематичних напрямків досліджень у сфері попередження ювенальної

злочинності. Значна частина дисертаційних досліджень продовжує фокусуватися на виявленні та аналізі факторів, що сприяють виникненню делінквентної поведінки у неповнолітніх.

Сім'я залишається центральним об'єктом досліджень. Дисертації аналізують вплив структури сім'ї (повна / неповна), наявність конфліктів, рівень батьківського нагляду та контролю, стилі виховання (жорсткий / дозволяючий), якість стосунків між батьками та дитиною, батьківську депривацію, а також наявність кримінальної історії у батьків чи інших членів родини [222; 230]. Деякі дослідження вказують, що якість стосунків та рівень конфлікту можуть бути більш значущими предикторами, ніж сама структура сім'ї. Також вивчається взаємодія сімейних факторів з віком дитини та впливом однолітків.

Дослідники продовжують вивчати зв'язок між делінквентністю та бідністю, низьким соціально-економічним статусом, дезорганізацією в громаді, соціального виключення, обмеженими освітніми та професійними можливостями, а також соціальною нерівністю [227]. Деякі роботи пов'язують структурну нерівність безпосередньо із залученням до системи правосуддя та аналізують концепції на кшталт «квасігетто» [181; 183]. Дослідження з ЄС демонструють зв'язок між рівнем нерівності доходів (Індекс Джині) та рівнем майнових злочинів [191].

В деяких дослідженнях школа розглядається як важливий контекст для розвитку делінквентності. Дисертації аналізують вплив шкільного середовища, академічної успішності або неуспішності, відсіву зі школи, шкільного клімату, сегрегації, а також вплив шкільних політик, таких як політика «нульової толерантності» або стандартизоване тестування (на прикладі американського закону NCLB), на делінквентність та так званий «конвеєр зі школи до в'язниці» («school-to-prison pipeline») [192].

З'являються дослідження, які безпосередньо оцінюють вплив конкретних державних політик (у сфері освіти, кримінальної юстиції) на поведінку неповнолітніх, причому іноді виявляються негативні ефекти.

Наприклад, дослідження Essix Jr. (2021) в США показало, що політики «нульової толерантності» та стандартизованого тестування (NCLB) сприймалися молоддю як такі, що обмежують можливості, викликають спротив та сприяють повторній делінквентності [196].

Спостереження за цими тематичними напрямками виявляє певну двоїстість у сучасних дослідженнях. З одного боку, традиційні фактори ризику, пов'язані з індивідом, сім'єю та однолітками, залишаються в центрі уваги багатьох дисертацій. З іншого боку, зростає кількість робіт, які критично аналізують вплив структурних умов (нерівність, сегрегація) та державних політик.

Ефективність та наслідки втручання системи ювенальної юстиції є ще одним важливим напрямком дисертаційних досліджень.

Досліджуються довгострокові наслідки контакту з системою ювенальної юстиції на подальшу траєкторію життя молодих людей, включаючи рецидив, освітні досягнення, психічне здоров'я та працевлаштування. Результати є неоднозначними. Деякі дослідження підтверджують ідею теорії таврування (labeling theory), вказуючи на те, що формальне втручання системи може збільшувати ймовірність майбутньої злочинної поведінки [207]. Інші дослідження, контролюючи попередню поведінку, не знаходять прямого зв'язку між втручанням системи та рецидивом, але виявляють значний негативний вплив на освітні досягнення. Концепція «конвеєра зі школи до в'язниці» також активно досліджується як наслідок певних шкільних та ювенальних політик [196].

Дисертація Ausejo Navarro (2015) детально аналізує процес медіації в Іспанії. В ній досліджується застосування підходів відновного правосуддя, таких як конференції «жертва-правопорушник», сімейно-групові конференції та медіація [213]. Програми відновного правосуддя стабільно демонструють вищий рівень задоволеності серед жертв та сприйняття процесу як більш справедливого з боку неповнолітніх.

Вивчається досвід перебування неповнолітніх в закритих установах,

таких як виховні колонії або «boot camps», а також вплив тривалості ув'язнення на рецидив. Деякі дослідження припускають, що триваліші терміни позбавлення волі можуть бути пов'язані з вищим ризиком рецидиву, особливо для певних категорій правопорушників. Наголошується на негативних психологічних наслідках перебування в ув'язненні для підлітків та молоді [224].

Проводиться оцінка конкретних програм профілактики (наприклад, шкільні програми превенції, американські «Communities that Care», «D.A.R.E.») [192; 219; 231]. Результати часто неоднозначні, що вказує на необхідність індивідуалізованих підходів, кращого розподілу ресурсів та вдосконалення методології оцінки.

Аналізуються переконання працівників системи ювенальної юстиції (поліцейських, офіцерів пробації, соціальних працівників) щодо причин делінквентної поведінки та методів роботи з молоддю. Виявляються значні відмінності у поглядах між різними професійними групами, а також вплив особистого та професійного досвіду на ці переконання [190].

Аналіз дисертацій у цій сфері виявляє протистояння між підходами реабілітації та покарання в системі ювенальної юстиції. Хоча програми відновного правосуддя демонструють певні переваги, особливо для підлітків та молоді з низьким ризиком, вплив системи формального втручання, особливо позбавлення волі, залишається предметом дискусій і може мати негативні наслідки для них. Це свідчить про те, що універсального рішення не існує, і реакція держави має бути ретельно диференційована залежно від рівня ризику неповнолітнього та конкретних цілей втручання (зниження рецидиву, задоволення потреб жертви, забезпечення освітніх можливостей дітей та підлітків тощо).

Дослідження злочинності неповнолітніх часто проводяться в конкретних географічних, соціальних або демографічних контекстах. Багато дисертацій зосереджені на конкретних країнах або регіонах, аналізуючи явище в межах певних правових та соціальних систем. Приклади включають

дослідження в США, Швеції, Австралії, Йорданії, Канаді, Великій Британії, Іспанії, Мексиці, країнах Латинської Америки, Новій Зеландії. Особлива увага приділяється злочинності неповнолітніх у великих містах, аналізуючи вплив міського середовища, шкільної сегрегації та особливостей життя в певних районах (neighbourhood effects) [227].

Деякі дисертації концентруються на конкретних видах правопорушень, таких як майнові злочини, злочини, пов'язані з наркотиками, або насильницькі чи сексуальні злочини [Conte, ,].

Контекстуальна специфіка результатів є надзвичайно важливою. Висновки, зроблені в одному національному чи культурному середовищі (наприклад, американський фокус на расових питаннях та політиці «нульової толерантності», шведський акцент на шкільній сегрегації, австралійський аналіз колоніальної історії, не можуть бути автоматично перенесені на українську дійсність без ретельного аналізу відмінностей у правових системах, соціальних політиках, культурних нормах та економічних умовах. Наприклад, концепція «конвеєра зі школи до в'язниці», що активно обговорюється в США, тісно пов'язана з американськими освітніми політиками і її пряма застосовність в Україні потребує окремого дослідження. Аналогічно, історичні фактори, такі як специфічні політичні конфлікти, формують унікальний контекст делінквентності та реакції на неї. Тому при використанні міжнародних досліджень для інформування української публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності необхідна критична оцінка зарубіжного досвіду та його адаптація.

Дисертаційні дослідження спираються на широкий спектр кримінологічних та соціологічних теорій:

Загальна теорія напруження (Р. Агню) та теорія аномії (Р. Мертон) часто використовуються для пояснення делінквентності як реакції на стресові фактори, негативні життєві події, розрив між культурними цілями та доступними засобами їх досягнення, а також як наслідок негативного впливу певних соціальних політик [227].

Теорія соціальних зв'язків Тревіса Хірші залишається впливовою, фокусуючись на ролі прив'язаності (attachment), відданості (commitment), залученості (involvement) та віри (belief) у конвенційні інститути (сім'я, школа тощо) як факторів, що стримують від делінквентності [230].

Теорія соціального навчання (Social Learning Theory) пояснює засвоєння делінквентної поведінки через асоціацію з делінквентними однолітками [222].

Теорія таврування (Labeling Theory) застосовується для аналізу потенційно негативних (криміногенних) наслідків формального контакту з системою кримінальної юстиції та навішування суспільством «ярлика» правопорушника [230].

У підсумку, зазначимо, що, вивчення міжнародного досвіду, акумульованого в дисертаційних дослідженнях, є достатньо важливим для України. Воно надає доступ до широкого спектру теоретичних підходів, методологічних інструментів та емпіричних даних, які можуть інформувати як наукові пошуки, так і практичні рішення у сфері запобігання злочинності неповнолітніх та реформування системи ювенальної юстиції. Критичне осмислення та адаптація цього досвіду до унікальних українських умов дозволить розробити більш ефективні та обґрунтовані стратегії для роботи з дітьми та підлітками, які перебувають у конфлікті з законом, сприяючи їх реінтеграції та побудові безпечнішого суспільства.

Отже, проблематика дитячої та підліткової злочинності досліджувалася комплексно, на перетині кількох дисциплін. Сама природа ювенальної делінквентності як складного соціально-психолого-педагогічного явища об'єктивно вимагає комплексного, міждисциплінарного підходу до її вивчення. Однак, аналіз наявних даних свідчить, що на практиці дослідження часто залишаються в межах однієї дисципліни, переважно права. Це вказує на нагальну потребу в посиленні міждисциплінарного синтезу та інтеграції знань з різних галузей для побудови більш цілісного та адекватного розуміння проблеми ювенальної делінквентності в Україні.

Домінування однієї дисципліни у дослідженні такої складної соціальної

проблеми, як дитяча та підліткова злочинність, за одночасної нестачі досліджень в інших ключових галузях (публічне управління, соціологія, економіка, історія), створює ризик неповного, фрагментарного розуміння цього явища. Публічна політика та практика, що базуються переважно на юридичних дослідженнях, можуть виявитися недостатньо ефективними, якщо вони не враховують ці ширші структурні чинники, що традиційно досліджуються іншими соціально-гуманітарними науками.

1.3. Сутність механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності

Поняття «механізм» у соціальних науках часто використовується метафорично для позначення системи, процесу або сукупності взаємопов'язаних елементів, через які досягається певний результат чи відбувається певна дія. Однак ця концептуальна гнучкість призводить до значної неоднозначності при його застосуванні до аналізу публічної політики.

Існують різні підходи до визначення поняття «механізм», основні з яких - структурно-організаційний та структурно-функціональний [121, с. 57]. За першим підходом механізм характеризується, як сукупність складових елементів, що створюють організаційну основу певних явищ, процесів. За другим підходом при визначенні механізму того чи іншого державно-правового інституту (процесу, явища) увага акцентується не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні.

В науковому обігу існують також визначення механізму в контексті державного управління, які можна застосувати й до публічної політики. Наприклад, Р. Рудницька, О. Сидорчук та О. Стельмах пропонують розуміти механізм державного управління як «штучну систему, призначену для досягнення поставлених цілей, що має визначену структуру, сукупність правових норм, методів, засобів, інструментів впливу владного суб'єкта на

об'єкт» [97].

Подібний підхід підкреслює структурно-організаційні та нормативні аспекти механізму: наявність певної побудови (ієрархії органів, інституцій), забезпеченої правовими нормами, методами та інструментами, через які суб'єкт політики (наприклад, орган влади) впливає на її об'єкт (цільову сферу чи проблему).

Поняття «механізм формування і реалізації політики» в науковій літературі трактується по-різному залежно від підходів дослідників та періоду дослідження. Загалом йдеться про сукупність елементів та процесів, за допомогою яких виробляється курс державної або публічної політики і забезпечується його втілення на практиці.

Ранні моделі політичного циклу представляли процес як послідовність чітких стадій (визначення проблеми, формування порядку денного, прийняття рішень, реалізація, оцінка) [64], передбачали відносно лінійні та прості механізми передачі політичних рішень у практику. Такий підхід дозволяв розрізняти механізми формування (вироблення) політики та механізми реалізації (впровадження) політики.

Механізми формування політики розглядались як сукупність інструментів та процедур, за допомогою яких формується зміст політичних рішень. Сюди можна віднести інструменти та процедури, що використовуються для збору інформації, генерації альтернативних варіантів політики, їх оцінки та вибору найкращого рішення, механізми узгодження позицій (міжвідомчі комітети, громадські обговорення), процедури прийняття рішень (наприклад, парламентські слухання, експертні ради тощо).

Натомість *механізми реалізації політики* розглядались комплекс засоби втілення вже ухвалених рішень: державноуправлінські акти, стратегії, цільові програми, мережа виконавчих органів, механізми фінансування, контролю та ін. Так, К. Пастух визначає механізм реалізації державної політики як «сукупність засобів, методів і ресурсів, за допомогою яких держава здійснює вплив на об'єкт і втілює рішення в життя» [67].

Зважаючи, що процес вироблення і реалізації політики є циклічним, ці механізми є тісно пов'язаними між собою.

Втім ми все одно вважаємо виокремлення окремих груп механізмів формування та механізмів реалізації публічної політики недоречним, оскільки такий підхід може приводити до збільшення так званого «розриву впровадження» (*implementation gap*) – невідповідність між задекларованими цілями політики та фактичними результатами [153].

Треба зазначити, що з розвитком теорії публічного управління, особливо з появою концепцій мережевого управління та визнанням складності й нелінійності політичних процесів, розуміння механізмів стало більш комплексним, акцентуючи увагу на взаємодіях, зворотних зв'язках та множинності акторів [147]. Сучасна тенденція – розглядати механізми формування і реалізації публічної політики як єдиний комплекс, що охоплює весь цикл від визначення потреб до отримання результатів.

Ще один тренд в сучасній науці публічного управління – намагання об'єднати структурно-організаційний та структурно-функціональний підходи. Іншими словами, механізм формування і реалізації політики нині розуміється як цілісна система, що має і статичні компоненти (структури, норми, інструменти), і динамічні аспекти (процедури, взаємодії, послідовність дій).

Проведений огляд наукових підходів дозволяє нам визначити поняття механізму формування і реалізації публічної політики як комплексної системи, яка поєднує організаційні структури, нормативні регулятори, методи та засоби впливу, а також охоплює динаміку процедур і взаємодій, необхідних для вироблення та втілення владних рішень для досягнення визначених цілей. При цьому таким механізмам мають бути притаманні наступні ключові характеристики:

- структурованість – кожен з механізмів має певну внутрішню організацію, що включає взаємопов'язані елементи;
- цілеспрямованість - функціонування механізму підпорядковане досягненню конкретних цілей та завдань публічної політики;

– наявність компонентів - механізм складається з суб'єктів (акторів), норм («правил гри»), інструментів (засобів впливу), процесів (послідовності дій) та ресурсів (фінансових, людських, матеріальних).

– динамічність - механізми формування і реалізації публічної політики не є статичними; вони еволюціонують під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Відповідно, механізми формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності – це сукупність взаємопов'язаних елементів (суб'єктів, норм, інструментів, процесів, ресурсів), що функціонують на основі певних принципів для досягнення цілей формування (розробки, ухвалення) та реалізації (впровадження, моніторингу, оцінки) стратегій, програм та заходів, спрямованих на попередження вчинення злочинів дітьми та підлітками.

Розуміння механізмів формування і реалізації політики як складних систем вимагає ідентифікації та аналізу їх ключових складових елементів. Синтез різних теоретичних підходів та емпіричних досліджень дозволяє виділити наступні основні компоненти (рис. 1.2).

1. *Інституційний компонент (суб'єкти політики)* – це індивіди, соціальні групи та організації, які беруть участь у процесах формування та реалізації публічної політики або впливають на них. Їх можна поділити на дві групи:

1.1. Державні актори - органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

1.2. Недержавні актори - організації громадянського суспільства, приватний сектор (бізнес-асоціації, окремі компанії, стартапи), медіа.

1.3. Експертна спільнота (заклади освіти і науки, аналітичні центри).

Саме від чіткого розподілу ролей і функцій між інституціями залежить узгодженість формування та реалізації політики.

Рисунок 1.2 - Структурні компоненти механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої і підліткової злочинності

2. *Нормативно-правовий компонент* – сукупність формальних і неформальних правил і процедур, які структурують взаємодію між суб’єктами та регулюють процес формування і реалізації політики. Серед них виділяють:

2.1. Формальні – міжнародні угоди, ратифіковані Україною, Конституцію, закони, підзаконні акти, локальні нормативно-правові акти, які визначають «правила гри» для всіх учасників і встановлюють повноваження, інструменти та обмеження для органів влади. Від повноти й узгодженості нормативно-правового забезпечення залежить, наскільки ефективно працюватиме кожен з механізмів.

2.2. Неформальні норми поведінки, цінності, традиції, політична та адміністративна культура, неписані правила взаємодії тощо.

3. *Методичний та процедурний компонент* – способи, методи, процедури розробки і впровадження політики. Сюди відносять технології ухвалення рішень (наприклад, стратегічне планування, аналіз політики, публічні консультації, експертизи), методи реалізації (проекти, програми) і механізми контролю та оцінювання виконання. Наприклад, зворотний зв'язок між виконавцями політики та бенефіціарами (громадянами) теж виступає важливою складовою механізмів, забезпечуючи коригування дій на основі оцінки результатів [55]. Наявність ефективного моніторингу й зворотного зв'язку дозволяє механізму працювати циклічно та саморегулюватись.

4. *Інструментальний компонент* – комплекс засобів та методів, що використовуються для впровадження політики. Сюди належать різні важелі впливу: економічні (бюджетні асигнування, цінові стимули, гранти, штрафи та ін.), соціальні (програми соціального забезпечення, пільги, субсидії тощо), нормативно-контрольні засоби (стандарти, квоти, заборони) та ін. Інструментарій механізму підбирається під специфіку політики.

5. Ресурсний компонент – це активи, необхідні для функціонування механізмів формування і реалізації політики. До них належать:

5.1. Фінансові ресурси - бюджетні та позабюджетні кошти, приватні інвестиції, міжнародна технічна допомога.

5.2. Людські ресурси - кваліфіковані державні службовці та посадові особи місцевого самоврядування, працівники поліції, експерти, їхні знання, навички та мотивація.

5.3. Матеріально-технічні ресурси - інфраструктура, спеціалізоване обладнання.

5.4. Технологічні ресурси - інформаційно-комунікаційні технології, цифрові інструменти.

5.5. Інформаційні ресурси – результати наукових досліджень, аналітичні звіти, результати моніторингу та оцінки.

В основі внутрішньої структури та функціонування кожного з механізмів лежать певні принципи - основоположні ідеї, цінності та раціональні обґрунтування. До них в контексті нашого дослідження можуть належати принципи:

- *верховенства права* - рішення, процедури й інструменти мусять ґрунтуватися на чинному законодавстві України та міжнародних стандартах захисту прав дитини;
- *справедливості і недискримінації* - заборона будь-яких форм дискримінації; орієнтація на найкращі інтереси дитини;
- *підзвітності та відповідальності* - чіткий розподіл ролей, регулярне звітування про використання ресурсів і результати, механізми санкцій;
- *адаптивності*, який передбачає здатність механізмів пристосовуватись до нових зовнішніх та внутрішніх умов, можливість саморегулювання й відновлення стабільної діяльності;
- *ефективності*, який полягає в досягненні запланованих цілей публічної політики та максимального позитивного результату в процесі попередження злочинності, що відповідає інтересам держави, дітей, підлітків і суспільства в цілому.

Ці та інші принципи часто відображають нормативні ідеали «належного врядування» і слугують критеріями для оцінки якості механізмів політики.

Особливості інтерпретації окремих елементів кожного механізму можуть змінюватися залежно від виду політики чи сфери діяльності. Таким чином, інтерпретація і співвідношення складових механізму є гнучкими і адаптуються під специфіку політики – економічної, соціальної, екологічної, культурної чи іншої.

Важливо підкреслити, що ці елементи не існують ізольовано, а тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Інституційні правила впливають на поведінку суб'єктів та вибір інструментів. Наявність ресурсів визначає можливість здійснення певних процесів. Принцип підзвітності вимагає

відповідних процедур моніторингу та оцінки. Ефективність кожного механізму в цілому залежить від гармонійного поєднання та злагодженого функціонування всіх його компонентів. Розриви або невідповідності між елементами є однією з причин неефективності політики.

Сучасна наукова література пропонує кілька підходів до класифікації механізмів формування та реалізації публічної політики. Класифікації можуть будуватися за різними критеріями: за рівнем загальності, за характером інструментів, за основною функцією, яку виконує механізм, за сферою застосування тощо. Розглянемо найбільш поширені види механізмів, виокремлені дослідниками, та особливості кожного з них.

Один з підходів розрізняє *універсальні (загальні) і спеціальні (галузеві)* механізми. Згідно з А. Мойсіяхом, загальні механізми проявляються через виконання органами влади своїх загальних управлінських функцій у процесі формування і реалізації публічної політики [55]. Фактично, це базові процедури публічного управління, спільні для різних сфер – бюджетний процес, кадрова політика, контроль та нагляд, стандартні адміністративні процедури. Вони забезпечують стабільність і відтворюваність політики, створюючи єдиний каркас управління. Натомість спеціальні механізми дозволяють врахувати унікальні особливості галузі чи проблеми і зробити впровадження політики більш адресним.

Спеціальні механізми можуть включати галузеві програми, профільні інститути (наприклад, Національна служба пробації), спеціальні інструменти (як-от адміністративні приписи). Поділ на загальні та спеціальні механізми підкреслює, що поряд із базовим рівнем публічного управління, кожна політика має свої унікальні механізми, без яких реалізація її цілей була б неможливою. Для забезпечення цілісності політики важливо, щоб загальні та спеціальні механізми узгоджувалися між собою: загальні створюють умови (організаційні, фінансові, нормативні) для функціонування спеціальних, а спеціальні наповнюють реальним змістом політику в конкретній сфері.

Інший підхід виділяє види механізмів залежно від природи інструментів,

які застосовуються для впливу на суспільні відносини в процесі реалізації політики. Класифікація за характером інструментів допомагає зрозуміти, які способи впливу домінують: примус, стимул чи переконання – і комбінувати їх оптимально.

Українські науковці у сфері публічного управління, досліджуючи формування та реалізацію публічної (державної) політики в різних сферах – соціальній, освітній, молодіжній, промисловій, інвестиційній тощо напрацювали низку різних видів механізмів. Приклади відповідних механізмів наведено в Додатку Д.

Механізми формування і реалізації публічної політики можуть також поділятися залежно від того, хто саме (який рівень чи сектор) їх застосовує. Наприклад:

- міжнародні механізми. У сучасному світі публічна політика все більше залежить від зовнішніх чинників, тому можна говорити про механізми формування і реалізації політики за участю міжнародних організацій, донорів, через імплементацію міжнародних зобов'язань, як-то - адаптацію законодавства до норм ЄС, виконання умов міжнародних програм, використання інструментів технічної допомоги. Хоча формально такі механізми можна вважати частиною державних механізмів, їх виокремлення підкреслює багаторівневий характер публічної політики [142].

- державні механізми, що застосовуються центральними органами державної влади (ВРУ, Центральні органи виконавчої влади). Вони зазвичай мають загальнонаціональний характер і базуються на владних повноваженнях держави (законотворчість, державні програми, національні регуляції).

- регіональні та субрегіональні механізми формування і реалізації політики на рівні областей та районів. У цьому випадку можуть використовуватись свої специфічні інструменти (регіональні програми розвитку, міжмуніципальне партнерство тощо).

- локальні або місцеві механізми, що діють на рівні територіальних громад. Роль цих механізмів значно актуалізувалася в умовах децентралізації.

Класифікація за основною функцією, це приклад систематизації, запропонований, зокрема, Міжнародною організацією праці (МОП) для аналізу політики зайнятості, коли механізми групуються за їхнім основним призначенням у політичному процесі [134.]:

- *механізми координації*, які забезпечують узгодженість дій різних відомств (горизонтальна координація) та рівнів влади (вертикальна координація), а також синхронізацію між різними напрямками політики. Вони є критично важливими для розв'язання комплексних проблем, що виходять за межі компетенції одного відомства (наприклад, відновлення громад, цифрова трансформація та попередження ювенальної злочинності).

- *механізми підзвітності* спрямовані на забезпечення відповідальності акторів (насамперед органів публічної влади) за прийняті рішення, використані ресурси та досягнуті результати. Приклади: системи моніторингу та оцінки (M&E), парламентський контроль, інститут омбудсмена, механізми громадського контролю. Ефективні механізми підзвітності є запорукою легітимності влади та довіри громадян.

- *механізми підтримки (забезпечення спроможності)* надають необхідні ресурси, знання, навички та інфраструктуру для ефективного формування та реалізації політики. Приклади: системи підготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, фінансування досліджень та аналітики, створення та підтримка інформаційних систем, розвиток інфраструктури. Ці механізми є особливо важливими в умовах обмежених ресурсів або низької інституційної спроможності.

Важливо зазначити, що на практиці механізми рідко існують у «чистому» вигляді і часто є гібридними, поєднуючи елементи різних типів.

Узагальнюючи наявні підходи до класифікації механізмів формування і реалізації публічної політики та результати проведеного дослідження, вважаємо за доцільне виокремити в системі механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої і підліткової злочинності дві

підсистеми – загальних та спеціальних механізмів.

До загальних механізмів належать: організаційно-правовий, фінансовий та інформаційно-комунікаційний.

– *організаційно-правовий*, як сукупність суб'єктів (державних та недержавних акторів), законів, підзаконних актів та міжнародних зобов'язань, правил, а також процедур, які визначають структуру взаємодії, розподіл повноважень та відповідальності між учасниками процесу формування та реалізації політики попередження дитячої та підліткової злочинності; він створює інституційну та нормативну основу для функціонування усієї системи ювенальної превенції;

– фінансовий механізм, що охоплює сукупність джерел, методів та інструментів мобілізації, розподілу та контролю за використанням фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення розробки та впровадження заходів із попередження дитячої та підліткової злочинності.

– інформаційно-комунікаційний механізм, який охоплює сукупність технологічних та інформаційних ресурсів, а також процедур збору, аналізу, поширення інформації та забезпечення зворотного зв'язку між усіма суб'єктами політики; він забезпечує інформаційну основу для прийняття рішень, координації дій, моніторингу та оцінки ефективності політики.

Кожен з цих механізмів може функціонувати на міжнародному, національному, регіональному та місцевому рівні.

Вибір саме цих механізмів обґрунтований тим, що вони є базовими елементами публічної політики, створюючи умови для стабільності, фінансової життєздатності та легітимності дій влади. У сфері попередження дитячої та підліткової злочинності, де необхідне міжсекторне співробітництво, довгострокове інвестування і широка суспільна підтримка, саме ці механізми набувають особливої критичної ваги.

До підсистеми спеціальних механізмів належить група превентивних механізмів. Для їх класифікації пропонується використовувати комбінований підхід до класифікації механізмів, який поєднує критерії рівня превенції та

функціонального спрямування. Первинною віссю класифікації виступає рівень превенції (первинна, вторинна, третинна), оскільки він відображає логіку побудови комплексної системи попередження злочинності – від універсальних заходів до цільових інтервенцій. У межах кожного рівня превенції механізми, де це доцільно, групуються за їхнім основним функціональним спрямуванням. Такий підхід дозволяє:

- систематизувати ці механізми у логічну структуру;
- продемонструвати багат шаровість системи превенції;
- виявити можливі прогалини або надмірну концентрацію зусиль на певних рівнях чи функціональних напрямках;
- полегшити аналіз взаємозв'язків між різними типами механізмів.

Наведена нижче таблиця 1.1 представляє ідентифіковані ключові спеціальні механізми, згруповані за рівнями превенції та функціональним спрямуванням.

Деякі механізми можуть стосуватись кількох рівнів превенції або функціональних напрямків, але в таблиці вони віднесені до домінуючого. Крім цього спеціальні механізми також можуть стосуватись різних рівнів управління. Переважно вони імплементуються на місцевому рівні, але можуть охоплювати і регіональний і національний.

Механізми первинної превенції спрямовані на створення умов, що сприяють позитивному розвитку всіх дітей та підлітків, та на усунення загальних факторів, які можуть призвести до правопорушень.

Незважаючи на фундаментальну роль освітніх програм як механізму первинної превенції, їхня реальна дієвість значною мірою залежить від якості імплементатії на рівні кожного конкретного закладу освіти.

Таблиця 1.1 - Класифікація спеціальних механізмів попередження дитячої та підліткової злочинності

Рівень	Координа-	Освітньо-виховні	Соціально-	Правоохоронні	Ресоціаліза-
--------	-----------	------------------	------------	---------------	--------------

превенції	ційні		підтримуючі		ційні
Первинна	Міжвідомча координація (загальні питання політики)	Загальнонаціональні та місцеві освітньо-виховні програми превенції в закладах освіти	Універсальні програми підтримки сімей. Розвиток змістовного дозвілля та громадської активності	Інформаційно-просвітницькі кампанії правоохоронних органів	-
Вторинна	Механізми кейс-менеджменту для груп ризику	Спеціалізовані освітні та психокорекційні програми для груп ризику	Підтримка вразливих сімей. Робота з молоддю «на вулиці» та в громаді	Раннє втручання та профілактична роботи поліції з групами ризику	-
Третинна	Координація у системі ювенальної юстиції	-	Соціальна та освітня реінтеграція	Механізми диверсії та альтернатив кримінальному провадженню; Пробація та соціально-психологічний супровід засуджених	Ресоціалізація в установах виконання покарань та після звільнення. Механізми відновного правосуддя (медіація)

Нерівномірне ресурсне забезпечення шкіл, особливо у сільській місцевості чи на деокупованих територіях, а також недостатній рівень підготовки частини педагогів до роботи зі складними поведінковими проявами учнів та превентивними методиками можуть створювати суттєвий розрив між задекларованою політикою (наявність обов'язкових програм) та практичними результатами. Це підкреслює необхідність зосередження зусиль не лише на змісті програм, але й на створенні умов для їх якісної реалізації: стабільному фінансуванні, системному підвищенні кваліфікації кадрів та наданні методичної підтримки.

Крім того, ефективність шкільних превентивних зусиль може бути обмеженою, якщо вони не доповнюються заходами, спрямованими на організацію позитивного середовища для дітей поза школою. Недостатня увага до розвитку змістовного дозвілля, можливостей для самореалізації та підтримки поза сім'єю та школою може нівелювати позитивний вплив освітніх програм, оскільки фактори ризику продовжують діяти у вільному середовищі

підлітка. Це вказує на необхідність інтеграції шкільних програм у ширшу систему превенції на рівні громади.

Дослідження переконливо демонструють, що раннє втручання через програми підтримки сімей є однією з найбільш ефективних довгострокових стратегій попередження не лише злочинності, але й широкого спектра соціальних проблем. Інвестиції в підвищення батьківської компетентності та створення позитивного сімейного клімату на ранніх етапах життя дитини дають значний соціальний та економічний ефект у майбутньому. Проте, для досягнення цього ефекту критично важливими є стабільність фінансування таких програм та забезпечення високої якості їх реалізації (дотримання методології, кваліфікація персоналу). Спорадичні, недостатньо фінансовані або неякісно впроваджені ініціативи навряд чи призведуть до очікуваних результатів. Це вказує на стратегічну важливість цього механізму та необхідність забезпечення його сталості та якості, що вимагає політичної волі та розбудови відповідних систем контролю якості послуг.

Механізми вторинної превенції спрямовані на раннє виявлення та надання цільової підтримки дітям, підліткам та сім'ям, які належать до груп ризику щодо вчинення правопорушень або віктимізації.

Ефективний кейс-менеджмент є стрижнем вторинної превенції, оскільки дозволяє вчасно надати цільову допомогу тим, хто її найбільше потребує. Однак його успішна реалізація вимагає надзвичайно високого рівня міжвідомчої координації на практичному, оперативному рівні. На жаль, саме координація часто стає «ахіллесовою п'ятою» системи. Відомча замкненість, відсутність чітких, уніфікованих протоколів обміну інформацією та спільного прийняття рішень, брак інтегрованих баз даних – усе це суттєво ускладнює злагоджену роботу різних служб навколо конкретної дитини чи сім'ї. Загальні проблеми координації, такі як відсутність спільних механізмів фінансування чи оцінки для міжвідомчих структур, неминуче проявляються і на рівні ведення випадку, призводячи до фрагментації допомоги, дублювання зусиль або, навпаки, залишення певних потреб без уваги.

Водночас процес децентралізації, який передає значні повноваження та ресурси у сфері соціальних послуг для сім'ї, дітей та молоді на рівень місцевих громад, відкриває можливості для більш гнучкого реагування на локальні потреби та наближення послуг до людей. Проте, цей процес несе в собі й ризики. Без належних національних стандартів якості послуг кейс-менеджменту, ефективного моніторингу та механізмів вирівнювання фінансових можливостей громад, існує небезпека виникнення значної нерівності у доступі до якісної допомоги для дітей та сімей з груп ризику в різних регіонах та громадах України. Це може призвести до ситуації, коли місце проживання дитини визначатиме її шанси на отримання вчасної та дієвої підтримки, що суперечить принципу рівності прав.

Механізм роботи з молоддю «на вулиці» та в громаді є надзвичайно важливим, оскільки він дозволяє досягти тих груп дітей та підлітків, які часто залишаються поза увагою традиційних соціальних інститутів (школи, сім'ї, формальних служб). Робота «на вулиці» та в громаді безпосередньо реагує на проблему відсутності позитивного та безпечного дозвілля, брак підтримки та нагляду поза сім'єю, що є значущим фактором ризику делінквентної поведінки. Однак системному розвитку цього напрямку заважає його значна залежність від проєктного фінансування, яке отримують переважно ОГС. Така модель фінансування створює нестабільність, обмежує можливості довгострокового планування та розвитку послуг, призводить до нерівномірного покриття територій та плинності кадрів. Це обмежує потенціал вуличної соціальної роботи як системного компонента національної політики превенції, незважаючи на її доведену ефективність у роботі з важкодоступними групами молоді.

Механізми третинної превенції застосовуються до дітей та підлітків, які вже скоїли правопорушення. Їхня мета – запобігти повторним правопорушенням (рецидивам) та сприяти успішній ресоціалізації та реінтеграції цих осіб у суспільство.

Диверсія (від лат. *diversio* – відхилення, відвернення) – це механізм

превенції, що застосовується до дітей та підлітків, які вже скоїли правопорушення. Мета диверсії - уникнути або мінімізувати негативні наслідки контакту дитини - правопорушника з формальною системою кримінальної юстиції (такі як стигматизація та криміналізація). Це досягається шляхом застосування альтернативних заходів виховного, відновного чи освітнього характеру замість офіційного обвинувачення та судового розгляду, особливо у випадках вчинення правопорушень невеликої або середньої тяжкості.

Запровадження та розширення практики диверсії та альтернатив кримінальному провадженню є ключовим напрямком реформування системи ювенальної юстиції відповідно до міжнародних стандартів. Законодавство України загалом створює підґрунтя для таких практик. Однак реальне застосування цих механізмів стикається з серйозними перешкодами. По-перше, часто спостерігається недостатня кількість та нерівномірний розподіл якісних альтернативних програм (медіації, ресоціалізації), на які можна було б перенаправляти дітей. По-друге, існує проблема інституційного характеру: працівники правоохоронних органів та судді можуть бути не схильними до застосування альтернатив через усталені практики, брак довіри до ефективності програм, відсутність чітких інструкцій або перевантаженість. Це створює значний розрив між законодавчими можливостями та реальною практикою, коли багато дітей, які могли б отримати користь від диверсійних програм, все одно проходять через формальну систему кримінального провадження. Для подолання цього розриву необхідні зусилля як у напрямку розбудови мережі якісних програм, так і в напрямку зміни інституційної культури та практики в органах правопорядку та судах.

Крім того, при впровадженні диверсійних механізмів важливо враховувати ризик так званого «розширення мережі контролю» (net-widening). Це ситуація, коли альтернативні програми починають застосовуватися до дітей, які вчинили настільки незначні проступки, що раніше вони не підлягали б жодному формальному втручанню (наприклад, обмежилися б усним

попередженням). Щоб уникнути цього, необхідні дуже чіткі критерії відбору дітей для участі в програмах, засновані на об'єктивній оцінці ризиків та потреб, а також тяжкості вчиненого діяння. Це дозволить гарантувати, що диверсія дійсно слугує альтернативою кримінальному провадженню, а не стає додатковим інструментом контролю над молоддю.

Ефективність механізмів третинної превенції (пробації, реінтеграції після звільнення) є важливим показником зрілості системи ювенальної юстиції. Однак, важливо розуміти, що успішність роботи на цьому етапі значною мірою залежить від того, наскільки ефективно спрацювали механізми первинної та вторинної превенції. Високий рівень рецидивізму серед неповнолітніх, які пройшли через систему пробації або повернулися з місць позбавлення волі, може свідчити не лише про недоліки самих програм ресоціалізації чи реінтеграції. Часто це є індикатором того, що система не змогла вчасно виявити та адекватно відреагувати на проблеми дитини на більш ранніх етапах – у сім'ї, школі, громаді. Якщо первинні та вторинні превентивні механізми є слабкими або неефективними, система третинної превенції виявляється перевантаженою та змушена мати справу з уже глибоко вкоріненими проблемами, що значно ускладнює досягнення позитивних результатів. Це підкреслює системний взаємозв'язок між усіма рівнями превенції.

Координаційні механізми не належать до конкретного рівня превенції, але є критично важливими для забезпечення узгодженості та ефективності всієї системи.

Наявність формальних координаційних структур на національному та регіональному рівнях, таких як міжвідомчі комісії чи ради, є необхідною, але недостатньою умовою для ефективної співпраці. Практика показує, що функціонування таких структур часто стикається з серйозними проблемами. По-перше, ці органи можуть не мати реальних повноважень для прийняття обов'язкових рішень або контролю за їх виконанням, що робить їхню діяльність переважно консультативною чи декларативною. По-друге,

критично важливим є брак механізмів спільного фінансування міжвідомчих ініціатив та відсутність спільних систем оцінки результативності спільної діяльності. Без прив'язки координаційних зусиль до спільних ресурсів та спільної відповідальності за результати, відомства схильні діяти у межах власних бюджетів та пріоритетів, а координація залишається формальною.

Проблеми координації на вищому, стратегічному рівні неминує проєктуються на нижчі рівні та негативно позначаються на ефективності практично всіх операційних механізмів превенції, особливо тих, які за своєю природою вимагають тісної міжвідомчої взаємодії на місцях. Це стосується, зокрема, кейс-менеджменту, механізмів диверсії, пробації та реінтеграції після звільнення. Якщо з національного чи регіонального рівня не надходить чітких узгоджених сигналів, спільних протоколів дій, стандартів роботи та механізмів вирішення суперечок, то фахівцям на місцях (соціальним працівникам, поліцейським, освітянам, прокурорам, суддям, працівникам пробації) вкрай складно налагодити ефективну співпрацю навколо конкретної дитини чи проблеми. Відсутність стратегічної координації породжує невизначеність, ризики конфлікту пріоритетів та неузгодженість дій на практичному рівні, що підриває ефективність усієї системи превенції.

Аналіз окремих механізмів формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності показує їхню різноманітність та багатогранність. Однак для досягнення максимальної ефективності ці механізми не повинні розглядатися ізольовано. Ключове значення має їхня взаємодія, взаємодоповнення та інтеграція в єдину комплексну систему.

Рівні превенції (первинний, вторинний, третинний) не є відокремленими етапами, а становлять єдиний континуум. Успіх на попередньому рівні безпосередньо впливає на навантаження та ефективність наступних рівнів.

На жаль, у багатьох країнах, і Україна не є винятком, спостерігається тенденція до концентрації ресурсів та уваги на третинній превенції (реагування на вже скоєні злочини), тоді як первинна та вторинна превенція

часто залишаються недофінансованими та менш розвиненими. Міжнародний досвід та дослідження свідчать, що такий підхід є менш ефективним та більш витратним у довгостроковій перспективі порівняно зі стратегіями, що роблять акцент на ранньому втручанні та запобіганні. Інвестиції в універсальні програми та роботу з групами ризику дають значно більший соціальний та економічний ефект, запобігаючи проблемам до їх виникнення.

Ефективна система превенції вимагає не лише збалансованості між рівнями, але й тісної взаємодії між механізмами різного функціонального спрямування (освітньо - виховними, соціально - підтримуючими, правоохоронними, реабілітаційними). Вони мають працювати не паралельно, а доповнюючи та підсилюючи один одного.

Підсумовуючи, зазначимо, що зосередження уваги саме на механізмах, а не просто на переліку окремих програм чи заходів превенції, має принципове значення. Аналіз механізмів формування і реалізації дозволяє вийти за рамки описовості та зрозуміти глибинні процеси, що визначають успішність або невдачу публічної політики. Він дає можливість побачити, як взаємодіють різні компоненти системи, де виникають «вузькі місця» та системні збої.

Часто неефективність політики попередження злочинності криється не стільки в недоліках самих превентивних програм (інструментів), скільки в проблемах функціонування механізмів. Наприклад, програма може бути добре розробленою, але її реалізація гальмується через брак координації між відомствами (проблема процесів), недостатнє або нестабільне фінансування (проблема ресурсів), неузгодженість нормативно-правової бази (проблема інститутів) або конфлікти інтересів між ключовими акторами. Дослідження вказують, що навіть за наявності формальних міжвідомчих структур, відсутність спільних механізмів бюджетування чи оцінки ефективності може зводити координацію нанівець. Аналогічно, ефективність програм раннього втручання залежить не лише від їх змісту, а й від стабільності фінансування та дотримання методології впровадження. Таким чином, аналіз механізмів забезпечує більш цілісне та системне розуміння публічної політики, що є

необхідною передумовою для її вдосконалення.

Висновки до першого розділу

У першому розділі дисертаційного дослідження було розкрито науково-теоретичні засади публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності, що дозволило сформулювати низку важливих узагальнень.

Встановлено, що поняттєво-термінологічний апарат науки публічного управління відіграє фундаментальну роль у формуванні і реалізації ефективних заходів профілактики дитячої та підліткової злочинності. Аналіз свідчить, що існуюча термінологічна неоднозначність, зокрема у визначеннях таких базових категорій як «дитина», «неповнолітній» та «підліток», суттєво ускладнює реалізацію та координацію профілактичних заходів різними державними і громадськими інституціями. Це підтверджує необхідність подальшого уточнення та гармонізації термінологічного апарату як на рівні національного законодавства, так і на рівні нормативно-методичних документів.

Історичний аналіз еволюції ключових понять у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності засвідчив, що сучасні соціально-економічні та цифрові умови вимагають адаптації та модернізації категоріального апарату науки публічного управління. Водночас, виклики воєнного стану та кризові ситуації створюють додаткові передумови для формування нових, більш гнучких і адаптивних стратегій профілактики злочинності серед дітей і підлітків. Особливу увагу слід приділити впливу цифрових технологій, соціальних медіа, а також міграційних процесів на динаміку правопорушень серед молодого покоління.

Констатовано наявність системних проблем, пов'язаних із відсутністю єдиного стратегічного бачення щодо створення інтегрованої системи профілактики злочинності неповнолітніх. Доведено, що це спричиняє дублювання функцій та розпорошення ресурсів між різними органами влади

та громадськими організаціями, формує «сірі зони» відповідальності і перешкоджає ефективній міжвідомчій координації. Відповідно, для подолання цих проблем необхідно посилити стратегічне управління, яке включатиме створення чітких і прозорих механізмів взаємодії між різними суб'єктами профілактичної діяльності.

Доведено актуальність та необхідність міждисциплінарного підходу у сфері дослідження та формування політики попередження злочинності серед дітей і підлітків. Виявлено недостатню кількість комплексних наукових досліджень, що об'єднували б історичні, економічні, політичні та соціологічні аспекти цієї проблематики, що значною мірою обмежує науково-обґрунтоване розуміння явища ювенальної делінквентності. Це підкреслює необхідність активізації міждисциплінарних досліджень, які дозволять врахувати повний спектр факторів, що впливають на дитячу та підліткову злочинність.

Встановлено, що відсутність чітких і узгоджених визначень ключових категорій у нормативно-правових актах знижує ефективність заходів профілактики. Особливо це стосується поняття «підліток», яке наразі недостатньо представлене у законодавстві, незважаючи на його важливість з погляду психологічних і соціальних особливостей цього вікового періоду. Тому рекомендовано законодавче закріплення цього терміна з подальшою розробкою адресних профілактичних програм, орієнтованих на специфіку цієї вікової категорії.

Визначено сутність механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Встановлено, що ці механізми є комплексною системою, яка поєднує загальні організаційно-правові, фінансові, інформаційно-комунікаційні та спеціальні превентивні механізми: координаційні, освітньо-виховні, соціально-підтримуючі, правоохоронні та ресоціалізаційні. Визначено сутнісні характеристики і структурні компоненти механізмів формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Зокрема, виокремлено й детально охарактеризовано інституційний, нормативно-

правовий, методичний і процедурний, інструментальний та ресурсний компоненти цих механізмів. Запропонована концептуалізація дозволяє комплексно підійти до організації та оцінки ефективності процесів ухвалення й реалізації відповідних політичних рішень, забезпечуючи взаємозв'язок між суб'єктами політики, нормативно-правовою базою, застосовуваними методиками і процедурами, ресурсним забезпеченням та інструментами впливу на попередження злочинності серед дітей та підлітків. Визначено принципи функціонування цих механізмів, серед яких виокремлено верховенство права, справедливість і недискримінацію, підзвітність і відповідальність, адаптивність та ефективність. Це створює теоретико-методологічну основу для подальшого вдосконалення публічної політики у сфері ювенальної превенції в Україні.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

2.1. Організаційно-правовий механізм формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні

Організаційно-правовий механізм формування і реалізації публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності є фундаментальною складовою системи протидії правопорушенням неповнолітніх. Він забезпечує структуровану та узгоджену взаємодію між усіма суб'єктами політики – державними органами, органами місцевого самоврядування, громадянським суспільством, експертною спільнотою – на основі визначених правових рамок і процедур. Цей механізм встановлює чіткий розподіл ролей, відповідальність і повноваження акторів, а також надає інструменти для реалізації практичних заходів, спрямованих на усунення причин і умов, що породжують злочинну поведінку серед дітей та підлітків. Важливо, щоб цей механізм був гнучким і адаптивним, здатним реагувати на сучасні виклики (зокрема воєнні та економічні кризи, суспільні трансформації, стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій тощо) шляхом оновлення своїх компонентів та процедур. Ефективність механізму визначається узгодженістю дій його компонентів та постійним удосконаленням відповідно до найкращих інтересів дитини, міжнародних стандартів й актуальних умов розвитку суспільства.

Інституційний компонент охоплює сукупність індивідів, соціальних груп та організацій, які безпосередньо беруть участь у процесах формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової

злочинності або здійснюють на них вплив. Цих суб'єктів доцільно поділити на державні, недержавні та експертну спільноту.

Державні актори відіграють ключову роль у визначенні стратегічних напрямів політики, її нормативно-правовому забезпеченні, реалізації конкретних заходів та здійсненні контролю. До них належить широке коло органів державної влади та місцевого самоврядування:

– Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики у сфері соціального захисту населення, включаючи питання сім'ї та дітей. Його повноваження охоплюють координацію діяльності служб у справах дітей, розробку нормативно-правових актів, ініціювання та впровадження програм підтримки сімей з дітьми, зокрема щодо усиновлення, опіки та піклування, патронату над дитиною, допомоги дітям з інвалідністю, а також розвиток послуги раннього втручання для сімей з дітьми [54]. Мінсоцполітики забезпечує діяльність Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства та готує щорічну державну доповідь про становище дітей в Україні. Міністерство активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема з Дитячим фондом ООН (UNICEF).

– Національна поліція України, особливо її підрозділи ювенальної превенції, є ключовим суб'єктом у системі попередження дитячої та підліткової злочинності. Основні завдання ЮП включають профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень; виявлення причин та умов, що сприяють такій поведінці, та вжиття заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, та проведення з ними індивідуальної профілактики. Поліцейські ЮП також уповноважені реагувати на випадки домашнього насильства стосовно дітей, зокрема, проникати до житла без рішення суду у невідкладних випадках для припинення насильства та захисту дитини. Діяльність Національної поліції України та ювенальної превенції регулюється Законом України «Про Національну поліцію» [81] та

Інструкцією з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, затвердженою Наказом МВС № 1044 від 19.12.2017 (зі змінами) [75].

- Державна служба України у справах дітей є органом, підвідомчим Мінсоцполітики, який безпосередньо реалізує державну політику у сфері захисту прав дітей, усиновлення та розвитку сімейних форм виховання [24].

- Національна соціальна сервісна служба України;

- Служби у справах дітей (ССД) функціонують на обласному, районному, міському рівнях, а також у територіальних громадах. Вони є ключовими структурами на місцях, що забезпечують соціально-правовий захист дітей, особливо дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО). До їх завдань належить запобігання дитячій бездоглядності, безпритульності та правопорушенням; здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей в сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу; представництво прав та інтересів дітей у судах та перед іншими органами. Діяльність ССД регулюється Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР [83] та Постановою КМУ № 866 від 24.09.2008 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини».

- Міністерство освіти і науки України (МОН) та Міністерство охорони здоров'я України (МОЗ) відіграють важливу роль у системі попередження через заклади освіти та охорони здоров'я, які можуть першими виявляти дітей групи ризику або ознаки неблагополуччя. Вони також залучені до процесів соціальної та медико-соціальної реабілітації.

- Міністерство юстиції України бере участь у розробці та експертизі законодавства, сприяє реформуванню системи ювенальної юстиції та координує надання безоплатної правової допомоги.

- Державна кримінально-виконавча служба України відповідає за функціонування спеціальних виховних установ для неповнолітніх

засуджених.

– Уповноважені органи з питань пробації здійснюють нагляд за неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та проводять з ними соціально-виховну роботу, сприяючи їх ресоціалізації [40].

– Суди загальної юрисдикції розглядають кримінальні провадження щодо неповнолітніх, справи про адміністративні правопорушення, цивільні справи, пов'язані з правами дітей (позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо). Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає спеціалізацію суддів, уповноважених на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх, що має забезпечити більш кваліфікований та чутливий до потреб дитини розгляд справ.

– Органи прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми або стосовно них; підтримують державне обвинувачення в суді; представляють інтереси дитини у випадках, передбачених законом; здійснюють процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти дітей та вчинених дітьми

– Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству [35].

– Органи місцевого самоврядування (ОМС) мають ключове значення для реалізації політики на місцях. Вони затверджують та фінансують місцеві програми попередження злочинності, захисту прав дітей, розвитку сімейних форм виховання тощо. ОМС забезпечують функціонування місцевих служб у справах дітей, центрів соціальних служб, притулків та інших закладів соціальної інфраструктури.

– Верховна Рада України та її комітети забезпечують законодавчу основу політики. Профільні комітети, такі як Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики, Комітет з питань молоді і спорту, Комітет з питань

соціальної політики та захисту прав ветеранів, Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин, Комітет з питань правової політики, розглядають законопроекти, що стосуються прав дітей та ювенальної превенції, та здійснюють парламентський контроль за їх виконанням.

– Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсман) здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, приділяючи особливу увагу захисту прав дитини [160].

– Система спеціалізованих установ для дітей включає притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей, школи та професійні училища соціальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації, спеціальні виховні установи кримінально-виконавчої служби тощо. Ці установи надають тимчасовий притулок, реабілітаційні послуги та виконують рішення суду щодо застосування примусових заходів виховного характеру.

– Центри з надання безоплатної правової допомоги забезпечують доступ дітей, які перебувають у конфлікті з законом, дітей-жертв та свідків, а також дітей у СЖО до кваліфікованої правової допомоги, включаючи послуги адвоката за державний кошт.

– Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ) надають широкий спектр соціальних послуг сім'ям та дітям, здійснюють соціальний супровід сімей у СЖО, проводять профілактичну роботу з дітьми групи ризику.

– Для узгодження дій різних суб'єктів існують такі структури, як Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства при Мінсоцполітики та Міжвідомча координаційна рада з питань правосуддя щодо неповнолітніх.

Аналіз інституційної структури державних акторів виявляє наявність великої кількості органів та установ на національному, регіональному та місцевому рівнях, що мають повноваження у сфері захисту прав дітей та

попередження злочинності. Така розгалужена система свідчить про комплексне розуміння проблеми, однак водночас створює потенційну проблему фрагментації відповідальності та неузгодженості дій. Кожен орган діє в межах своєї компетенції та на основі власних відомчих актів, що може призводити до дублювання функцій, розривів у наданні послуг та ускладнення формування єдиної, цілісної політики. Хоча існують формальні механізми координації, такі як міжвідомчі комісії та ради, а також інструкції щодо взаємодії, їхня практична ефективність потребує постійної оцінки та вдосконалення, особливо в умовах обмежених ресурсів та викликів воєнного стану.

Недержавні актори також відіграють суттєву роль у функціонуванні механізму, доповнюючи зусилля державних інституцій та вносячи альтернативні підходи.

Громадянське суспільство охоплює широкий спектр інституцій, серед яких громадські об'єднання, благодійні організації, професійні спілки тощо. Важливо розрізняти поняття громадськості та організацій громадянського суспільства. На думку А. Колодій, «громадськість – це неформальні спільноти, що об'єднані спільними інтересами, тоді як ОГС – формалізовані структури, які діють у сфері соціального захисту, безпеки та прав дитини» [39].

Підхід, запропонований році Л. Саламоном та Г. Анахаєром, визначає організації громадянського суспільства за допомогою п'яти ключових характеристик:

- «наявність певної внутрішньої структури та оформлених процедур діяльності;
- приватний характер (тобто ОГС не належать державі);
- неприбуткова діяльність (ОГС не розподіляють прибуток серед своїх членів чи керівництва);
- самоврядність (ОГС керуються самостійно, тобто приймають рішення щодо своєї діяльності незалежно від держави);
- участь у діяльності ОГС є добровільною» [155].

Відповідно до цього визначення та чинного законодавства до організацій громадянського суспільства в Україні можна віднести: громадські об'єднання; благодійні організації; релігійні організації; профспілки та об'єднання профспілок; фізкультурно-спортивні товариства; творчі спілки; органи самоорганізації населення; об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ); асоціації органів місцевого самоврядування; організації роботодавців; торгово-промислові палати та ін. [60].

Взаємодія між державними та недержавними акторами є важливим аспектом функціонування механізму. ОГС часто демонструють більшу гнучкість, інноваційність та близькість до громад, що дозволяє їм ефективно доповнювати державні зусилля та заповнювати прогалини у наданні послуг. Держава, зі свого боку, визнає роль ОГС та залучає їх до консультацій та реалізації політики. Однак, ця взаємодія не позбавлена потенційної напруги. Моніторингова та адвокаційна діяльність ОГС, спрямована на контроль за діями влади та просування реформ, може сприйматися як критика і ускладнювати партнерські відносини. Крім того, значна залежність багатьох ОГС від зовнішнього, зокрема міжнародного, фінансування створює ризики для сталості їхньої діяльності та може впливати на пріоритети. Таким чином, ефективність механізму значною мірою залежить від здатності налагодити конструктивне, рівноправне партнерство між державним та недержавним секторами, що базується на спільних цілях та взаємній повазі, поєднуючи потенціал для синергії та враховуючи можливі розбіжності у підходах.

Експертна спільнота забезпечує науково-аналітичну підтримку процесу формування та реалізації політики. Заклади освіти і науки (зокрема, юридичні, педагогічні, психологічні факультети) та науково-дослідні інститути (наприклад, системи Національної академії правових наук України, Національної академії внутрішніх справ, Національної академії педагогічних наук) проводять фундаментальні та прикладні дослідження з проблем кримінології неповнолітніх, ювенальної юстиції, соціальної роботи,

аналізують причини та умови злочинності, розробляють методики превенції та реабілітації, оцінюють ефективність існуючих політик. Вони також здійснюють підготовку та підвищення кваліфікації фахівців для системи ювенальної юстиції: юристів, психологів, соціальних педагогів, працівників поліції, пробації, суддів.

Цей компонент включає сукупність формальних та неформальних правил, норм і процедур, які структурують взаємодію між суб'єктами політики та регулюють процеси її формування та реалізації. Від повноти, узгодженості та ефективності нормативно-правового забезпечення значною мірою залежить дієвість усього механізму.

Формальні правила – це система юридично закріплених норм, що містяться у міжнародно-правових актах, Конституції України, законах, підзаконних та локальних нормативно-правових актах.

Україна є учасницею низки міжнародних договорів у сфері прав людини та прав дитини, які, відповідно до статті 9 Конституції України та Закону України «Про міжнародні договори України», є частиною національного законодавства і мають пріоритет у застосуванні, якщо вони встановлюють інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України. Ключовими документами, що визначають міжнародні стандарти у сфері попередження дитячої злочинності та поведінки з неповнолітніми правопорушниками, є:

- Конвенція ООН про права дитини 1989 р. (ратифікована Україною у 1991 р.) та Факультативні протоколи до неї (зокрема, щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, ратифікований у 2003 р.) [62]. Конвенція закріплює основоположні права дитини та принцип найкращого забезпечення її інтересів;
- Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [89];
- Керівні принципи ООН для запобігання злочинності серед неповнолітніх («Ер-Ріядські керівні принципи») [56];
- Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ратифікована у

2006 р.) [44];

- Керівні принципи Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини (2010 р.) [].

- Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» [155].

Ці міжнародні акти встановлюють високі стандарти щодо захисту прав дітей, які вступили у конфлікт із законом, наголошуючи на необхідності спеціалізованого підходу, пріоритеті заходів виховного та відновного характеру над покаранням, мінімізації позбавлення волі та забезпеченні процесуальних гарантій.

Конституція України закріплює базові права і свободи людини і громадянина, які повною мірою поширюються на дітей. Окремі статті наголошують на особливому захисті дитинства державою, правах дитини на належні умови життя та розвитку, а також на обов'язках батьків щодо утримання та виховання дітей [64].

Кримінальний кодекс України в Розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» визначає вік, з якого настає кримінальна відповідальність (загальний – 16 років, знижений – 14 років за перелічені у статті 22 КК злочини) [67]. Кодекс передбачає специфічні види покарань для неповнолітніх та можливість звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру (наприклад, попередження, передача під нагляд батьків чи колективу, зобов'язання попросити вибачення). Також КК встановлює відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність.

Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК) в Главі 38 «Кримінальне провадження щодо неповнолітніх» встановлює спеціальні правила для цієї категорії справ [68]. Зокрема, передбачається обов'язкова участь захисника з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення сумнівів у досягненні особою повноліття; участь законного представника, а за необхідності – психолога чи педагога; проведення досудового розслідування

спеціально уповноваженими слідчими (дізнавачами); здійснення судового провадження суддею, уповноваженим на розгляд справ неповнолітніх; особливий порядок допиту неповнолітніх свідків та потерпілих; можливість закриття провадження із застосуванням примусових заходів виховного характеру або у зв'язку з передачею особи під нагляд. КПК також містить норми, що створюють підґрунтя для застосування елементів відновного правосуддя, хоча чіткі механізми потребують подальшого вдосконалення.

– Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) встановлює вік адміністративної відповідальності – 16 років [59]. До осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, можуть застосовуватися заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП (аналогічні примусовим заходам виховного характеру в КК). Важливою нормою є стаття 184 КУпАП, яка передбачає відповідальність батьків або осіб, що їх замінюють, за ухилення від виконання обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання неповнолітніх дітей.¹⁷ Штрафи, накладені на неповнолітніх, сплачуються їх батьками.

– Сімейний кодекс України регулює права та обов'язки батьків і дітей, питання позбавлення батьківських прав (з обов'язковим обґрунтуванням найкращих інтересів дитини у рішенні суду), встановлення опіки та піклування, усиновлення (включаючи вимоги до усиновлювачів та заборону усиновлення особами, засудженими за певні злочини, зокрема колабораціонізм), функціонування прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу та патронату над дитиною [149].

Низка спеціальних законів деталізує різні аспекти політики попередження дитячої та підліткової злочинності:

– ЗУ «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» № 20/95-ВР визначає систему органів та установ, їх завдання та повноваження у сфері соціального захисту та профілактики правопорушень серед дітей;

– ЗУ «Про охорону дитинства» закріплює основні права дитини,

гарантії їх забезпечення, визначає засади державної політики у цій сфері;

- ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» регулює надання соціальних послуг та здійснення соціальної роботи;
- ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначає засади захисту прав цієї категорії дітей;
- ЗУ «Про запобігання та протидію домашньому насильству» встановлює механізми виявлення, реагування та запобігання насильству, захисту постраждалих осіб, у тому числі дітей;
- ЗУ «Про Національну поліцію» визначає завдання та повноваження поліції, в тому числі у сфері ювенальної превенції;
- ЗУ «Про пробацію» регулює діяльність органів пробації, в тому числі щодо неповнолітніх;
- ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» гарантує право на отримання правової допомоги за рахунок держави певним категоріям осіб, включаючи дітей.

Підзаконні нормативно-правові акти конкретизують та деталізують положення законів. До них належать:

- Укази Президента України, наприклад, Указ № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», який визначив стратегічні напрями реформування системи;
- Постанови Кабінету Міністрів України, що затверджують порядки діяльності органів опіки та піклування (№ 866), порядок соціального захисту дітей у СЖО (№ 585), державні соціальні програми (напр., щодо протидії домашньому насильству, № 145), типові положення про служби у справах дітей та спеціалізовані заклади тощо.
- Накази міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, наприклад, Наказ МВС № 1044, що затверджує Інструкцію з організації роботи підрозділів ЮП НПУ, спільні накази різних відомств щодо порядку взаємодії.

– Наказ Мініюсту про пілотаж відновного правосуддя;

До складових організаційно-правового механізму входять у тому числі рішення органів місцевого самоврядування про затвердження та фінансування місцевих програм попередження злочинності, захисту прав дітей, підтримки сімей, розвитку соціальних послуг на території відповідної громади.

Треба зазначити, що в цілому, нормативно-правова база політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні є досить розгалуженою та значною мірою відповідає міжнародним стандартам. Однак, ефективність цієї бази знижується через низку проблем. По-перше, існує помітний розрив між прогресивними законодавчими деклараціями та їх практичною реалізацією. Впровадження таких норм, як ювенальна спеціалізація суддів та слідчих, пріоритет найкращих інтересів дитини, чи механізми відновного правосуддя, часто стикається з браком фінансових та кадрових ресурсів, недостатньою підготовкою фахівців, опором усталених практик, які все ще тяжіють до карального підходу, а також низьким рівнем загальної правової культури. Воєнний стан створює додаткові перешкоди для належного дотримання процедур та захисту прав дітей. По-друге, нормативна база є фрагментарною, розпорошеною по численних законах та підзаконних актах. Це ускладнює її цілісне сприйняття, застосування та контроль, а також може призводити до колізій та прогалин у регулюванні. У зв'язку з цим, експерти та практики неодноразово висловлювали пропозиції щодо необхідності кодифікації законодавства у цій сфері шляхом прийняття єдиного комплексного Закону. Такий закон міг би систематизувати принципи, визначити статус та повноваження всіх суб'єктів, уніфікувати процедури, чітко врегулювати механізми превенції, правосуддя та реінтеграції. Це сприяло б підвищенню послідовності та ефективності публічної політики.

Поряд із формальними правилами, на функціонування механізму суттєво впливають неформальні норми, цінності, традиції та культурні особливості.

Панівні в суспільстві уявлення про дитинство, методи виховання,

причини злочинності та способи реагування на неї формують загальний контекст політики. На жаль, в українському суспільстві все ще спостерігається відносно низький рівень правосвідомості та громадянської культури, подекуди байдуже ставлення до закону та права. Це може проявлятися у толерантності до певних форм насильства щодо дітей, поширенні стереотипів щодо «важких» підлітків чи дітей-сиріт, що ускладнює їхню соціальну інтеграцію. Ставлення до ідей відновного правосуддя також може бути неоднозначним, з переважанням запиту на покарання.

Реальна пріоритетність питань захисту дитинства та попередження злочинності у порядку денному політиків та державних службовців визначає рівень уваги та ресурсів, що виділяються на цю сферу. Бюрократичні процедури, формальний підхід до виконання обов'язків, орієнтація на показники, а не на реальний результат, а також можливі прояви корупції можуть нівелювати позитивні наміри політики. Важливою є і культура міжвідомчої взаємодії: чи переважає дух співпраці та спільної відповідальності, чи відомча конкуренція та прагнення уникнути відповідальності.

Реальні практики комунікації та співпраці між поліцейськими, соціальними працівниками, освітянами, суддями часто базуються не лише на формальних інструкціях, але й на неформальних домовленостях, особистих контактах, усталених рутинах. Ці неписані правила можуть як сприяти вирішенню проблем в обхід бюрократичних перепон, так і закріплювати неефективні чи навіть шкідливі практики.

Недовіра та конкуренція між відомствами можуть підривати ефективність формально передбачених механізмів координації. Тому успішна реалізація політики попередження дитячої злочинності потребує не лише вдосконалення законодавства, але й системної роботи зі зміни суспільних установок, підвищення правової культури та трансформації адміністративної культури в напрямку сервісної орієнтації та реальної співпраці.

Методичний та процедурний компонент охоплює сукупність способів,

методів та процедур, що застосовуються на всіх етапах політичного циклу: від розробки та ухвалення рішень до їх впровадження, контролю та оцінки результатів.

Формування політики здійснюється через розробку та затвердження стратегічних документів різного рівня. На національному рівні це можуть бути Національна стратегія у сфері прав людини, Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні (схвалена Указом Президента № 597/2011), Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини, Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку. На місцевому рівні ОМС розробляють та затверджують власні програми, спрямовані на профілактику злочинності, захист прав дітей, розвиток сімейних форм виховання, попередження бездоглядності та безпритульності на території громади.

Прийняття рішень має ґрунтуватися на аналізі ситуації. Для цього використовуються дані кримінологічного аналізу, офіційна статистика правопорушень та діяльності відповідних органів, результати моніторингу виконання цільових програм, наукові дослідження причин та умов злочинності, ефективності різних заходів.

Законодавство передбачає залучення громадськості до формування політики. Це може відбуватися через діяльність громадських рад при органах виконавчої влади, проведення громадських слухань, круглих столів, обговорення проектів нормативних актів за участю представників ОГС, експертів, батьківської спільноти.

Політика впроваджується через реалізацію цільових програм, як державних, так і місцевих. Це можуть бути програми соціальної підтримки сімей та дітей, програми ресоціалізації та реабілітації неповнолітніх правопорушників, корекційні програми для осіб, які вчинили домашнє насильство, комплексні програми профілактики правопорушень та злочинності.

Аналіз методичного та процедурного компонента свідчить про наявність

формалізованих процедур планування, реалізації та контролю. Однак, процес формування політики часто має реактивний характер, реагуючи на вже існуючі проблеми чи зовнішні стимули (міжнародні зобов'язання, доступність грантового фінансування), замість того, щоб базуватися на довгостроковому прогнозуванні та проактивному усуненні причин дитячої та підліткової злочинності.

Інструментальний компонент являє собою арсенал засобів, методів та важелів впливу, які використовуються суб'єктами політики для досягнення поставлених цілей – попередження злочинності та захисту прав дітей. Вибір інструментарію залежить від специфіки завдання, цільової групи та наявних ресурсів.

Так, до бюджетних асигнувань належить пряме фінансування з державного та місцевих бюджетів діяльності органів та установ, що працюють у сфері захисту дитинства та профілактики (поліція, служби у справах дітей, соціальні заклади, заклади освіти, охорони здоров'я, спеціальні установи), а також фінансування державних та місцевих цільових програм.

До соціальних інструментів можна віднести створення та підтримка сімейних форм виховання, розвиток послуги патронату над дитиною та ін. Нормативно-контрольні інструменти передбачають контроль за дотриманням міжнародних та національних стандартів у сфері захисту прав дитини, відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, ведення обліку певних категорій дітей (діти, схильні до правопорушень – підрозділами ювенальної поліції; діти, які перебувають у СЖО – службами у справах дітей та ін.). Також здійснюється контроль за умовами проживання та виховання дітей в сім'ях групи ризику, сім'ях опікунів, піклувальників, прийомних батьків.

Ресурсний компонент охоплює всі активи – фінансові, людські, інформаційні, матеріально-технічні – які необхідні для забезпечення функціонування організаційно-правового механізму формування та реалізації політики. Наявність та достатність ресурсів є критично важливою умовою його ефективності.

Окремо виділимо інформаційні ресурси. Для обліку, моніторингу та аналізу використовуються різні інформаційні системи, зокрема Єдина інформаційно-аналітична система «Діти» (ЄІАС «Діти»), що ведеться службами у справах дітей, Єдиний державний реєстр випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, відомчі бази даних Національної поліції, прокуратури, судів тощо.

Належне функціонування механізму потребує відповідної інфраструктури: приміщень для служб у справах дітей, центрів соціальних служб, підрозділів поліції, судів, прокуратури, спеціалізованих установ для дітей; створення та обладнання спеціальних кімнат для опитування дітей, дружніх до дитини («зелених кімнат»); забезпечення транспортом для здійснення виїздів на місця, відвідування сімей; наявність комп'ютерної техніки, засобів зв'язку та іншого необхідного обладнання.

Загалом, ресурсний компонент механізму характеризується значною залежністю від фінансових можливостей держави та місцевих громад, а також від зовнішньої допомоги. Недостатність та нерівномірний розподіл ресурсів, особливо фінансових, створюють серйозні перешкоди для ефективної роботи. Це призводить до географічної нерівності у доступі дітей та сімей до необхідних послуг та програм підтримки. Брак фінансування негативно впливає на можливість залучення та утримання кваліфікованих кадрів, оновлення матеріально-технічної бази та впровадження сучасних інформаційних технологій. Забезпечення сталого, достатнього та справедливого ресурсного забезпечення є критично важливим для підвищення дієвості політики попередження дитячої злочинності.

Отже, організаційно-правовий механізм формування і реалізації публічної політики попередження дитячої і підліткової злочинності в Україні є складною, багатокомпонентною системою, що включає широке коло державних та недержавних акторів, розгалужену нормативно-правову базу, різноманітні методи, процедури та інструменти впливу, а також значні ресурси. Його функціонування спрямоване на досягнення суспільно важливої

мети – зниження рівня правопорушень серед неповнолітніх та забезпечення їхніх прав і найкращих інтересів.

До сильних сторін цього механізму в Україні можна віднести наявність розвиненої інституційної мережі на різних рівнях, значний масив національного законодавства, яке загалом відповідає міжнародним стандартам у сфері прав дитини та ювенальної юстиції, а також формальне визнання важливості превентивних підходів та принципів, орієнтованих на дитину.

Водночас, аналіз виявив низку суттєвих слабких сторін та викликів. Серед них – значна фрагментація відповідальності між численними суб'єктами та недостатня ефективність механізмів міжвідомчої координації. Спостерігається розрив між формально закріпленими прогресивними нормами та їхньою практичною реалізацією, що зумовлено браком ресурсів, недостатньою підготовкою кадрів, усталеними каральними практиками та впливом неформальних норм і культурних чинників. Ресурсне забезпечення механізму є недостатнім та нерівномірним, що посилюється залежністю від спроможності місцевих бюджетів та зовнішньої допомоги, а також викликами воєнного стану. Впровадження інноваційних підходів, таких як повноцінне відновне правосуддя, відбувається повільно.

Подальше вдосконалення організаційно-правового механізму потребує комплексних зусиль, спрямованих на: посилення реальної міжвідомчої та міжсекторальної координації; забезпечення сталого та достатнього фінансування, особливо на місцевому рівні; підвищення кваліфікації та мотивації фахівців, що працюють з дітьми; можливу кодифікацію та систематизацію законодавства у сфері ювенальної юстиції; зміцнення зв'язку між науковими дослідженнями та практичною діяльністю; подолання розриву між деклараціями та реальністю шляхом послідовного впровадження визначених принципів, насамперед принципу найкращих інтересів дитини, у щоденну практику всіх суб'єктів. Ефективність цього механізму є не лише показником стану правопорядку, але й інвестицією у майбутнє українського суспільства, адже від благополуччя та належного розвитку дітей сьогодні

залежить майбутнє держави.

2.2. Особливості попередження дитячої та підліткової злочинності на місцевому рівні в умовах воєнного стану

Дитяча злочинність є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасного світу, яка в умовах війни та кризових ситуацій набуває особливої гостроти. Військова агресія російської федерації проти України значно посилила уразливість дітей до негативних явищ, зокрема до девіантної поведінки та злочинності. У прифронтових містах ця проблема проявляється особливо гостро через постійні загрози, руйнування інфраструктури, евакуацію сімей і втрату стабільного соціального середовища. Така ситуація вимагає глибокого аналізу та пошуку рішень для запобігання негативним наслідкам для молодого покоління.

Якщо більш детально розглянути попередження дитячої та підліткової злочинності на місцевому рівні роботу органів місцевого самоврядування щодо, то органи місцевого самоврядування мають відповідальність за забезпечення безпеки життя та здоров'я своїх мешканців, зокрема дітей. Вони можуть приймати рішення та розробляти програми, спрямовані на попередження дитячої злочинності в місті.

Крім того, ОМС можуть створювати спеціальні комісії або робочі групи з питань попередження дитячої злочинності, які займаються аналізом стану справ у цій сфері та розробкою конкретних заходів для зменшення рівня злочинності серед дітей.

ОМС також може співпрацювати з іншими органами влади (як з органами державної влади, так і з ОМС інших громад на умовах міжмуніципального співробітництва) та організаціями громадянського суспільства, щоб реалізувати спільні програми та проєкти, спрямовані на попередження дитячої та підліткової злочинності.

Розглянемо роль ОМС в реалізації публічної політики попередження

дитячої та підліткової злочинності на прикладі Харківської міської ради. Структури при Харківській міській раді, які мають відношення до попередження дитячої злочинності, включають в себе:

- Департамент служб у справах дітей Харківської міської ради - відповідає за реалізацію політики у галузі захисту прав дитини, попередження дитячої злочинності та захисту правопорядку в дитячому середовищі;
- Департамент освіти - здійснює роботу з профілактики дитячої злочинності в навчальних закладах та сприяти формуванню позитивних цінностей серед дітей;
- Департамент культури - організовує різноманітні заходи для дітей та молоді, що сприяють їх соціалізації та запобіганню девіантної поведінки;
- Департамент соціальної політики - здійснює роботу зі збереження прав дітей, що перебувають у складних життєвих ситуаціях, і сприяти їх соціалізації;
- Департамент охорони здоров'я - забезпечує розвиток системи медичної допомоги дітям, зокрема здійснює профілактику та лікування психічних розладів, що можуть бути чинником ризику дитячої злочинності.

Крім того, у Харкові діє Молодіжна рада при міській раді, яка включає представників молодіжних організацій та молодих активістів, та є учасником роботи з попередження дитячої злочинності в місті.

Більш детально розглянемо роботу Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради як ключового структурного підрозділу в ОМС для цілей ювенальної превенції. Однією з основних функцій Департаменту є захист прав та інтересів дітей, в тому числі й попередження їх втягнення у злочинну діяльність. Для цього департамент взаємодіє з іншими державними органами, громадськими організаціями та громадянами, розробляє та впроваджує різноманітні програми та проєкти, спрямовані на профілактику дитячої злочинності, соціалізацію дітей та їх підтримку в складних життєвих ситуаціях.

Департамент служб у справах дітей здійснює контрольну функцію за:

1. Умовами утримання та виховання дітей, які виховуються в сімейних формах виховання (усиновлення, опіка/піклування, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронат).
2. Станом виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та перебувають на обліку в Службі у справах дітей.
3. Додержанням законодавства щодо соціального захисту дітей і запобігання вчиненню дітьми правопорушень.
4. Працевлаштуванням та створенням умов праці неповнолітнім (молодше 18 років) на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності.
5. Станом проведення виховної роботи з дітьми у навчальних закладах, у тому числі за станом роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності.
6. Захистом прав та законних інтересів дитини, яка постраждала від домашнього насильства, та дитини, яка вчинила домашнє насильство у будь-якій формі.
7. Відрахуванням малолітніх та неповнолітніх дітей з навчальних закладів, переведення, відрахування та поновлення студентів вищих закладів освіти.
8. Цільовим витрачанням аліментів.
9. Цільовим використанням допомоги при усиновленні.
10. Збереженням майна та житла дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яке перебуває у них у власності, співвласності.
11. Своєчасною постановкою на квартирний облік дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та отриманням ними у власність житла.
12. Наданням екстреної медичної допомоги дітям, які отримали

травми, та переведенням їх до інших закладів за профілем лікування та реабілітації (у разі медичних показань та необхідності).

13. Охопленням дітей пільгових категорій у клубах за місцем мешкання гуртковою роботою та залученням їх до спортивних секцій тощо.

14. Оздоровленням та відпочинком дітей облікової категорії.

15. За виконанням батьками або особами, що їх замінюють, рішень органу опіки та піклування під час здійснення нотаріальних дій, пов'язаних з правочинами.

Департамент служб у справах дітей Харківської міської ради має в своєму штаті служби у справах дітей в 9 районах міста, 4 відділи при департаменті, що в загальні налічує 73 працівника та дві підвідомчі установи «Комунальний заклад соціального захисту для дітей «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей м. Харкова» та «Комунальний заклад «Консультативно-кризовий центр «Відповідальне батьківство» Харківської міської ради».

Служби у справах дітей м. Харкова співпрацюють з багатьма структурами та закладами з метою забезпечення захисту прав та інтересів дітей та попередження дитячої злочинності (Додаток Ж). До найбільш важливих з них можна віднести:

- Заклади підвідомчої мережі Департаменту служб у справах дітей;
- Медичні заклади міського та обласного підпорядкування;
- Соціальні установи та заклади;
- Установи та заклади освіти;
- Підрозділи Національної поліції;
- Підрозділ ДСНС;
- Суди;
- Підрозділи Управління юстиції;
- Установи кримінально-виконавчої служби;
- Некомерційні організації, які займаються захистом прав дітей,

попередженням дитячої злочинності та соціально-психологічною підтримкою

дітей та молоді;

- Центри зайнятості, зокрема, для підлітків та молоді, які знаходяться в складних життєвих обставинах та потребують підтримки у знаходженні роботи та професійному розвитку (рис. 2.1.)

Війна та кризові ситуації значно впливають на умови життя дітей і їхніх родин, створюючи середовище, яке сприяє зростанню ризиків дитячої злочинності. Соціальна та економічна нестабільність, обмежений доступ до освіти, медичної допомоги та соціального захисту, а також психологічні наслідки воєнних дій залишають глибокий відбиток на молодому поколінні. Втрата батьківської опіки, руйнування сімейних структур і травматичний досвід часто стають тригерами девіантної поведінки серед дітей.

Рисунок 2.1 - Система забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів дітей в місті Харків

Важливим аспектом є ключові соціально-економічні, психологічні та сімейні фактори, які визначають вплив війни та кризових умов на рівень

дитячої злочинності. Значно загострилась ситуація в умовах війни в Україні, коли діти залишаються найбільш вразливими категоріями населення. Війна може сприяти розвитку дитячої злочинності через соціальну дезорієнтацію, травматичний досвід та економічну нестабільність, які впливають на розвиток дитини. Також війна може збільшити кількість дітей, які залишилися без піклування батьків, що може збільшити ризик злочинності серед цієї категорії дітей.

Війна та кризові ситуації призводять до значного погіршення соціально-економічного становища населення, що безпосередньо впливає на дітей. Бідність, безробіття батьків та соціальне відчуження створюють середовище, в якому діти можуть бути більш схильними до правопорушень.

Руйнування інфраструктури освіти, охорони здоров'я та соціальних служб також має значний вплив на дитячу злочинність. За даними ООН, за час повномасштабної війни в Україні було повністю зруйновано 180 освітніх закладів, а 1909 – пошкоджено [122]. Це позбавляє дітей можливості отримувати належну освіту та соціальну підтримку, що може призвести до збільшення ризику їх залучення до злочинної діяльності.

Травматичний досвід, який діти отримують під час війни, має довготривалий вплив на їхню психіку та поведінку. Дослідження, проведені в різних зонах збройних конфліктів, показали, що психологічні травми, зумовлені війною, мають серйозні наслідки для дитячої психіки, і чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми. Це може призвести до розвитку тривожних розладів, депресії та психосоматичних розладів, які, в свою чергу, можуть вплинути на поведінку дитини та її схильність до правопорушень.

Втрата сімейної підтримки та соціальної орієнтації є ще одним важливим фактором. Діти, які стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО), часто опиняються в новому середовищі без звичної системи підтримки. За даними ООН, станом на 26 квітня 2022 року близько 13 мільйонів мирних громадян, включаючи дітей, не могли покинути небезпечні місця [31]. Це призводить до того, що діти можуть шукати підтримку в асоціальних групах,

що підвищує ризик їх залучення до злочинної діяльності.

В Україні ситуація ускладнюється тим, що російські окупанти активно використовують дітей з тимчасово окупованих територій у воєнних цілях, змушуючи їх поширювати пропагандистські матеріали та діставати інформацію про ЗСУ тощо. Це не лише порушує права дітей, але й створює умови, в яких вони можуть бути втягнуті у злочинну діяльність.

Умови війни та окупації території негативно впливають на соціальну ситуацію в Україні, включаючи попередження дитячої злочинності.

З моменту введення воєнного стану в Україні, питання захисту прав дітей на територіях, що зазнали безпосереднього впливу воєнних дій, набули особливої актуальності. Місто Харків, як один із регіонів, що постійно піддається обстрілам та збройним атакам, опинилося перед численними викликами, пов'язаними із забезпеченням безпеки та реалізацією прав дітей.

За інформацією Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради у період з 24 лютого 2022 року по 31 грудня 2024 року було здійснено низку заходів, спрямованих на виявлення та вилучення дітей із небезпечного середовища, документування порушень їхніх прав, запобігання правопорушенням з боку неповнолітніх, а також участь у кримінально-процесуальних діях щодо дітей.

Захист дітей від загроз, пов'язаних із військовими діями, став пріоритетним напрямком роботи відповідних служб та правоохоронних органів. Упродовж аналізованого періоду:

- 249 дітей було вилучено групами оперативного реагування та органами поліції через повідомлення про жорстоке поводження або загрозу його вчинення;
- 625 дітей виявлено без піклування батьків або законних представників внаслідок воєнних дій чи інших факторів.

Ці показники свідчать про масштаб проблеми сирітства, викликаного війною, а також про ефективність роботи державних органів у виявленні дітей, які потребують допомоги.

Процесуальна діяльність щодо захисту прав дітей включала складання відповідних документів, що дозволяють ідентифікувати потреби неповнолітніх та забезпечити їм необхідний рівень допомоги. Зокрема:

- складено 453 акти оцінки рівня безпеки дитини та протоколи вилучення з небезпечного середовища;
- оформлено 32 акти про виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування, переміщених з територій бойових дій або окупованих територій;
- проведено 2999 актів обстеження умов проживання дитини;
- зафіксовано 135 випадків підкинутих, знайдених дітей, а також дітей, покинутих у закладах охорони здоров'я або дітей, батьки яких відмовилися їх забрати.

Документування цих випадків є необхідною складовою державної політики у сфері захисту прав дітей, оскільки забезпечує офіційну реєстрацію потреб дітей та сприяє їх подальшій інтеграції в систему опіки та соціального захисту.

Окремим напрямком діяльності було запобігання злочинності та асоціальній поведінці серед дітей. У межах профілактичних заходів 2590 батьків, опікунів та прийомних батьків пройшли роз'яснювальну роботу щодо належного виконання обов'язків із виховання дітей. Також 1703 неповнолітніх взяли участь у профілактичних бесідах, спрямованих на запобігання правопорушенням. Надано 14378 консультацій мешканцям Харківської територіальної громади щодо вирішення актуальних проблем, пов'язаних із дітьми. Ці заходи відіграють ключову роль у зменшенні ризиків соціального сирітства, бездоглядності та девіантної поведінки серед підлітків, що особливо важливо в умовах дестабілізації суспільних інституцій унаслідок війни.

Важливим аспектом роботи державних органів є забезпечення правового захисту дітей, які опинилися у конфлікті із законом. Протягом досліджуваного періоду здійснено:

- 56 досудових доповідей у справах за обвинуваченням

неповнолітніх.

- 130 процесуальних дій за участю представників служб у справах дітей як законних представників у кримінальних справах;
- 119 процесуальних дій, у яких представники органів опіки та піклування брали участь у досудовому розслідуванні та судових розглядах справ за обвинуваченням неповнолітніх;

Ці показники свідчать про збереження уваги держави до питань ювенальної юстиції навіть в умовах воєнного стану, що є важливим елементом правозахисної діяльності.

Окрему категорію становлять діти, які зазнали фізичних, моральних або психологічних травм унаслідок воєнних дій. Протягом 2022–2024 років 4527 дітям було надано статус осіб, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів. Надання такого статусу є важливим етапом у процесі їхньої реабілітації, оскільки дозволяє залучати додаткові соціальні та правові механізми підтримки.

За 2022 рік зафіксовано 312 дітей, схильних до правопорушень та асоціальної поведінки, а за перший квартал 2023 року - 238 дітей. З даних цифр можна зробити такий висновок, що в 2022 році значна кількість родин покинули місто Харків, адже з самого початку повномасштабного вторгнення місто перебувало під обстрілами зі сторони російської федерації. Жителі Харкова котрі залишилися в місті були вимушені жити в підвалах та на станціях метрополітену. Діти почали частіше залишатися безпосередньо у полі зору батьків. І хоча більшість населення котрі залишалися в Харкові були дещо деморалізовані, адже майже всі з початку війни лишилися своїх місць роботи, але громадська активність котра публічно висвітлювала правопорушення чи спроби мародерства в місті тим самим сприяла запобіганню збільшення кількості правопорушень. Громадськість таким чином виконувала функцію превенції, а потенційні правопорушники якщо і хотіли здійснити правопорушення боялися громадського засудження. У 2023 році відзначається тенденція зростання правопорушень дітьми. На період першого кварталу 2023

в Харкові значно зросла кількість населення, що викликано як поверненням містян, так і приїздом великої кількості зареєстрованих внутрішньо-переміщених осіб.

Дослідження стану злочинності серед неповнолітніх у Харківській області за період 2022-2024 років вказує на поступове зменшення загальної кількості правопорушень у 2023 році з подальшим незначним зростанням у 2024 році. Упродовж трьох років було зареєстровано 779 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми або за їх участю, зокрема:

- 2022 рік – 309 злочинів;
- 2023 рік – 219 злочинів;
- 2024 рік – 251 злочин;

Аналізуючи динаміку змін, можна констатувати зниження рівня дитячої злочинності у 2023 році на 29% у порівнянні з 2022 роком. Водночас у 2024 році зафіксовано незначний ріст кількості кримінальних правопорушень (+14,6%), що може свідчити про необхідність посилення профілактичних заходів.

За період з 2022-2024 років у Харківській області неповнолітніми (або за їх участю) вчинено 779 кримінальних правопорушень, з яких:

- 5 вбивств (ст. 115 Кримінального кодексу України);
- 8 тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 Кримінального кодексу України);
- 11 розбоїв (ст. 187 Кримінального кодексу України);
- 17 грабежів (ст. 186 Кримінального кодексу України);
- 296 крадіжок (ст. 185 Кримінального кодексу України);
- 14 незаконних заволодінь транспортним засобом (ст. 289 Кримінального кодексу України);
- 133 наркозлочини (ст. 305-324 Кримінального кодексу України);
- 41 вимагання (ст. 189 Кримінального кодексу України);
- 124 шахрайства (ст. 190 Кримінального кодексу України);
- 11 хуліганств (ст. 296 Кримінального кодексу України);

- 7 дорожньо-транспортних пригод (ст. 286 Кримінального кодексу України);
- 112 інших (Рис 2.1).

Розподіл кримінальних правопорушень за їх видами демонструє, що основну частку складають майнові злочини, зокрема крадіжки, які залишаються найбільш поширеним видом правопорушень серед неповнолітніх.

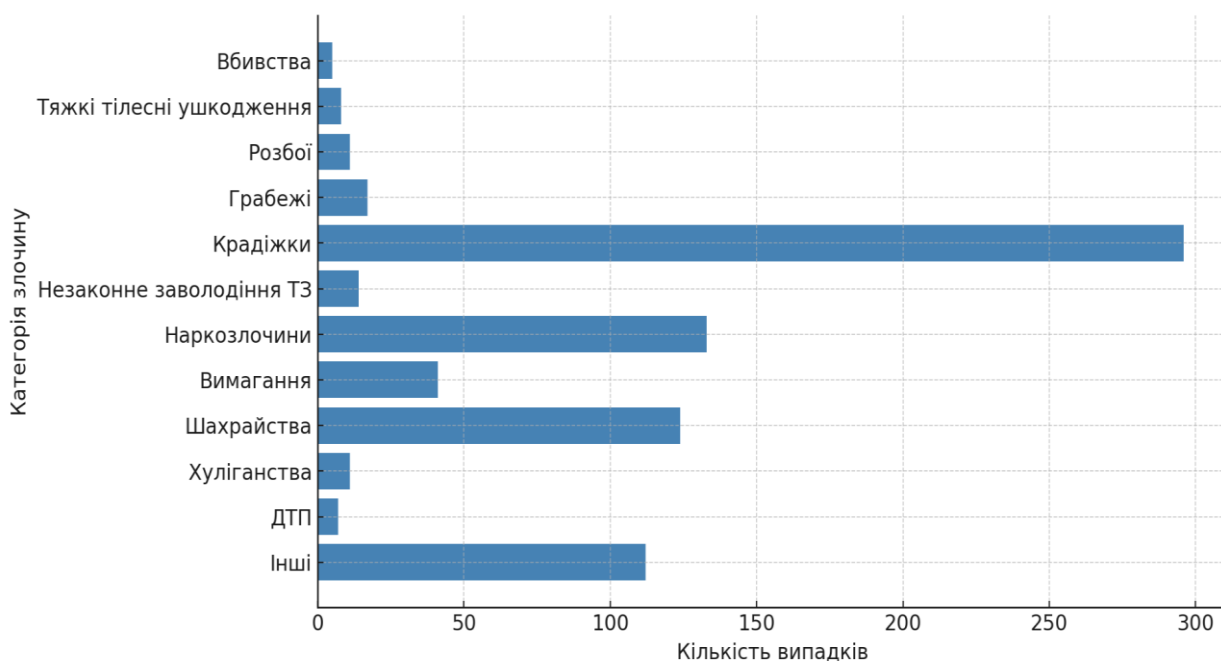

Рис 2.2 Кримінальні правопорушення неповнолітніх в Харківській області (2022-2024)

Аналіз структури кримінальних правопорушень дозволяє визначити основні криміногенні загрози у середовищі неповнолітніх:

1. Високий рівень майнових злочинів (крадіжки, шахрайства, грабежі) – 56,1% від усіх випадків. Це свідчить про соціально-економічні труднощі, які можуть спричиняти правопорушення з боку підлітків.

2. Поширеність наркозлочинності серед неповнолітніх – 17,1% від загальної кількості правопорушень, що вказує на актуальність проблеми

наркорозповсюдження серед молоді.

3. Незначна кількість насильницьких злочинів (вбивства, тяжкі тілесні ушкодження, розбої) – 3,0%. Це свідчить про порівняно невисокий рівень агресивної злочинності серед неповнолітніх.

Прифронтові міста, як Харків, перебувають під певними особливими умовами, які можуть сприяти збільшенню кількості правопорушень серед дітей. Деякі з можливих причин можуть включати:

1. Психологічний стрес: діти, які живуть в прифронтових містах, зазвичай відчують психологічний стрес через постійну загрозу війни та зміну звичного режиму життя.

2. Відсутність забезпечення: у прифронтових містах існує ризик недостатнього забезпечення життєво необхідними речами, особливо у випадку евакуйованих сімей.

3. Розлучення з батьками: багато дітей з прифронтових міст були евакуйовані без своїх батьків або інших близьких родичів. Це може викликати почуття самотності та відчуження, що може спонукати їх до правопорушень.

4. Занепад системи освіти: у прифронтових містах може бути складно забезпечити дітям повноцінну освіту через руйнування шкіл та інших освітніх закладів, перерви у навчанні та нестабільність.

5. Відсутність розваг: у прифронтових містах більшість розважальних культурних закладів зачинені з міркувань безпеки.

Варто звернути увагу, що багато батьків довгий проміжок часу залишаються без постійного місця роботи, отже нестабільна ситуація з працевлаштуванням батьків може мати вплив на дитячу злочинність. Нестача постійного доходу в сім'ї може викликати стрес та неспокій, що може призвести до погіршення відносин між батьками та дітьми. Також, відсутність постійної роботи може привести до незадоволеності батьків власним становищем і негативного впливу на їх виховання дітей.

Батьки, які не можуть забезпечити своїй сім'ї достатній рівень життя, можуть стати занадто зайнятими пошуком роботи, що може знизити рівень

нагляду за дітьми та бути фактором ризику злочинності серед дітей.

Також варто зазначити, що бідніші райони міст, де проживають сім'ї з низьким рівнем доходу, часто мають високий рівень злочинності серед дітей. Такі райони можуть бути пов'язані зі збільшеним ризиком злочинності, наявністю наркотиків, небезпечними ситуаціями та відсутністю доступних розваг та інших можливостей для заняття дітей поза школою.

Воєнні дії спричинили багато ризиків та невизначеності, що стали перешкодою для вільного руху факторів виробництва, зокрема робочої сили, та призвели до зруйнування інститутів ринку праці та їх ефективного функціонування. Економічні проблеми в поєднанні з масштабними внутрішніми переміщеннями та потоками біженців призвели до значних втрат у сфері зайнятості та доходів. Безробіття, соціальне відчуження, гендерна нерівність, дискримінація на робочому місці, в тому числі по відношенню до молоді, та поширення бідності є основними соціальними проблемами, що виникли в результаті війни. Війна призвела до втрати значної кількості кваліфікованої робочої сили не лише через міграцію до сусідніх країн, але й через загибель людей (серед яких медики, юристи, вчителі, інженери, IT-спеціалісти, журналісти).

Отже, становище батьків з постійним місцем роботи та стабільним доходом може відігравати позитивну роль у запобіганні дитячої злочинності.

За інформацією Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради стало відомо що протягом 2022 року лише 21 дитина була обвинувачена у кримінальних провадженнях, натомість за 1 квартал 2023 року можна спостерігати вже 14 кримінальних проваджень. Війна може призвести до збільшення дитячої злочинності й через полегшений доступ до зброї.

Руйнування шкіл у прифронтових містах має серйозний вплив на дітей та молодь, потенційно сприяючи зростанню дитячої злочинності. Ситуація в Харкові яскраво ілюструє масштаби проблеми та зусилля, спрямовані на її подолання.

За даними Харківської міської ради станом на кінець 2024 року

масштаби руйнувань освітньої інфраструктури міста значно зросли. Загалом пошкоджено 796 освітніх об'єктів, що становить більше половини освітнього фонду міста [106]. З 486 закладів освіти 258 зазнали руйнувань, включаючи 134 школи зі 184 та 109 дитячих садочків із 205.

Незважаючи на складну ситуацію, місто активно працює над відновленням освітньої інфраструктури. За період 2020-2024 років вдалося відновити 56 будівель, а в 48 закладах триває процес відновлення. Для забезпечення безпеки учнів та продовження освітнього процесу в Харкові впроваджуються інноваційні рішення. Побудовано перші в Україні підземні школи на базі гімназій, зараз функціонує 2 метрошколи для 3205 дітей. Планується будівництво ще двох підземних шкіл до початку нового навчального року. У 2025 навчальному році 5,5 тисяч дітей зможуть навчатися за змішаною системою. Після завершення будівництва двох нових підземних шкіл кількість учнів, які зможуть навчатися офлайн, збільшиться ще на 2 тисячі.

Таким чином, незважаючи на значні руйнування освітньої інфраструктури, Харків активно працює над відновленням та адаптацією системи освіти до складних умов, впроваджуючи інноваційні рішення для забезпечення безперервності навчального процесу. Ці зусилля мають важливе значення для зменшення негативного впливу війни на освіту дітей та запобігання потенційному зростанню дитячої злочинності.

Переїзд дітей в інше місто через війну може бути джерелом стресу для них і вплинути на дитячу злочинність. Стрес може викликати психологічну напругу, депресію, тривогу, які можуть призвести до різних негативних наслідків, включаючи збільшення ризику вчинення злочинів.

Переїзд в інше місто може призвести до зміни соціального оточення дитини, що може вплинути на її поведінку та ставлення до правил. Діти можуть відчувати відчуженість і втрату стабільності, які можуть призвести до бажання виразити своє невдоволення в агресивний спосіб. Також, переїзд може стати перешкодою для отримання освіти та доступу до інших послуг, що

може збільшити ризик виконання дітьми протиправних дій.

Окрім того, потрібно зауважити, що спостереження за насильством та смертями під час війни може впливати на дітей та спричиняти у них негативні емоції та поведінкові зміни. Діти, які зазнали стресу та травми внаслідок війни, можуть відчувати страх, тривогу, депресію, почуття безпорадності та безнадії. Ці емоції можуть спричинити у дітей збільшену насильницьку поведінку, агресивність та негативний вплив на соціальне середовище. Однак, необхідно зрозуміти, що кожна дитина реагує на війну по-різному, тому важливо допомагати їм змагатися зі стресом та травмою, щоб запобігти негативним наслідкам.

Департамент служб у справах дітей міста Харкова відіграє важливу роль у попередженні дитячої злочинності в умовах воєнного часу. Його діяльність спрямована на захист прав дітей, їх соціальну підтримку, розвиток та безпеку. Департамент виконує цілісний підхід до попередження дитячої злочинності, співпрацюючи з різними зацікавленими сторонами, такими як школи, дитячі садки, молодіжні організації, правоохоронні органи та інші соціальні служби. Це дозволяє координувати зусилля та обмінюватися інформацією для ефективної роботи з попередження дитячої злочинності. Також забезпечує доступ до соціальних та освітніх програм, які сприяють соціальній адаптації дітей, формуванню позитивних цінностей та розвитку їх потенціалу. Важливою складовою роботи департаменту є також надання психологічної підтримки дітям, які пройшли через травматичні події війни. Через свою роботу в області профілактики, консультування та реабілітації, він сприяє підвищенню рівня безпеки дітей та зниженню випадків дитячої злочинності. Департамент приділяє особливу увагу роботі з дітьми девіантної поведінки та сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах. Це включає індивідуальні консультації, психологічну підтримку та розробку індивідуальних планів соціального супроводу [22].

Проблеми публічної політики з попередження дитячої злочинності в період війни стають особливо актуальними та складними через наявність

військового конфлікту та його негативних наслідків на дітей. Війна та кризові ситуації створюють численні виклики для попередження дитячої злочинності, підсилюючи вплив соціально-економічних, психологічних і сімейних факторів. В Україні, зокрема в прифронтових регіонах, таких як Харків, ці виклики проявляються особливо гостро. Руйнування освітньої та соціальної інфраструктури, зростання кількості внутрішньо переміщених осіб і збільшення числа дітей, які залишилися без батьківського піклування, створюють додаткові ризики для молодого покоління. В умовах, коли діти опиняються у соціальній ізоляції чи без стабільного доступу до послуг, зростає ймовірність їх залучення до девіантної поведінки.

Діяльність структурних підрозділів ОМС, які займаються захистом дітей і профілактикою правопорушень, відіграє важливу роль у зниженні цих ризиків. У Харкові, наприклад, Департамент служб у справах дітей, а також Департамент освіти та Департамент соціальної політики адаптують свою роботу до сучасних умов, впроваджуючи програми підтримки та реабілітації для дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Вони здійснюють моніторинг ситуації, забезпечують психологічну допомогу та впроваджують інноваційні підходи до навчання і соціалізації дітей. Це дозволяє не лише знижувати рівень злочинності серед дітей, але й допомагати їм повернутися до нормального життя.

Однією з головних проблем залишається недостатнє фінансування програм профілактики дитячої злочинності. Війна створює значне навантаження на місцеві бюджети, що ускладнює реалізацію багатьох ініціатив. З усім тим, у Харкові завдяки координації між різними департаментами вдається створювати комплексний підхід до вирішення цієї проблеми. Наприклад, проведення спільних рейдів, моніторинг стану сімей та виявлення дітей, які потребують допомоги, є важливими складовими профілактичної роботи.

Узагальнюючи, попередження дитячої та підліткової злочинності в період війни в прифронтових громадах зазначимо, що ювенальна превенція є

складною задачею, яка вимагає комплексного підходу, співпраці між секторами та постійного вдосконалення політики. Необхідно забезпечити належну увагу, ресурси та підтримку для дітей, які потерпіли від війни, зокрема шляхом забезпечення їхньої освіти, соціальної адаптації, захисту прав та розвитку позитивних цінностей. Крім того, важливо залучати громадський сектор та міжнародні організації до спільної роботи, забезпечувати моніторинг та оцінку результатів політики, а також використовувати інноваційні підходи для ефективного реагування на ситуацію.

2.3. Зарубіжний досвід здійснення публічної політики щодо попередження ювенальної злочинності

Запобігання ювенальній злочинності є пріоритетним напрямом публічної політики більшості розвинених країн. Згідно з міжнародними нормами, профілактика правопорушень серед дітей та молоді є невід'ємною частиною загальної стратегії боротьби зі злочинністю [37].

Актуальність вивчення зарубіжного досвіду у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні обумовлена необхідністю розробки ефективних превентивних заходів, які враховують сучасні виклики, зокрема кризові умови, спричинені війною та соціально-економічними труднощами. Практика інших країн демонструє успішні приклади боротьби з правопорушеннями серед неповнолітніх, які можуть бути адаптовані до українських реалій. Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виявити ефективні підходи та механізми попередження злочинності, інтегрувати кращі практики в національну політику, враховуючи соціально-культурні особливості України. Це створює передумови для формування цілісної системи публічної політики, спрямованої на забезпечення прав дитини, попередження злочинності та побудову безпечного середовища для розвитку молодого покоління.

Перш ніж виробити ефективну модель у такій боротьбі, необхідно

враховувати не лише українську практику, засновану на правових засадах, а й практику зарубіжних держав, де робота превентивного характеру має позитивну динаміку.

Сполучені Штати Америки історично мали одну з найвищих часток молоді, що перебуває у конфлікті із законом, проте за останні два десятиліття в країні відбулися суттєві зрушення в політиці щодо неповнолітніх правопорушників. У 1990-ті роки в США переважав каральний підхід, що проявлялося у зниженні віку кримінальної відповідальності в окремих штатах, частому переведенні неповнолітніх до дорослих судів і суворих вироках. Однак починаючи з 2000-х рр. спостерігається перехід до більш превентивної та реабілітаційної моделі. Стимулом до цього стали як невтішні показники рецидивів, так і нагромадження наукових доказів на користь альтернативних підходів.

На загальнонаціональному рівні важливу роль відіграє Федеральне управління з питань ювенальної юстиції і профілактики правопорушень (Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, OJJDP), що фінансує та поширює найкращі практики. У багатьох штатах запроваджено програми «Balanced and Restorative Justice» (збалансованого і відновного правосуддя), які намагаються поєднати відповідальність правопорушника, відшкодування шкоди громаді та розвиток компетенцій молоді. Значний акцент зроблено на диверсію (відволікання) неповнолітніх від формальної судової системи – через попередження, медіацію, направлення до консультативних програм замість притягнення до суду. Багато юрисдикцій впровадили спеціалізовані програми реабілітації в громаді замість інституційного ув'язнення, усвідомлюючи, що утримання під вартою часто лише посилює кримінальну кар'єру молоді.

У США була розроблена широка мережа програм профілактики, оснований на наукових доказах ефективності. Серед них – програми сімейної терапії, менторства, розвитку життєвих навичок, шкільні та позашкільні ініціативи. Наприклад, мультисистемна терапія (Multisystemic Therapy, MST) – інтенсивна робота з родиною і оточенням важких підлітків – демонструє

вражаючі результати. Дослідження показали, що MST здатна знизити рівень повторних арештів молодих правопорушників на 25–70% у довгостроковій перспективі, а також суттєво скоротити потребу в примусовому розміщенні (ув'язненні або інтернатному вихованні) на 47–64% [146].

Інший приклад – програма наставництва Big Brothers Big Sisters, за якою старший волонтер-наставник опікується підлітком групи ризику; наукова оцінка цієї програми засвідчила зменшення випадків вживання наркотиків і насильницької поведінки серед її учасників. Подібні «програми з доказовою ефективністю» занесені до національного каталогу (наприклад, OJJDP Model Programs Guide) і отримують фінансування для впровадження по країні.

Серед неповнолітніх правопорушників нерідко зустрічаються обдаровані підлітки, США організовані федеральні інтернати для талановитих злочинців. Там містяться фальшивомонетники, які створювали за допомогою комп'ютера та кольорового принтера доларові купюри, які важко від автентичних; хакери, які змогли зламати складні системи захисту американських та міжнародних банків, майстерні виробники пластикових карток для банкоматів і т. д. У федеральних інтернатах для талановитих злочинців навчання ведуть найкращі професори Америки. Зокрема, підліткам, які вчинили «комп'ютерні» злочини, лекції читав голова корпорації «Майкрософт» Білл Гейтс.

Після закінчення трирічного навчання в інтернаті випускникам пропонується робота на Пентагон за контрактом. Таким чином, делінквентні обдаровані підлітки переорієнтовані на службу інтересам держави, а не на підрив її засад.

В США, Великій Британії, Канаді, низці країн Європи з метою профілактики використовується укладання контрактів, які регулюють обмін підкріплюючими стимулами між двома і більше сторонами і встановлюють чіткі норми взаємодії на стадії передделінквентної поведінки. Це можуть бути контракти між батьком та дитиною, вчителем та дитиною. Однак укладання контрактів є найбільш ефективним, якщо вони включені до

багатокомпонентної програми профілактики [135]. Такий спосіб запобігання делінквентності зовсім не дає результатів, якщо батьки втратили функції контролю над дитиною, а також якщо вчитель не має авторитет у підлітка.

Найбільш ефективні програми, які вбудовуються у зміст шкільної освіти та охоплюють не лише передділнквентів, але та дітей звичайної адаптивної поведінки. Зокрема, у програмі американських шкіл передбачено вивчення засад системи правосуддя. У штаті Арізона заняття проводяться у формі навчального суду. Створено методичні рекомендації, у яких позначені функції співробітника поліції, що працює у школі, вихователя та самих учнів. Між школярами розподілено ролі поліцейських, адвокатів, прокурора, свідків, присяжних засідателів, суддів, журналістів, секретаря суду. Обвинувачений – це зазвичай співробітник поліції, якого школярі ніколи не бачили. Рольовою грою керує шкільний поліцейський [156].

Таким чином, досвід США демонструє, з одного боку, небезпечні наслідки надмірно карального підходу, а з іншого – ефективність інноваційних реабілітаційних програм за підтримки держави і громади. Значне скорочення ювенальної злочинності та кількості ув'язнених неповнолітніх у США за останні 20 років пов'язують із комплексом заходів: розширенням профілактичних програм у громаді, впровадженням сімейних та поведінкових інтервенцій, змінами законодавства для більш м'якого поводження з дітьми, а також загальними соціальними тенденціями. Цей випадок слугує прикладом того, як науково обґрунтовані підходи можуть поступово змінити систему, орієнтовану на покарання, у систему, орієнтовану на виправлення і підтримку дітей та підлітків.

Велика Британія (передусім Англія та Уельс, які мають спільну систему ювенального правосуддя) у кінці 1990-х здійснила масштабну реформу політики щодо неповнолітніх правопорушників, зробивши ставку на міжвідомчу координацію та раннє втручання. Ключовим етапом став Закон «Про злочинність та громадський порядок» 1998 року (Crime and Disorder Act 1998), який заснував структури і механізми для більш ефективної

профілактики молодіжної злочинності [133].

Відповідно до цього закону магістратським суддею може бути винесений «наказ про антисоціальну поведінку», який передбачає накладення на неповнолітнього певних обов'язків. Передбачені наказом обмеження чи обов'язки є покаранням. Крім того, зазначений закон надає суду повноваження щодо видання «батьківського наказу», він дозволяє покласти на батьків, чиї діти поведуться асоціально, додаткові обов'язки щодо контролю за поведінкою неповнолітнього та недопущення скоєння ним правопорушення чи злочину [150].

Одночасно було створено місцеві міждисциплінарні команди (Youth Offending Teams, YOT) – органи, до складу яких входять представники поліції, служби пробації, органів соціального захисту дітей, освіти та охорони здоров'я [141].

YOTs відрізняються від поліції та судів, але тісно співпрацюють з ними, а також зі школами, житлом, службами у справах дітей, благодійними організаціями та місцевою громадою. Кожна адміністративна одиниця (район / громада) зобов'язана мати YOT, яка займається як профілактичною роботою з групами ризику, так і супроводом молоді, яка вже вчинила правопорушення. Ця інституційна модель забезпечує інтегрований підхід, де різні служби узгоджують дії, обмінюються інформацією та спільно планують реабілітацію підлітка.

Для стратегічного керівництва реформою у 1998 р. було також засновано Раду з питань молодіжного правосуддя (Youth Justice Board, YJB) – центральний орган, відповідальний за нагляд за системою ювенальної юстиції, розробку стандартів та поширення найкращих практик [161]. YJB моніторить показники на місцях, розподіляє цільове фінансування на програми (через гранти YOT-ам) і звітує уряду.

Законодавство визначило основну мету системи ювенального правосуддя – «попередження рецидивної злочинності» [127]. Це означало переорієнтацію з просто покарання на роботу з причинами правопорушень з

тим, щоб молода людина більше не скоювала злочинів. Були запроваджені нові види санкцій, такі як наказ про нагляд у громаді з виконанням програм (Action Plan Order) та наказ про відшкодування шкоди (Reparation Order), які фокусуються на виправленні поведінки та відновленні завданих збитків, а не тільки на карі.

У Британії особливу увагу приділили ранньому виявленню та підтримці «важких» підлітків ще до скоєння ними тяжких злочинів. Стартували програми на кшталт Youth Inclusion Programme (YIP) – адресна робота з 50 найбільш уразливими підлітками у проблемних районах, яким пропонувалися наставництво, навчання навичкам, спортивні та соціальні активності, щоб відвернути їх від правопорушень. Паралельно у школах впроваджували програми протидії булінгу, тренінги навичок розв'язання конфліктів, посилювали співпрацю шкіл з соціальними службами. Для зовсім юних правопорушників (віком 10–13 років), які вже проявили протиправну поведінку, створено інтенсивні сімейні програми на зразок Youth Inclusion and Support Panels (YISPs) – міжвідомча команда оцінює потреби дитини і сім'ї та пропонує добровільний контракт заходів підтримки (відвідування психолога, участь у гуртках, соціальний працівник тощо). Також в 2000-х роках стали широко застосовуватися настановні зустрічі за участі потерпілих (restorative conferencing) для неповнолітніх – це елемент відновного правосуддя, коли підліток особисто спілкується з потерпілим і разом вони за посередництва модератора вирішують, як загладити провину.

Британський досвід вирізняється системним підходом до співпраці різних інститутів. Міжвідомчі команди (YOT) забезпечують, що після кожного інциденту з участю неповнолітнього одразу оцінюються всі аспекти – сімейні обставини, потреби в психолого-педагогічній допомозі, ризик для громади – і відповідно плануються заходи (від попередження до направлення у програму або притягнення до суду). YOT також ведуть індивідуальну превентивну роботу з тими, хто схильний до правопорушень (направляють соціальних працівників, наставників до сімей у групі ризику). Завдяки підтримці на

місцевому рівні, багато підлітків вдається «розгорнути» зі шляху протиправної поведінки, не доводячи справу до судимості.

Попри позитивні результати, система ювенальної превенції Великої Британії також стикається з критикою. Основними викликами є низький вік кримінальної відповідальності (з 10 років), недостатність ресурсів для програм реабілітації та суперечки щодо ефективності окремих ініціатив.

У скандинавських країнах (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія) правопорушення неповнолітніх традиційно розглядає передусім як наслідок неблагополуччя або проблем розвитку дитини, а відтак робить акцент на соціальному захисті, вихованні і реабілітації замість покарання. У скандинавських державах діє принцип «мінімального втручання» кримінальної юстиції у життя дитини: поки це можливо, питання намагаються вирішити поза судом, зусиллями соціальних служб, школи, сім'ї та місцевої громади.

Система ювенальної превенції також високо розвинена й у Швеції, де діє величезний масив нормативних правових актів про дітей, зокрема про превенцію правопорушень. Крім того, Швецію взагалі можна розглядати як лідера у державному регулюванні питань виховання неповнолітніх, оскільки у 1979 році Швеція стала першою країною світу, яка наклала заборону на фізичне покарання дітей та оголосила, що таке покарання є злочином. До цього часу фізичне покарання дітей у школах і дитячих установах у Швеції було заборонено ще з 1962 року, але саме у 1979 році країна першою у світі поширила цю заборону і на родини, тобто на виховання дітей батьками вдома [132].

Десятиліттям пізніше, 1989 року, Швеція підписала Конвенцію ООН про права дитини, а трохи пізніше, 1993 року, в Швеції було створено спеціальний інститут омбудсмена, метою якого став захист прав дітей. Крім того, Швецію варто розглядати як приклад ще й тому, що у цій країні діє велика кількість різноманітних організацій: BRIS («Права дітей у суспільстві»), Friends («Друзі»), Save the Children Sweden (Шведське відділення організації

«Врятувати дітей»), до яких підліток може звернутися у разі необхідності надання йому допомоги, та які активно займаються соціалізацією підлітків з девіантними проявами з метою недопущення вчинення ними провин та правопорушень [5].

Скандинавський підхід втілюється і через загальні соціальні політики, сприятливі для дітей: це високий рівень матеріальної підтримки сімей, доступність освіти, робота з «проблемними» родинами ще до того, як діти з тих родин скоюють правопорушення. У Швеції та Норвегії добре розвинені програми раннього втручання для дітей з ознаками асоціальної поведінки: соціальні працівники у школах, психологічні служби, позашкільні заходи [129]. Норвегія активно впроваджує законодавчі зміни, які спрямовані на заміну тюремного ув'язнення соціальним контролем та індивідуальним супроводом для неповнолітніх правопорушників. Основний акцент робиться на профілактиці, яка є пріоритетом національної стратегії боротьби зі злочинністю, особливо серед молоді. Норвезький підхід ґрунтується на міжгалузевому співробітництві, що дозволяє знайти ефективні рішення, і включає інноваційні ініціативи, такі як широке залучення молодіжних радників до профілактики ювенальної злочинності [136].

В Норвегії також практикується передача частини справ неповнолітніх до медіаційних рад (утворених при муніципалітетах) – де за згодою сторін конфлікту справа вирішується примиренням, без судимості для підлітка.

Фінляндія відома своєю ефективною системою профілактики правопорушень серед неповнолітніх, яка базується на моделі раннього втручання «Якір». Ця модель спрямована на виявлення та вирішення проблем ще на початкових етапах. У її реалізації задіяні міждисциплінарні команди, до складу яких входять поліцейські, соціальні працівники, медичні фахівці та молодіжні працівники. Особливий акцент робиться на швидкому втручанні та всебічній оцінці ситуації молодого людини, що дозволяє забезпечити ефективну підтримку [157].

Скандинавські країни послідовно демонструють низькі показники

ювенальної злочинності та дуже малу кількість ув'язнених неповнолітніх [130] у порівнянні не лише зі США, а й з більшістю європейських країн. Звичайно, такий показник стає можливим не тільки завдяки роботі юстиції, а й завдяки загальному високому рівню життя, малому розриву в доходах, культурі законослухняності та довіри до соціальних інститутів, що характерні для Скандинавії. Тим не менше, навіть коли підлітки все ж оступаються, скандинавська модель намагається максимально підтримати їх для повернення до нормального життя, уникаючи клейма злочинця. Цей досвід цікавий тим, що він пропонує крайній (з точки зору традиційної каральної логіки) підхід – майже повна декриміналізація дитячих провин і перекладення їх в площину соціальної роботи. І такий підхід, за даними, не призводить до свавілля чи зростання злочинності – навпаки, рівень злочинності серед молоді скандинавських країн стабільно один з найнижчих у Європі.

Ісландія представляє унікальний приклад країни, що досягла приголомшливих успіхів у зниженні рівня підліткових правопорушень та асоціальної поведінки шляхом комплексної превентивної стратегії, орієнтованої на здоровий спосіб життя молоді. У 1990-х роках Ісландія зіткнулася з гострою проблемою: дуже високим рівнем вживання алкоголю, тютюну та наркотиків серед підлітків, що супроводжувалося хуліганством, дрібною злочинністю на вулицях Рейк'явіка та інших міст. Усвідомивши, що традиційні каральні заходи не вирішують проблему, ісландська влада спільно з науковцями розробила програму, відому нині як «Ісландська модель профілактики» (Icelandic Prevention Model). Ця модель базується на простій ідеї: заповнити життя підлітків змістовними і здоровими зайняттями, зміцнити зв'язки підліток–сім'я та підліток–школа, а також обмежити можливості для ризикованої поведінки [158].

Ключові заходи Ісландського підходу включають:

1) Масове фінансування спортивних, творчих секцій і клубів по всій країні, щоб кожна дитина могла безкоштовно чи за символічну плату відвідувати гуртки за інтересами (футбол, музика, танці, образотворче

мистецтво тощо) після школи.

2) Введення «комендантської години» для підлітків – законодавчо встановлено, що дітям до 16 років заборонено перебувати на вулиці після 22:00 (влітку – після опівночі), якщо вони не з батьками. Ця норма підтримана суспільством і контролюється поліцією ненав'язливо (повернути дитину додому, повідомити батьків).

3) Договори з батьками – у школах створюються батьківські комітети, які укладають добровільні угоди не дозволяти своїм дітям проводити час, де є алкоголь, і спільно стежать за поведінкою підлітків у районі.

4) Соціальна реклама і просвіта, які пропагують ідею «краще займатися спортом чи мистецтвом, ніж пити чи курити», формування негативного ставлення до пияцтва серед молоді.

5) Заборона реклами алкоголю та жорсткіші вікові обмеження на продаж алкоголю і тютюну, щоб ускладнити доступ підлітків до них.

Результати цієї політики вражаючі. За 20 років (з кінця 1990-х до кінця 2010-х) Ісландія пережила різкий спад шкідливих звичок і пов'язаних з ними правопорушень серед молоді. Якщо у 1998 році 42% ісландських підлітків 15–16 років повідомляли, що впродовж останнього місяця були п'яними, то у 2016 році таких залишалося лише 5% [138].

Аналогічно вживання канабісу знизилося з 17% до 7% за той же період. Ці статистичні показники – одні з найнижчих у Європі. Відповідно, відбулося і значне скорочення підліткової злочинності: менше випадків вандалізму, бійок, водіння у нетверезому стані серед молоді.

Експерти відзначають, що ключем стала саме зміна стилю життя молодих людей – їм стало коли і де проводити час з користю, вони фізично більш здорові і психологічно більш задоволені, отже менше тягнуться до девіацій. Не останню роль відіграла і згуртованість місцевих громад та батьків навколо проблем виховання: контроль за дітьми посилювався не в каральний спосіб, а через співпрацю і спільні цінності. Ця стратегія довела, що масова превенція на рівні громади може мати великий ефект вже за кілька років.

Досвід Ісландії нині переймають інші держави: під брендом „Planet Youth» ісландські фахівці консультують міста і регіони у різних країнах (наприклад, в Ірландії, Іспанії, США) щодо впровадження схожих заходів для молоді. Для України цей приклад показує важливість інвестування в спортивну та культурну інфраструктуру для молоді, роботи з батьками і місцевими громадами у превенції правопорушень. Особливо в контексті постконфліктних викликів (стрес у дітей, ризик зростання підліткового алкоголізму чи наркотизації) ісландський підхід може бути дуже актуальним.

Один із найнижчих показників злочинності серед неповнолітніх у Європі демонструє Бельгія, що є результатом комплексного підходу до захисту прав молоді та профілактики правопорушень [126]. Бельгійська система ювенальної юстиції базується на моделі захисту, яка орієнтована на реабілітацію та реінтеграцію молодих правопорушників замість покарання [159.]. Важливим елементом цього підходу є інтегрована стратегія попередження злочинності серед молоді, яка передбачає співпрацю різних партнерів, зокрема шкіл, поліції та громадських організацій. Крім того, у Бельгії широко застосовуються альтернативні заходи, такі як медіація та громадські роботи, які замінюють традиційні судові процедури.

У Нідерландах з 2007 року спостерігається значне зниження рівня ювенальної злочинності. Цей успіх зумовлений персоналізованим підходом до кожного молодого правопорушника, що враховує його індивідуальні потреби та обставини [145]. Також важливим компонентом є програми навчання та освіти для молоді, яка звільняється з виправних установ. Ефективність системи забезпечується через тісну співпрацю між виправними установами, службами пробації, муніципалітетами та іншими зацікавленими сторонами [152].

Ще однією цікавою в області захисту інтересів дітей є практика Франції, що склалася внаслідок розвитку введеної у 1945 році системи захисту прав та законних інтересів дітей.

Ця система має і організаційний, і правовий характер. Виходячи з змісту

деяких законодавчих актів, першорядне завдання забезпечення захисту прав дитини лежить насамперед на батьках. Так, Цивільним кодексом Франції визначено, що «...батьківські права належать батькові та матері для захисту інтересів дитини з питань, пов'язаних з її безпекою, станом здоров'я та моральним вихованням. Вони мають право і на них лежить обов'язок захищати дитину, стежити за нею та займатися її вихованням...» [118]. Крім того, дані виняткові права не можуть бути передані третім особам, і навіть відмовитися від них батьки також не мають права.

У Франції основним документом, в якому регламентуються особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх та застосування до них покарань та інших заходів кримінально-правового характеру, є закон (Ордонанс) № 45-174 від 2 лютого 1945 р. про правопорушення неповнолітніх, який встановлює, що виховання (ресоціалізація) підлітка, який вчинив правопорушення, важливіше, ніж кримінальні санкції, та визнає право малолітніх правопорушників на виховання [151]. Мета цього закону – включення молоді до життя суспільства, виховання під наглядом виправних адміністративних служб, що є особливим напрямом діяльності Міністерства юстиції. Воно бачить своє завдання у тому, щоб закріпити пріоритет виховання неповнолітніх перед покаранням. Суд за загальним правилом має застосовувати до неповнолітніх не покарання, а заходи судового захисту, допомоги, нагляду та виховання (Стаття 122-8).

У Франції пішли шляхом різноманітності форм і методів виховного впливу на молодих правопорушників, вважаючи, що такий підхід допоможе їм пізнати себе і знайти своє місце в житті.

Нова Зеландія здобула міжнародне визнання завдяки впровадженню інноваційної моделі відновного правосуддя для неповнолітніх, що базується на сімейних конференціях та традиціях корінного народу маорі. Реформа, здійснена законом «Про дітей, молодь та їхні сім'ї» 1989 року (Children, Young Persons, and Their Families Act 1989, з 2017 року – Oranga Tamariki Act 1989), змінила саму філософію реагування на ювенальну злочинність [131].

Центральним елементом системи стали «конференції сім'ї та громади» (Family Group Conferences, FGC) – зустріч, на яку збираються сам неповнолітній правопорушник, його батьки/родина, потерпілий від його дій, представник поліції і координатор соціальної служби. Під час конференції обговорюється вчинок підлітка, його причини та наслідки, після чого всі разом виробляють план дій: як правопорушник може загладити провину і що потрібно, аби він не скоїв повторно. Це може включати вибачення перед потерпілим, відшкодування збитків або відпрацювання на благо потерпілого/громади, участь у певній програмі (лікування, навчання), зобов'язання для батьків чи підтримку родині з боку соцслужб.

Важливо, що більшість справ неповнолітніх у Новій Зеландії вирішується саме через FGC, а не в залі суду. Поліція після затримання підлітка за правопорушення (за винятком дуже тяжких злочинів, як-от вбивство) направляє справу на конференцію, і лише якщо конференція не досягла успіху або план не виконується – тоді діло йде до ювеального суду. Таким чином, судові розгляди є винятком, а не правилом. У конференціях закладено ідеї маорійської традиції спільного вирішення проблем та відновлення балансу. Такий підхід також усуває протиставлення «держава проти підлітка» – натомість відповідальність стає колективною справою родини і громади, а не лише карательною процедурою.

Системою Family Group Conferences опікується державна Служба у справах дітей (Oranga Tamariki), котра забезпечує координаторів і контроль за виконанням планів.

Модель Нової Зеландії стала прикладом для багатьох країн світу: елементи сімейних конференцій перейняли Австралія, Канада (деякі провінції), низка штатів США та ін. Дослідження показали, що учасники конференцій – як потерпілі, так і сім'ї правопорушників – загалом більш задоволені таким підходом, ніж традиційним судовим процесом: потерпілі отримують вибачення і компенсацію, діти відчують підтримку родини і шанс на виправлення.

Нова Зеландія наочно продемонструвала, що навіть для досить складних випадків (крадіжки, напад, участь у бандах) відновний підхід може працювати не гірше, а то й краще за каральний. Для України досвід Нової Зеландії цікавий тим, що показує можливість активного залучення сім'ї та громади до вирішення проблем дитини, а також використання відновних практик для зменшення навантаження на суди та позбавлення волі.

У Японії створені та успішно працюють з 1980 р. локальні центри по справам неповнолітніх у невеликих містах та селах, всього їх налічується близько шестисот [69]. Кожен центр надає допомогу підліткам, які опинилися у важкій життєвій ситуації, застерігаючи від неправильних імпульсних миттєвих рішень. Діяльність співробітників цих центрів спрямована на виявлення дітей та підлітків, які ухиляються від навчання. Тому співробітники виходять на чергування у цивільному одязі та проводять спостереження за підлітками на вулицях, у залах гральних автоматів, кінотеатрах, супермаркетах тощо. З'ясовуючи у розмові з такими підлітками причину їх відсутності у школі, співробітник приймає рішення, як вчинити: повернути на заняття, привести до батьків, затримати до з'ясування обставин.

До функцій співробітників центру входить і надання необхідної допомоги батькам у вигляді рекомендацій щодо виховання підлітків. До такого патрулювання містом, іншим населеним пунктом залучаються добровільні помічники поліції. Поєднання зусиль поліції, школи та громадськості дає позитивні результати.

Західні вчені Ендрюс, Бонта та Ходж [135] провели аналіз програм із запобігання делінквентної поведінки підлітків в різних країнах. Три фактори, які на їх думку є вирішальними для отримання успішного результату – це місце проведення профілактичного втручання, мішені та моделі зміни.

Перший чинник – місця, де відбувається систематична робота, а не проведення чергової кампанії. Саме в школі, де впроваджуються соціально-педагогічні технології, орієнтовані на індивідуальну делінквентність, профілактична робота із підлітками дуже результативна.

Другий чинник ефективності – правильно обрана мета профілактичного впливу – вимагає втручання фахівців у сфері психології, педагогіки, медицини. Встановити ендегенні причини делінквентності правоохоронцям, як правило, не вдається, тому в профілактиці враховуються в основному зовнішні, соціально-економічні фактори, зв'язок яких із вчиненням певного виду злочин може бути дуже слабким.

Третій чинник, модель змін, є фундаментом профілактичної роботи. Ця модель повинна базуватися на теорії кримінальної поведінки та зосереджуватися на характеристиках, які опосередковують ризик злочинності, таких як особистісні риси. Вона має бути чітко структурованою, спрямованою на реабілітацію та розвиток адаптаційних навичок підлітків.

Узагальнення світового досвіду дозволяє виділити кілька моделей публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності. Ці моделі різняться за філософією, інституційною структурою та акцентами. Нижче представлено класифікацію, що спирається на такі критерії: роль структур соціального захисту чи правоохоронних органів, ступінь залучення громади, рівень централізації у прийнятті рішень, а також переважаючий підхід – відновний (restorative) чи каральний (retributive). Звичайно, ця класифікація спрощує багатовимірну реальність – на практиці політика країни може поєднувати елементи різних моделей. Проте для аналітичних цілей виділимо три основні і три змішані моделі.

1. *Соціально-реабілітаційна модель.* Ця модель ставить в центрі уваги добробут дитини і розглядає ювенальну злочинність неповнолітніх крізь призму соціальних чинників (бідність, неблагополучна сім'я, психологічні травми тощо). Завдання суспільства і держави – захистити дитину від обставин, що штовхають її до правопорушень, і виправити її поведінку через виховні заходи, а не покарати. Ключові принципи – мінімум репресій, максимум допомоги.

Ключові актори не стільки суди чи поліція, скільки *соціальні служби, органи опіки, служби у справах дітей*. Часто не існує окремих «ювенальних

судів» – їх роль можуть виконувати комісії або адміністративні органи спільно із соцслужбами. Вік кримінальної відповідальності, як правило, високий (від 14–16 років і більше). Більшість справ неповнолітніх правопорушників взагалі не доходять до суду – їх розглядають на рівні місцевих соціальних органів, які можуть вжити заходів виховного впливу (поставити під нагляд, направити до психолога, влаштувати до спеціальної установи опіки). Децентралізація часто висока: значна автономія муніципалітетів у розв’язанні проблем молоді, хоча законодавча база задається центральним урядом.

Акцент заходів на соціальну підтримку, реабілітацію, освіту. Покарання як таке відходить на другий план, застосовується лише в крайніх випадках. Наприклад, замість судимості – поміщення до виховного центру; замість штрафу – соціальна робота чи консультування. Дуже поширені *альтернативи ув’язненню*: пробація з інтенсивним наглядом, сімейна терапія, наставництво.

Найбільш яскраво ця модель реалізується в Скандинавських країнах, а також частково в Нідерландах та Німеччині.

Соціально-реабілітаційна модель тісно узгоджується з положеннями міжнародних актів, таких як *Ер-ріядські керівні принципи ООН* щодо попередження злочинності серед неповнолітніх, які наголошують на соціальній політиці і залученні громади [37].

2. *Кримінально-юстиційна модель*. Протилежний полюс – модель, що наголошує на *відповідальності та покаранні* правопорушника навіть якщо він неповнолітній. Розглядає злочинність неповнолітніх як порушення закону, що вимагає офіційної реакції системи кримінальної юстиції. Акцент на громадській безпеці, відповідальності через формальні процедури, стримуванні та покаранні. Ця модель виникла як реакція на зростання підліткової злочинності у деяких країнах у 1970–80-х роках, коли суспільство вимагало «жорсткої руки» щодо молодіжних банд, наркоділків тощо.

Ключові актори: поліція, прокуратура, суди, пенітенціарна система. Вік кримінальної відповідальності відносно низький (часом 10–12 років). Широко застосовуються переведення неповнолітніх до *дорослих судів* за тяжкі злочини

або при повторних злочинах (як це було у деяких штатах США). Інституційна координація менш виражена: поліція, прокуратура, суди працюють у звичному режимі, соціальні служби відіграють другорядну роль. Система централізована у частині законодавства, але може бути децентралізована у виконанні (наприклад, в США окремі штати мають різну політику – від дуже суворої до більш ліберальної). Превентивні програми якщо й є, то головним чином як ініціативи поліції (на кшталт антинаркотичних кампаній у школах) або як превентивне патрулювання.

У чистому вигляді ця модель сьогодні майже не застосовується в розвинених державах, оскільки накопичено багато доказів її неефективності (високі рецидиви, крах реабілітації). Однак елементи її були притаманні Сінгапуру, деяким країнам Східної Європи у 1990-2000-х, США в 1990-х роках, та й нині частково зберігаються в суворих підходах окремих штатів.

Ця модель критикується, бо не усуває причин злочинності (бідності, соціальних проблем), а лише карає наслідки. Проте її прихильники вважають, що вона необхідна для захисту громадян і встановлення принципу невідворотності покарання. Відомо, що в країнах з такою філософією сильний політичний вплив мають правоохоронні відомства

3. *Відновно комунітарна модель.* Ця модель будується навколо ідеї відновного правосуддя і участі громади. Вона розглядає злочин як *порушення відносин між людьми*, що завдає шкоди потерпілому, громаді і самому правопорушнику. Мета політики – відновити ці стосунки, залагодити завдану шкоду і повернути правопорушника в суспільство на позитивних засадах. Ключові принципи – активне залучення сім'ї, потерпілих, громади до вирішення ситуації; пошук рішень, що задовольнять усіх і дадуть підлітку зрозуміти наслідки свого вчинку.

Система досить сильно децентралізована: на рівні місцевих спільнот можуть діяти ради старійшин, комітети примирення, які мають повноваження вирішувати справи неповнолітніх. Офіційна юстиція (суди, поліція) виконує радше *підтримуючу роль*, направляючи справи в громаду, і втручається тільки

якщо громада не змогла впоратися. Така система тісно пов'язана з культурними традиціями – наприклад, звичаєвим правом громад. Держава може фінансувати посередників, координаторів, тренінги, але рішення приймаються спільно членами громади.

Основний механізм – відновні програми: зустріч правопорушника і потерпілого (face-to-face), сімейні конференції (як у Новій Зеландії), кола примирення (поширені серед канадських аборигенів), публічні вибачення, служіння громаді. Угоди, яких досягають, часто включають *компенсацію шкоди, виправні роботи на користь громади*, заходи виховного характеру. Покарання у класичному розумінні (тюрма, ізоляція) застосовуються мало, лише якщо відновні методи неефективні або злочин надто тяжкий. Головний вимір успішності – мир і злагода у громаді, а не суворість вироку.

Приклади країн, в яких реалізована ця модель: Нова Зеландія, Канада (особливо щодо роботи з корінними народами), Бельгія. Елементи такої моделі є у Північній Ірландії, де після мирного врегулювання конфлікту створено систему Youth Conferencing за зразком Нової Зеландії. Також у деяких азійських країнах, де сильні громади, відновні традиції працюють неформально (наприклад, в Японії сім'я сама часто бере на себе відповідальність відшкодувати шкоду за дії дитини перед потерпілим, і поліція закриває справу по примиренню).

4. *Змішані та перехідні моделі.* Більшість країн світу на практиці використовують не чисту одну модель, а *комбінацію* елементів різних моделей, формуючи змішаний підхід. Це може бути обумовлено історією, правовою системою, політичними компромісами. Наприклад, можна виділити такі змішані моделі:

– «Збалансована» модель, яка поєднує елементи покарання, реабілітації і відновлення. Такий підхід офіційно проголошено в деяких штатах США та в політиці Англії та Уельсу. Він намагається тримати баланс між захистом суспільства, виховним впливом на підлітка та відшкодуванням шкоди жертві. Практично це виглядає як система, де спочатку намагаються

застосувати соціальні або відновні заходи, але якщо вони не діють – переходять до каральних санкцій.

– *Неоліберальна керована модель*, котра характерна для деяких англо-саксонських країн, де багато уваги приділяється менеджменту ризиків. Тут фокус не на ідеології (карати чи виховувати), а на тому, як ефективно знизити статистику злочинності. Використовуються дані кримінології, оцінки ризику повторного злочину, програми втручання для конкретних типів правопорушників (наприклад, когнітивно-поведінкові тренінги для агресивних підлітків). Інституційно це проявляється у створенні спеціальних агентств, контрактуванні ОГС для виконання програм, моніторингу показників. Такий технократичний підхід можна побачити, наприклад, у сучасній політиці Канади, яка значно знизила рівень ювенальної злочинності, але при цьому тримає суворий контроль за тими небагатьма, хто потрапляє до каральної системи.

– *Перехідні моделі Східної Європи*. Багато постсоціалістичних країн (Польща, Литва, Румунія, Україна та інші) реформують радянську систему комісій у справах неповнолітніх у напрямку, з одного боку, більшої відповідності міжнародним стандартам прав дитини, а з іншого – намагаються зберегти громадські виховні традиції. В результаті часто співіснують старі каральні практики з новими програмами пробації, медіації, що створює строкату картину. Ці країни ще виробляють свою сталу модель.

Для наочності порівняння різних країн представлено у вигляді таблиць у Додатку 3.

Аналіз передового зарубіжного досвіду дозволяє визначити ряд практик та підходів, які доцільно запозичити і адаптувати в Україні для підвищення ефективності публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Нижче наведено основні рекомендації:

1. *Перехід від каральної парадигми до реабілітаційно-превентивної*. Більшість успішних країн демонструють, що м'якші підходи (соціальна підтримка, пробація, відновне правосуддя) дають кращі результати, ніж суворі

покарання. В Україні досі відчутний вплив каральної спадщини: неповнолітні нерідко отримують реальні строки ув'язнення навіть за відносно нетяжкі злочини, а система спецшкіл має репресивні риси. Слід змінити філософію – головною метою роботи з правопорушниками-дітьми має стати їх виправлення і повернення до суспільства, а не покарання заради покарання. Це потребує перегляду нормативних документів (наприклад, інструкцій для суддів щодо призначення покарань, зосередження на альтернативах позбавленню волі).

2. Створення міжвідомчих команд на місцях (аналог британських YOT).

Нині профілактикою займаються окремо поліція, окремо служби у справах дітей, окремо школи – координація слабка. Доцільно запровадити на рівні громад міжвідомчі ради або команди з питань неповнолітніх, куди б входили представники поліції, соціальної служби, освіти, центру пробації, а також, за можливості, ОГС. Ця команда регулярно обмінюватиметься інформацією про дітей групи ризику, спільно розроблятиме плани роботи з конкретними сім'ями, відслідковуватиме виконання. Такий підхід допоможе не втрачати дітей з поля зору і вчасно втручатися при перших ознаках проблем.

3. Посилення ролі пробації та соціального супроводу замість ув'язнення.

Як показує практика (США, Німеччина, тощо), пробація значно результативніша для реабілітації молоді. Україні варто максимально розширити застосування пробації щодо неповнолітніх: щоб навіть при винесенні обвинувального вироку суд частіше звільняв від відбування покарання з іспитовим строком, з покладанням обов'язків. При цьому треба зміцнити ювенальну пробацію – збільшити число центрів пробації для молоді, забезпечити їх психологами, соцпрацівниками, щоб вони вели випадок підлітка. Одночасно розвивати інститут наставництва: залучати підготовлених волонтерів або молодіжних працівників як наставників для дітей-правопорушників. Це допоможе підлітку відчути підтримку і позитивний приклад, якого часто немає вдома.

4. Створення спеціалізованих служб/центрів для роботи з «важкими»

підлітками та їх сім'ями. Багато країн мають кризові центри, де з проблемними підлітками працюють інтенсивно (наприклад, MST-терапія на дому, або центри денного перебування з терапевтичними сесіями). Україні варто розвинути мережу центрів соціально-психологічної допомоги підліткам, куди скеровувати дітей, схильних до правопорушень, за рішенням комісії чи суду. У таких центрах можна надавати комплекс послуг: індивідуальна та сімейна психотерапія, курси управління гнівом, навчання соціальним навичкам, продовження освіти, профорієнтація. Це альтернатива направленню у спецшколи чи колонії. Подібні заклади існують (центри соціально-психологічної реабілітації дітей), але їх програми варто зорієнтувати саме на профілактику рецидиву і залучати батьків до процесу (як це роблять на Заході).

5. Розвиток мережі безпечних дозвілєвих просторів для підлітків. Беручи приклад з Ісландії, варто інвестувати в місця, де підлітки та молодь можуть проводити час поза школою під наглядом дорослих і в позитивній атмосфері. Рекомендовано у кожній громаді створити молодіжний центр (хаб) – щоб підліткам було де зібратися легально і конструктивно. Залучати їх до спорту, мистецтва, волонтерства. Такі центри можуть працювати при школах після уроків, при закладах культури і т. п.. Особливо важливо охопити «групу ризику» – дітей, схильних до бродяжництва, з родин у складних життєвих обставинах. Якщо вони будуть зайняті справою, ймовірність злочинної поведінки знизиться, як показав досвід Ісландії.

6. Активне залучення організацій громадянського суспільства. ОГС можуть гнучко й адресно працювати з підлітками, де державні структури менш ефективні. Тому держава має стимулювати розвиток партнерств: фінансувати гранти для ОГС на реалізацію превентивних програм, укладати соціальні замовлення. Наприклад, підтримати пластові організації, клуби за місцем проживання, програми наставництва – усі вони сприяють соціалізації дітей. Як згадувалося, у країнах ЄС і США громадський сектор – невід'ємна частина превенції і працює в тісній співпраці з владою. В Україні слід

розвивати таку співпрацю, зокрема, через створення при міських радах координаційних рад за участю ОГС для планування і моніторингу профілактичних заходів.

7. Розвиток потенціалу обдарованих правопорушників. Виявлення талантів серед молоді з делінквентною поведінкою, підтримка їхніх здібностей та переорієнтація особистісних смислів допомагають інтегрувати їх у суспільство.

Таким чином, використання кращих практик зарубіжного досвіду у поєднанні з національними ініціативами та розвиток цілісної системи ювенальної превенції можуть стати основою для побудови ефективної публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності, що забезпечить права дітей і сприятиме їхній інтеграції у суспільство.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дисертації було проведено аналіз сучасного стану та особливостей публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні.

Досліджено організаційно-правовий механізм формування і реалізації політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні, який є складною і багатокомпонентною системою, що включає інституційні, нормативно-правові, процедурно-методичні, інструментальні та ресурсні елементи. Цей механізм забезпечує взаємодію численних суб'єктів публічної політики, зокрема органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ соціального захисту, правоохоронних органів, експертної спільноти та організацій громадянського суспільства.

Інституційний компонент механізму характеризується високим рівнем розгалуженості та наявністю значної кількості державних та недержавних акторів. Це свідчить про комплексність і масштабність підходу до попередження злочинності серед неповнолітніх. Водночас, велика кількість

суб'єктів створює потенційну проблему фрагментації відповідальності, недостатню ефективність міжвідомчої взаємодії та координації, що зумовлює дублювання функцій і розриви у наданні послуг.

Нормативно-правовий компонент дослідженого механізму відзначається значною розгалуженістю, що охоплює міжнародні акти, Конституцію України, кримінальне, кримінально-процесуальне, адміністративне, сімейне та спеціальне законодавство. Незважаючи на загалом позитивну відповідність міжнародним стандартам, виявлено істотні недоліки у практичній реалізації законодавчих норм, зокрема щодо спеціалізації суддів і слідчих, механізмів відновного правосуддя та достатності фінансових і кадрових ресурсів. Вказано на необхідність систематизації і кодифікації законодавства для забезпечення його цілісності, узгодженості і більш ефективного застосування.

Процедурний та методичний компоненти демонструють наявність чітких формалізованих механізмів планування, реалізації та моніторингу політики. Водночас зазначено, що часто рішення ухвалюються за реактивним принципом у відповідь на вже існуючі проблеми, замість проактивного та стратегічного підходу, який базується на довгостроковому прогнозуванні причин дитячої злочинності та системному усуненні цих причин.

Інструментальний компонент механізму передбачає застосування бюджетних, соціальних, нормативно-контрольних та інформаційних інструментів. Незважаючи на різноманітність наявних інструментів, їх ефективне застосування часто обмежується через нестачу фінансування, ресурсів і недостатню підготовку кадрів.

Ресурсний компонент механізму характеризується значною нерівномірністю та недостатністю фінансових і людських ресурсів, що створює суттєві перешкоди для ефективної реалізації профілактичних заходів. Відсутність належного фінансового забезпечення негативно впливає на стабільність і якість роботи спеціалізованих служб, соціальних та освітніх закладів, правоохоронних органів та організацій громадянського суспільства.

В умовах воєнного стану ця проблема набуває особливої гостроти через додаткові витрати і обмеженість ресурсів.

Особливу увагу приділено аналізу ситуації на місцевому рівні, зокрема в умовах воєнного стану, що істотно впливає на рівень і структуру дитячої злочинності. Встановлено, що військові дії та соціально-економічні наслідки війни посилюють ризики девіантної поведінки серед дітей через психологічні травми, втрату соціальної підтримки та економічну нестабільність родин. Доведено необхідність інтенсивнішого розвитку місцевих програм попередження злочинності, зокрема шляхом активізації міжвідомчої співпраці, використання громадського контролю та залучення громадськості до профілактичних заходів.

Аналіз зарубіжного досвіду щодо попередження ювенальної злочинності дозволяє виділити ефективні практики та підходи, які можуть бути успішно адаптовані в Україні.

Визначено різні моделі публічної політики у цій сфері – соціально-захисна), кримінально-юстиційна, відновна, а також гібридні варіанти. Загальний тренд – синтез моделей: навіть традиційно каральні системи впроваджують елементи відновного та соціального підходу. Кожна країна знаходить свій баланс, але фундаментом успіху є дотримання прав дитини і орієнтація на її перевиховання.

Виявлено, що найбільш результативними є соціально-реабілітаційні та превентивні моделі, які роблять акцент на соціальній підтримці, медіації, відновному правосудді та інтеграції громадянського суспільства у процеси профілактики. Підкреслено необхідність переходу від каральних до більш гуманних і реабілітаційних заходів, які орієнтовані на ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників та їх інтеграцію в суспільство. Водночас, важливе значення має розвиток потенціалу організацій громадянського суспільства, які здатні гнучко й адресно працювати з підлітками.

Таким чином, другий розділ дисертації забезпечує практичні рекомендації для подальшого розвитку і вдосконалення механізмів

формування та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Наголошено на необхідності комплексного підходу, що передбачає зміцнення міжвідомчої координації, кодифікацію нормативно-правової бази, посилення фінансового і кадрового забезпечення, системне впровадження міжнародних стандартів та залучення громадянського суспільства. Особливо важливим є формування адаптивних та проактивних стратегій профілактики, які здатні ефективно реагувати на актуальні виклики, зокрема у воєнних умовах.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДИТЯЧОЇ ТА ПІДЛІТКОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

3.1. Пріоритетні виклики публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні в сучасних умовах

Проблема попередження злочинності серед дітей та підлітків зберігає свою виняткову соціальну значущість для українського суспільства. Вона виступає чутливим індикатором суспільних трансформацій, а статистичні дані та численні дослідження свідчать, що значна частина осіб стає на злочинний шлях саме у неповнолітньому віці. Цей факт обґрунтовує нагальну потребу у формуванні та реалізації ефективної державної політики превенції, спрямованої на захист прав дитини та усунення причин і умов, що сприяють делінквентній поведінці.

Актуальність цієї проблеми набула особливої гостроти в сучасних умовах, позначених безпрецедентними викликами, спричиненими повномасштабною збройною агресією російської федерації, що триває з лютого 2022 року. Війна стала каталізатором появи та посилення численних факторів ризику для дітей та підлітків. Масове внутрішнє переміщення та вимушена міграція, глибока психологічна травматизація внаслідок пережитих жахів війни, втрати близьких та руйнування домівок, деструкція сімейних зв'язків та звичного соціального середовища, суттєве погіршення соціально-економічного становища багатьох родин, зростання загроз у цифровому просторі, підвищення ризиків різних форм експлуатації, включаючи сексуальне насильство та залучення до протиправної діяльності – все це створює нове, надзвичайно складне тло для реалізації превентивної політики.

За оцінками UNICEF, збройна агресія завдала «руйнівного впливу на

психічне здоров'я та благополуччя дітей» – близько 1,5 млн дітей мають ризики депресії, ПТСР та інших розладів [11]. Зростання числа дітей, позбавлених батьківського піклування, і соціальна ізоляція ВПО стають каталізаторами девіантної поведінки (відчуження, тривога, агресія). На цьому фоні громадські ініціативи й державні інституції переведені на «реактивний» режим роботи – вони реагують на злочини вже скоєні, замість їх запобігання. Окрім того, значні фінансові та людські ресурси держави відвернуті на оборонні потреби, що призводить до обмеженого фінансування програм превентивної роботи з дітьми.

В попередніх параграфах ми встановили, що публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні – це цілеспрямована, системна і комплексна діяльність низки суб'єктів, спрямована на зниження рівня дитячої та підліткової злочинності у всіх її проявах та її негативних наслідків.

Ця політика спирається на розгалужену нормативно-правову та стратегічну базу, яка визначає основні принципи, суб'єктів та напрями діяльності. Законодавча основа включає низку ключових актів, серед яких закони України «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України та ін.

Важливу роль у визначенні пріоритетів та напрямів публічної політики відіграють стратегічні документи. Ключовим документом тривалий час була Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року. Ця програма була спрямована на імплементацію міжнародних стандартів і передбачала, серед іншого, удосконалення превентивної та профілактичної роботи, а також вивчення можливості створення системи ювенальної юстиції. Важливим кроком була також Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні, схвалена у 2011 році, яка мала на меті побудову системи, орієнтованої на перевиховання та соціальну підтримку дітей у

конфлікті з законом.

Однак, термін дії згаданого Національного плану дій завершився у 2021 році. Хоча з'являються нові стратегічні документи, що опосередковано стосуються превенції, вони фокусуються на окремих аспектах. Зокрема, Уряд ухвалив Стратегію забезпечення права кожної дитини на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки. Ця стратегія, що враховує виклики війни, спрямована на розвиток сімейних форм виховання та деінституціоналізацію, що є важливим превентивним чинником [94]. Також актуальними є стратегії, пов'язані з безпекою дітей: Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища, Національна стратегія захисту дітей у цифровому середовищі, яка наголошує на необхідності навчання дітей навичкам безпечного використання Інтернету та захисту від онлайн-ризиків (кібербулінгу, шахрайства, експлуатації) тощо.

Аналіз наявних нормативно-правових та стратегічних документів виявляє певну проблему. З одного боку, існує значна кількість законодавчих актів та окремих стратегій, що свідчить про увагу держави до прав дитини та різних аспектів превенції. З іншого боку, завершення терміну дії ключової комплексної програми – Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2021 року – створює питання щодо наступності та цілісності стратегічного планування саме у сфері попередження злочинності неповнолітніх. Нові стратегії є важливими, але вони охоплюють лише окремі напрями (сімейне виховання, цифрова безпека). Наявні джерела не дають чіткої відповіді на питання, чи існує сьогодні в Уряді єдиний підхід, який б системно інтегрував всі аспекти превенції та був б адаптована до безпрецедентних викликів воєнного часу. Така потенційна фрагментація стратегічного бачення та відсутність єдиного актуального документа ускладнює координацію зусиль різних державних органів, розподіл ресурсів та оцінку загальної ефективності політики. Це є суттєвим викликом для системи публічного управління, особливо в умовах, коли ризики для дітей значно зросли.

Реалізація публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності покладається на широке коло суб'єктів, кожен з яких виконує специфічні функції. Ефективність цієї політики значною мірою залежить від чіткості розподілу повноважень та налагодженості механізмів координації між ними.

Механізми координації між цими численними суб'єктами формально існують на різних рівнях. На національному рівні функціонують такі консультативно-дорадчі органи, як Міжвідомча комісія з питань охорони дитинства при Кабінеті Міністрів. В умовах війни було створено Координаційний штаб з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Прокуратура використовує механізм координаційних нарад керівників правоохоронних органів для узгодження дій у сфері протидії злочинності. На регіональному та місцевому рівнях передбачено розробку та виконання спільних планів заходів між різними службами (наприклад, між закладами середньої освіти та поліцією). Для вирішення конкретних випадків дітей у СЖО можуть утворюватися міждисциплінарні команди фахівців.

Однак, попри наявність цих формальних структур та процедур, ефективність міжвідомчої координації на практиці залишається значним викликом. Дослідження та звіти вказують на реальні труднощі у взаємодії між різними відомствами (поліцією, соціальними службами, освітою, охороною здоров'я, прокуратурою). Якість співпраці часто залежить від особистої ініціативи та налагоджених контактів окремих посадовців, а не від системно працюючих механізмів. Існують проблеми з оперативним та безпечним обміном інформацією та персональними даними дітей між відомствами. Створення нових координаційних органів, таких як Координаційний штаб з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану, може свідчити як про реакцію на нові виклики, так і про недостатню ефективність існуючих постійно діючих комісій. Відсутність чітко прописаних уніфікованих протоколів взаємодії між ключовими міністерствами (наприклад, Мінсоцполітики, Нацполіцією, Мін'юстом) у сфері превенції злочинності

також ускладнює спільну роботу. Цей розрив між формально задекларованою координацією та реальною взаємодією є критичною проблемою публічного управління. Він призводить до фрагментації зусиль, можливого дублювання функцій, утворення «сірих зон» відповідальності та неефективного використання обмежених ресурсів. В умовах війни, коли потреби дітей різко зростають, а система зазнає колосального навантаження, слабка координація стає особливо небезпечною, загрожуючи своєчасності та комплексності надання допомоги найбільш вразливим дітям.

Нові моделі превенції потребують спеціалістів із психології, соціальної роботи, медіації тощо, однак їх не вистачає. Звичайні працівники поліції та соцслужб перевантажені, внаслідок чого значна частина хороших ідей залишається тільки на папері. Органам влади необхідно інвестувати в підготовку профільних фахівців та міжнародну експертну співпрацю.

Система попередження злочинності неповнолітніх в Україні поєднує традиційні превентивні заходи, що склалися протягом тривалого часу, та спроби впровадження новітніх підходів, орієнтованих на міжнародні стандарти. Традиційні превентивні заходи здебільшого реалізуються через систему освіти та діяльність правоохоронних органів і соціальних служб.

Оцінка ефективності превентивної політики є складним завданням. Вчені зазначають, що її результативність значною мірою залежить від наявності відповідної політичної волі та загального соціально-економічного стану в країні. Існують обґрунтовані сумніви щодо дієвості багатьох традиційних заходів, які часто мають формальний характер. Проблемою залишається високий рівень латентності злочинності неповнолітніх, яка, за оцінками експертів, може в 3-4 рази перевищувати офіційно зареєстровану [16]. Це свідчить про необхідність розробки та впровадження інноваційних, більш ефективних моделей запобігання, заснованих на міжнародному досвіді та адаптованих до українських реалій.

Аналіз сучасних практик виявляє суттєву розбіжність між декларованими намірами щодо модернізації системи превенції та реальною

практикою. Хоча держава заявляє про рух до сучасних стандартів – відновного правосуддя, підходів, дружніх до дитини, посилення цифрової безпеки – їх практичне впровадження залишається обмеженим. Пілотні проєкти не завжди переростають у сталу практику, використання нових інструментів (як «зелені кімнати») є низьким, а підготовка фахівців недостатньою. Навіть існуючі альтернативні санкції, такі як пробація, часто застосовуються формально, без належного соціально-виховного супроводу, що знижує їхню ефективність. Система значною мірою зберігає каральний ухил, успадкований з минулого. Цей розрив між деклараціями та імплементацією є ключовим викликом для публічного управління. Недостатньо лише розробити інноваційні підходи; необхідно забезпечити їхню сталу та ефективну реалізацію на практиці. Це вимагає подолання існуючих бар'єрів – інституційних, ресурсних, кадрових та ментальних – щоб перейти від формальних змін до реального покращення роботи з дітьми та підлітками.

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України справила руйнівний вплив на всі сфери суспільного життя, особливо болісно вдаривши по дітях та підлітках. Це неминуче позначилося як на стані злочинності неповнолітніх, так і на спроможності держави реалізовувати ефективну превентивну політику.

Статистичні тенденції злочинності неповнолітніх потребують обережної інтерпретації, особливо в період після 24 лютого 2022 року, через об'єктивні труднощі зі збором даних на окупованих територіях та в зонах бойових дій, а також через загальну дезорганізацію [103].

У роки, що передували повномасштабному вторгненню, офіційна статистика фіксувала стійку тенденцію до зниження зареєстрованої злочинності неповнолітніх. Наприклад, якщо у 2000 році було зареєстровано майже 40 тис. кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, то у 2019 році – 4090, а у 2021 році – 3301. Кількість дітей, притягнутих до кримінальної відповідальності, також зменшувалася: 1708 у 2019 р., 1388 у 2020 р., 1364 у 2021 р.. Зменшувалась і частка неповнолітніх серед усіх обвинувачених осіб: з 2.1% у 2019 р. до 1.7% у 2021 р.. Скорочувалася кількість

неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі [74].

Дані за 2022-2024 роки є фрагментарними та неповними. Офіційна статистика ОГП показує подальше зниження кількості дітей, притягнутих до кримінальної відповідальності (1094 у 2022 р., 1007 у 2023 р.) та їхньої частки серед усіх обвинувачених (1.4% у 2022 р., 1.3% у 2023 р.). Однак ці цифри можуть не відображати реальної картини через проблеми зі збором даних та високу латентність, яка, ймовірно, зросла в умовах війни. Є окремі повідомлення про значне зростання рівня дитячої злочинності на рівні окремих громад [74].

Посилення факторів ризику через війну є беззаперечним і багатогранним. Ключовими серед них є наступні.

Масова психологічна травматизація - діти переживають бомбардування, обстріли, втрату близьких, стають свідками насильства, що призводить до ПТСР, тривожних розладів, депресії та інших проблем з ментальним здоров'ям. Це може впливати на поведінку, підвищуючи агресивність або, навпаки, соціальну ізоляцію.

Руйнація сімейного середовища та соціальних зв'язків - багато дітей втратили батьків, були розлучені з родинами під час евакуації, опинилися в інтернатних закладах або під тимчасовою опікою родичів чи знайомих. Втрата стабільних сімейних стосунків та соціальної підтримки є потужним фактором ризику делінквентної поведінки.

Внутрішнє переміщення - десятки тисяч дітей були змушені покинути свої домівки, що призвело до втрати звичного оточення, друзів, школи. Адаптація на новому місці часто є складною, супроводжується почуттям втрати та невизначеності.

Соціально-економічні труднощі - війна призвела до економічного спаду, втрати роботи батьками, зниження рівня життя багатьох сімей. Бідність та відсутність засобів до існування можуть штовхати підлітків до скоєння корисливих злочинів, таких як крадіжки, заради виживання (як це спостерігалось під час Другої світової війни).

Освітні втрати - перебої в навчанні, вимушений перехід на дистанційний формат, проблеми з доступом до якісної освіти, особливо для дітей з ТОТ або зон бойових дій, руйнування шкіл. Це не лише обмежує майбутні можливості дітей, а й позбавляє їх важливого середовища для соціалізації та отримання підтримки.

Мілітаризація свідомості - тривала війна, героїзація насильства, поширення зброї можуть негативно впливати на формування ціннісних орієнтирів підлітків.

Перенаправлення ресурсів - велика частина бюджетних коштів і соціальних служб переорієнтована на безпекові потреби та гуманітарну допомогу, в результаті чого більшість державних та місцевих програм профілактики злочинності реалізуються за залишковим принципом фінансування». Усе це вимагає негайного адаптування превентивних механізмів до нових воєнних умов.

Швидкий розвиток технологій та глобалізація відкривають нові шляхи вчинення правопорушень неповнолітніми. По-перше, з'являються кіберзлочини з використанням сучасних технічних засобів: штучного інтелекту для створення фейкових зображень («deepfake»), криптовалюти для відмивання коштів, прихованих месенджерів для скоєння замовних злочинів. По-друге, нова реальність із віртуальними середовищами, відеоіграми та соцмережами створює субкультури, де норми можуть відрізнятися від реальних. Молодь може вступати в онлайн-ігри та спільноти, що прославляють агресивну поведінку чи кримінальні навички.

За результатами опитування UNICEF, кожен третій підліток в Україні ставав жертвою онлайн-булінгу, а кожен п'ятий через це пропускав заняття [77]. Кібербулінг, кіберзлочинність, геймінг-залежність та дезінформація стали складовою небезпекою нового середовища. Відсутність цифрової грамотності та слабкий батьківський контроль сприяють втягненню підлітків у ризикову онлайн-діяльність. Тому публічна політика має відстежувати тренди медіаповедінки та кібербезпеки. Ключові виклики публічної політики

попередження дитячої та юнацької злочинності, які з'явилися в результаті розвитку інформаційно-комунікаційних технологій полягають у наступному.

Цифровий простір породжує широкий спектр нових правопорушень: кібербілінг, онлайн-шахрайство, кібервимагання, несанкціоновані атаки тощо. Поширення кіберзлочинності потребує нових превентивних стратегій.

Цифрові валюти відкрили нові канали для злочинного фінансування, а соцмережі й форуми – для нетрадиційних форм рекрутингу та узгодження злочинних дій. Інтернет-аномічність знижує бар'єри ризикової поведінки: підлітки можуть експериментувати з ролями без страху покарання, що «збільшує ризик потрапляння у деструктивні онлайн-спільноти». Соціальна ізоляція, булінг або сімейні проблеми часто штовхають підлітка в інтернет-зависання, де він стає вразливим для радикальних чи кримінальних впливів.

Пандемія і дистанційне навчання призвели до зростання ізолюваної самопраці підлітків. Це відкриває шлях до нетипових девіантних захоплень (наприклад, кіберекстремізм, організована кіберпропаганда, субкультура «криптофанатиків» тощо). Діти також можуть ставати невольними учасниками цифрових злочинів, скажімо, виконуючи умовні завдання за винагороду (ботування, «накрутка» рейтингу).

Цифрове середовище підвищує ймовірність контактів з радикальними ідеями. Завдяки алгоритмам рекомендацій у соцмережах, контент із насильством або кримінальними моделями може швидко поширюватись серед вразливої аудиторії. Зрослі ризики пов'язані з геймінгом (скупчення гравців онлайн може використовуватись для вербування чи координування незаконних ігор).

Зусилля з медіаграмотності та кібербезпеки мають стати обов'язковою складовою профілактичної політики.

Сучасні соціальні цінності та культурні установки впливають на поведінку молоді й її ставлення до законів. Тенденції глобалізації, розпад традиційних авторитетів, посилене споживацьке мислення, а іноді – навпаки, маргіналізація певних груп – усе це створює «вакуум цінностей», що може

бути заповнений девіантними нормами. Спотворене сприйняття успіху і ролі сили, толерантність до насильства (особливо в умовах війни), а також зменшення впливу сім'ї та школи на виховання сприяють зростанню рівня делінквентності.

У воєнний час руйнуються традиційні інституції (сім'я, громада, школа), що знижує соціальний контроль над молоддю. Відсутність сильних позитивних моделей поведінки і рольових орієнтирів сприяє привабливості груп ризику з кримінальними авторитетами.

Відповідь на сформульовані виклики має спиратись на удосконалені механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Втім, впровадження запропонованих змін, попри їх переваги, може зіткнутися з низкою перешкод в українських реаліях. Важливо усвідомлювати ці ризики і заздалегідь планувати стратегії їх мінімізації:

1. Опір з боку правоохоронної та судової системи (інерція мислення). Частина працівників поліції, прокуратури, судів може сприймати м'які заходи як «потурання злочинцям» і чинити прихований або відкритий спротив. Це спадок старої школи, коли панувала каральна ідеологія. Отже, може виникнути саботаж впровадження програм (скажімо, медіація саботується прокурором, який наполягає на суді). Щоб подолати цей ризик потрібна наполеглива просвітницька робота серед кадрів, настанови керівництва, що нові практики – це вимога часу. Важливі пілотні проекти з доказом успішності відновних практик. Коли судді-практики побачать, що, наприклад, 9 з 10 випадків медіації закінчуються без рецидиву, вони більше довірятимуть методу. Знадобиться час, щоб змінилася професійна культура, тож варто залучати «агентів змін» – молодих співробітників чи тих, хто вже відкритий до нового, аби вони демонстрували приклад колегам.

2. Недостатнє фінансування, економічні труднощі. Україна обмежена в ресурсах, особливо в умовах відновлення після війни. Виділення коштів на профілактику може стикнутися з конкуренцією за обмежені бюджетні ресурси (охорона порядку, оборона, інші невідкладні потреби). Тому програми

превенції можуть залишитися тільки «на папері» через брак фінансування (наприклад, не буде грошей на створення молодіжного хабу чи на посади додаткових соціальних працівників). Шлях подолання – пошук альтернативних ресурсів: міжнародна допомога, гранти, робота з місцевим соціально відповідальним бізнесом, місцеві адвокаційні кампанії. Треба економічно обґрунтувати, що профілактика дешевша, ніж боротьба з наслідками злочинності.

3. Відсутність достатньої кількості кваліфікованих кадрів. Нові моделі потребують психологів, соціальних педагогів, медіаторів, пробаційних інспекторів зі спецпідготовкою. Наразі їх мало, а ті, що є, перевантажені. Гарні ідеї нема кому реалізовувати на практиці (наприклад, прийняли рішення про призначення наставника підлітку, а самих наставників не знайшлося). Для подолання цього ризику потрібна кадрова стратегія: стимулювати молодих фахівців іти в соціальну роботу, розвивати освітні програми у ЗВО (спеціалізація «ювенальний пробаціонер», «медіатор в кримінальних справах» тощо). Можна залучати ресурси громад: тренувати волонтерів з числа студентів психології чи соціології, співпрацювати з релігійними організаціями, де є волонтери-наставники. Але волонтерами не замінити професіоналів, тож державі треба інвестувати в людський капітал в цій сфері.

4. Суспільні стереотипи та невдоволення. Частина населення може негативно сприйняти «поблажки» для правопорушників. Особливо якщо трапиться резонансний випадок (наприклад, підліток, якого відпустили на пробацію, скоїть тяжкий злочин), це може викликати хвилю критики реформ. Це великий ризик, адже громадська думка впливає на політичні рішення. Тож треба працювати над інформаційною підтримкою: пояснювати кожен крок, прозоро висвітлювати результати, заручатися підтримкою авторитетів (педагогів, відомих дитячих психологів, омбудсмена). Також важливо мати механізм реагування на збої: якщо якась трагедія сталася, провести розслідування, чому, і публічно відзвітувати, що буде покращено. Ключове – формувати суспільне розуміння, що діти заслуговують на другий шанс, і що

превенція – це не м'якість, а прагматизм.

5. Корупційні та бюрократичні перепони. Існує ризик, що нові структури або програми можуть бути формалізовані, використовуватися не за призначенням. Наприклад, засідання міжвідомчої ради будуть проходити «для галочки» – збирання без реальних дій; фінансування молодіжного центру може бути розкрадене чи використане неефективно. Цьому сприяє загальний рівень корупції та недовіри. Мінімізувати ризик – прозорість і підзвітність. Усі проєкти варто робити максимально відкритими: залучати громаду до контролю (громадські спостережні ради при пробації, звіти центрів перед місцевими депутатами), оприлюднювати кошториси. І тут цифровізація може як-раз допомогти: вести електронний реєстр дітей на обліку, де видно, які послуги їм надано. Контроль з боку медіа теж стримуватиме зловживання.

6. Правові колізії та недосконалі процедури. Впровадження нових правових механізмів може зіткнутися з неузгодженістю чинного законодавства. Наприклад, медіація вимагатиме закриття кримінального провадження за угодою – треба, щоб КПК це дозволяв і прокурори були готові. Можуть виникати процесуальні спори (чи не порушує це право потерпілого, хто відповідальний за контроль виконання угоди і т.д.). Такі виклики слід передбачити і ретельно прописати процедури. Залучити юристів-практиків до розробки нормативів, можливо, спочатку обмежити категорії справ для нових заходів (наприклад, тільки нетяжкі злочини) і поступово розширювати. Гнучко вносити правки в законодавство за підсумками пілотних проєктів. Головне – уникати правового вакууму, коли стара система вже не діє, а нова ще не запрацювала.

7. Культурні та ментальні особливості. Деякі аспекти чужих моделей можуть не мати прямого аналога в нашій культурі. Наприклад, ісландський «батьківський патруль» у нас може спершу не сприйнятися – не всі батьки готові ходити вечорами по району. Або відновні конференції з широким колом родичів – в українських реаліях конфлікти між сім'ями можуть завадити конструктиву. Це не означає, що модель не підійде, просто її треба «культурно»

адаптувати. Наприклад, залучати до конференцій авторитетних для громади людей (старост, священників) – аналог маорійських старійшин. Враховувати, що українці часто емоційно реагують – готувати ведучих конференцій до деескалації. В цілому, ставити в центрі повагу до гідності кожної дитини, що й відповідає нашій національній традиції гуманності, просто втілювати це новими методами.

8. Вплив війни та післявоєнних травм. Через воєнні події багато дітей пережили травму, переміщення, втрати – це фактор ризику девіантної поведінки в майбутньому. Водночас наше суспільство стало більш толерантним до насильства. Це виклик для профілактики. Можливо зростання підліткової агресії, психологічних розладів. Зарубіжні моделі теж не всі проходили через війну. Отже, треба їх адаптувати: робити акцент на психологічній допомозі, лікуванні травм у рамках профілактичних програм. Навчити персонал розпізнавати ПТСР, впровадити спеціальні терапевтичні методики для таких дітей. Залучати військових психологів, які розуміють специфіку. І врахувати, що рівень бідності зріс – тож соціальна підтримка сімей (матеріальна допомога, гуртки безкоштовні) особливо актуальна. Якщо не компенсувати воєнні фактори, реформа може пробуксовувати – наприклад, дитина скоїла злочин не просто через характер, а через тяжку травму, і тут стандартна медіація може не спрацювати без глибшого лікування.

9. Недостатнє розуміння проблеми на вищому політичному рівні. Іноді профілактика злочинності не є пріоритетом порядку денного влади, поступаючись питанням оборони, економіки тощо. Якщо керівництво країни не приділятиме уваги, реформа може «загубитися» в кабінетах. Потрібно просувати тему на високі щаблі: через парламентські слухання про права дитини, через звіти МВС / Мін'юсту. Домогтися, щоб профілактика ювенальної злочинності увійшла до Державної стратегії безпеки. Політична підтримка згори дасть імпульс ресурсам і виконавській дисципліні внизу. Країни, які зараз мають успішну політику попередження ювенальної злочинності, теж свого часу долали скепсис і труднощі. Україна може

використати їхній досвід не лише в тому, *що* впроваджувати, а й як долати опір. Наприклад, у Канаді теж спершу були противники гуманізації – тепер же канадська ювенальна система одна з найбільш збалансованих. Головне – сталість курсу. Врахування ризиків у плануванні удосконалення дозволить зробити публічну політику більш стійкою.

3.2. Обґрунтування концептуальної моделі системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої і підліткової злочинності

Аналіз поточного стану публічної політики попередження дитячої та юнацької злочинності в Україні виявив низку системних проблем, які потребують негайного вирішення. Незважаючи на наявність розгалуженої нормативно-правової бази та мережі суб'єктів превенції, політика залишається фрагментарною, їй бракує єдиного стратегічного бачення та ефективної міжвідомчої координації. Фінансування превентивних заходів часто є недостатнім та несистемним, а інформаційно-комунікаційна робота потребує модернізації та посилення. Водночас, в Україні існують позитивні напрацювання, такі як розвиток програм пробації та відновного правосуддя для неповнолітніх, які демонструють свою ефективність і потребують подальшого поширення та підтримки.

Дослідження основних механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності дозволило розробити комплексні пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності превентивної діяльності в Україні. Нижче представлені рекомендації щодо вдосконалення в розрізі окремих загальних та спеціальних механізмів.

1. Загальні механізми

1.1. Організаційно-правовий механізм

– *Гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами.* Українське законодавство слід привести у відповідність до

положень Конвенції ООН про права дитини (ст. 40) та інших міжнародних актів, що стосуються дітей у конфлікті з законом. Зокрема, необхідно закріпити на законодавчому рівні можливість застосування до неповнолітніх альтернативних заходів реагування, не пов'язаних з кримінальним переслідуванням (так званих програм диверсії або відволікання від кримінальної юстиції). Також слід врахувати Рекомендації Ради Європи Rec(2003)20 про нові підходи до проблеми правопорушень серед неповнолітніх, які наголошують на необхідності зміщення акценту з каральних заходів на превентивні та реабілітаційні зусилля в громаді [90]. Впровадження норм про медіацію, примирення, громадські роботи, виправні заходи в громадах допоможе створити гнучку систему реагування на правопорушення дітей і підлітків.

– *Удосконалення нормативно-правової бази ювенальної превенції.*

Чинні закони і підзаконні акти потребують перегляду з метою усунення прогалин та дублювань у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. Необхідно чітко визначити повноваження та обов'язки всіх суб'єктів профілактики – органів Національної поліції, служб у справах дітей, закладів освіти, центрів соціальних служб, органів охорони здоров'я тощо – щоб забезпечити системну взаємодію. Вважаємо за доцільне прийняття спеціального закону про профілактику правопорушень серед дітей, який би закріпив поняття дитячої та підліткової злочинності, визначив статус підлітка у системі ювенальної превенції та встановив єдині стандарти діяльності всіх суб'єктів превенції. Також варто розробити комплексну національну стратегію попередження ювенальної злочинності з чіткими індикаторами ефективності, часовими рамками та відповідальністю суб'єктів. В ній слід закріпити принципи політики (пріоритет найкращих інтересів дитини, недопущення дискримінації, превентивність, партнерство з громадськістю тощо та комплекс заходів на національному і регіональному рівнях. Така стратегія забезпечить цілісність підходів і наступність дій різних органів влади.

– *Створення спеціалізованої системи ювенальної юстиції.*

Необхідно завершити формування окремої системи правосуддя, дружньої до дитини, з урахуванням міжнародних стандартів (Пекінських правил, Єр-Ріядських принципів тощо). Це передбачає запровадження спеціалізованих суддів (або окремих судів) у справах неповнолітніх, спеціальних прокуратур і підрозділів поліції, орієнтованих на роботу з дітьми та підлітками. В Україні ще 2011 року була схвалена Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх, однак багато її положень лишаються нереалізованими [154]. Доцільно актуалізувати цю концепцію та законодавчо закріпити інститути ювенальної юстиції (наприклад, ухвалити Закон «Про правосуддя, дружнє до дитини»). Це створить чітку нормативну базу для міжвідомчої взаємодії та спеціальних процедур, що враховують найкращі інтереси дитини.

– *Підвищення професійної спеціалізації кадрів.* На організаційному рівні слід запровадити обов'язкову спеціальну підготовку для всіх посадовців, які залучені до роботи з дітьми та підлітками правопорушниками. Зокрема, як передбачено Національною стратегією реформування системи юстиції щодо дітей, слід забезпечити обов'язкове спеціалізоване навчання слідчих і прокурорів у провадженнях щодо неповнолітніх, а також єдині стандарти підготовки адвокатів, що надають правову допомогу дітям [93]. Таке навчання має включати основи дитячої та підліткової психології, методики опитування дітей, навички медіації та відновного правосуддя. Крім того, варто встановити обов'язкову спеціалізацію суддів, які розглядають справи неповнолітніх (проходження ними відповідних курсів підвищення кваліфікації). Практика показує, що без спеціальних знань посадовці не здатні адекватно реагувати на дитячу делінквентну поведінку [1], тому така професійна підготовка є ключовою для ефективної реалізації політики.

– *Інституційний розвиток та моніторинг.* Важливо передбачити механізми інституційного нагляду за реалізацією політики попередження дитячої злочинності. Доцільним є утворення спеціальної урядової координаційної структури (наприклад, міжвідомчої комісії або координаційної ради при Кабінеті Міністрів) з питань превенції ювенальної злочинності. Цей

орган має регулярно оцінювати стан справ, узагальнювати статистичні дані та звіти від різних відомств, розробляти пропозиції щодо вдосконалення політики. Окрім того, варто залучати незалежний моніторинг (наприклад, через омбудсмена з прав дитини чи ОГС) для оцінки ефективності чинних програм і дотримання прав дітей. Такий нагляд відповідатиме міжнародній практиці незалежного оцінювання систем правосуддя щодо дітей і сприятиме прозорості та підзвітності органів, що працюють у сфері попередження злочинності.

1.2. Фінансовий механізм

– *Збільшення та стабілізація фінансування профілактичних програм.* Ефективна профілактика неможлива без достатніх матеріальних та фінансових ресурсів. На сьогодні в Україні превентивні заходи часто залишаються недофінансованими, що знижує їх результативність. Необхідно забезпечити закріплення окремих статей видатків у державному та місцевих бюджетах саме на програми попередження дитячої та підліткової злочинності. Йдеться про фінансування центрів соціально-психологічної допомоги, гуртків та секцій для підлітків групи ризику, освітніх кампаній, підготовки спеціалістів, діяльності служб у справах дітей і пробації тощо. Держава повинна гарантувати мінімальний обсяг коштів на ці цілі щорічно, навіть в умовах економічних труднощів чи воєнного стану, адже профілактика злочинності – це інвестиція у безпеку суспільства. Для цього доцільно розробити середньостроковий фінансовий план реалізації стратегії превенції, аби видатки були прогнозованими.

– *Розподіл відповідальності за фінансування між рівнями влади.* Світовий досвід свідчить, що найкращі результати досягаються, коли значна частина превентивної роботи фінансується на місцевому рівні, де проблеми видно найближче. Принцип субсидіарності, реалізований у Німеччині, передбачає, що основний тягар фінансування ювенальної превенції несуть громади: близько 60% витрат на програми молоді покриває комунальний рівень (майже 10% бюджету громади), ще 35% – бюджети земель (регіонів)

[101]. Подібний підхід варто запровадити і в Україні. Органи місцевого самоврядування мають отримати більше фінансових повноважень і стимулів для реалізації профілактичних проєктів (наприклад, через субвенції з державного бюджету за умови співфінансування з місцевого). Варто створити бюджетну формулу для розрахунку мінімального фінансування превентивних програм на рівні громад, що враховуватиме соціально-демографічні показники та рівень криміногенної ситуації в конкретній територіальній громаді. В результаті превентивна робота стане ближчою до конкретних спільнот, а отже більш адресною і дієвою. Водночас держава повинна зберегти роль координатора і донора: встановлювати стандарти послуг, контролювати їх якість та підтримувати фінансово менш спроможні територіальні громади.

– *Оптимізація використання коштів, орієнтація на ефективність.* Ресурси, що виділяються, необхідно витратити раціонально, фінансуючи передусім програми з доведеною ефективністю (evidence-based programs). Рекомендується запровадити системи оцінки результативності профілактичних заходів: вимірювати зменшення рівня правопорушень, рецидиву серед неповнолітніх, підвищення охоплення дітей соціальними послугами тощо. На основі таких даних слід перерозподіляти фінансування – успішні проєкти отримують підтримку і поширюються, неефективні – переглядаються або припиняються. Подібний підхід відповідає принципам управління, заснованого на даних (data-driven policy). Вважаємо необхідним впровадження механізмів соціального замовлення та грантової підтримки за бюджетні кошти для залучення ОГС до реалізації програм профілактики, що забезпечить гнучкість та інноваційність підходів.

– *Залучення міжнародної допомоги та державно-приватного партнерства.* В умовах обмеженого бюджету України варто активно шукати зовнішні джерела фінансування превентивних ініціатив. Це можуть бути гранти міжнародних організацій (ООН, ЮНІСЕФ, Рада Європи, ЄС), а також проєкти двосторонньої допомоги від урядів інших країн. Вже зараз в Україні діють грантові конкурси за підтримки іноземних донорів, спрямовані на

безпеку громад та профілактику правопорушень – цей досвід треба поширювати. ОГС можуть стати виконавцями багатьох превентивних програм за рахунок коштів донорів або соціального замовлення від держави. Доцільно розробити механізми державно-приватного партнерства, щоби бізнес також долучався до підтримки дітей та молоді (наприклад, фінансував освітні гуртки, спортивні заходи, стипендії для дітей із груп ризику в обмін на податкові пільги або іміджеві дивіденди). Така багатоканальна система фінансування зробить політику стійкішою: у разі економічної кризи чи перенаправлення державних коштів (як от під час війни) зовнішні і приватні ресурси допоможуть продовжити профілактичні програми без перерв.

– *Підзвітність та прозорість фінансового механізму.* Важливо запровадити чіткий контроль за використанням коштів, виділених на превенцію дитячої та підліткової злочинності. Рекомендовано щорічно публікувати звіт про виконання відповідних програм: скільки коштів витрачено, на які заходи, яких результатів досягнуто (у форматі, зрозумілому для громадськості). Це підвищить довіру суспільства і донорів, покаже серйозність намірів держави та дозволить вчасно виявляти проблеми (наприклад, неосвоєння коштів або їх нецільове використання). Окремим аспектом є інвестування у людський капітал: кошти мають йти не тільки на інфраструктуру, а й на підвищення зарплат і мотивацію фахівців, які працюють з дітьми (соціальних працівників, вихователів, ювенальних поліцейських). Адекватне фінансове забезпечення цих кадрів зменшить плинність і професійне вигорання, що позитивно вплине на довгострокову ефективність профілактичної політики.

1.3. Інформаційно-комунікаційний механізм

– *Єдина інформаційна система та аналітика.* Сучасне управління базується на даних, тому потрібно створити централізовану систему збору та обміну інформацією щодо дитячої та підліткової злочинності. Йдеться про єдину базу даних, куди вноситимуться відомості про вчинені неповнолітніми правопорушення, про дітей груп ризику (які стоять на обліку у поліції чи

пробації), а також про вжиті профілактичні заходи і їх результати. Така база має бути доступна (з урахуванням конфіденційності) уповноваженим суб'єктам – поліції, службам у справах дітей, соціальним службам, освітнім установам, пробації – для координації роботи з конкретною дитиною. Наявність повних і достовірних даних дозволить формувати політику на основі доказів та реальних тенденцій. Наприклад, аналіз статистики може виявити «гарячі точки» – райони чи категорії дітей з підвищеним рівнем правопорушень – щоб спрямувати туди ресурси. Водночас, слід суворо дотримуватися законодавства про захист персональних даних: інформація про дитину не повинна використовуватися проти неї або стигматизувати її.

– *Налагодження міжвідомчої комунікації.* Інформаційно-комунікаційний механізм повинен забезпечити швидкий і чіткий обмін інформацією між усіма залученими інституціями. Потрібні протоколи повідомлення: наприклад, школа оперативно інформує службу у справах дітей і ювенальну поліцію про випадки булінгу чи систематичних пропусків занять учнем; медичні установи повідомляють про дітей, які звернулися з ознаками насильства або наркотичного сп'яніння; поліція інформує соціальні служби про кожен випадок правопорушення, скоєного дитиною, для подальшої роботи з сім'єю. Такий міжвідомчий обмін дозволить своєчасно реагувати на тривожні сигнали і не допускати ескалації проблем.

– *Громадська інформаційна кампанія і просвіта.* Не менш важливою є комунікація з суспільством, формування правильного розуміння проблеми дитячої злочинності та шляхів її попередження. Держава та ОМС має регулярно проводити просвітницькі кампанії в ЗМІ, присвячені тематиці відповідального батьківства, догляду за «важкими» підлітками, запобігання булінгу, наркотичній залежності тощо. Така комунікація повинна ґрунтуватися на ідеї, що профілактика – спільна справа всього суспільства. Наприклад, соціальна реклама може закликати громадян не бути байдужими до дітей, які перебувають у складних обставинах, інформувати про можливість повідомити про випадки насильства чи правопорушень серед неповнолітніх на гарячу

лінію. Особливу увагу слід приділити цифровим каналам комунікації: сучасні діти і підлітки проводять багато часу онлайн, тому важливо бути присутнім у соціальних мережах. Створення коротких відеороликів, інфографіки, інтерактивних сайтів з порадами та історіями успіху може допомогти донести до молоді важливі меседжі. При цьому залучення самих підлітків до розробки контенту підвищить його дієвість, адже інформація від однолітків сприймається краще. Доцільно налагодити співпрацю зі ЗМІ, блогерами, відомими особистостями для підвищення суспільної уваги до проблеми дитячої злочинності, формування нульової толерантності до правопорушень та популяризації позитивних моделей поведінки.

– *Протидія новим викликам інформаційної доби.* З розвитком цифрових технологій з'явилися нові види ризиків для молоді – кібербулінг, залучення до протиправної діяльності через інтернет, ігрова чи інша інтернет-залежність тощо. Інформаційно-комунікаційний механізм публічної політики має врахувати ці явища. Потрібно розробити та впровадити програми медіаграмотності для дітей та батьків, які навчають безпечній поведінці онлайн, розпізнаванню кіберзагроз, відповідальному користуванню соціальними мережами. Також необхідні спеціальні інформаційні кампанії проти кібербулінгу – пояснювати підліткам юридичні та моральні наслідки цькування в інтернеті, показувати, як отримати допомогу. Варто створити онлайн-платформи підтримки: чати або телефони довіри, куди дитина, що стала жертвою насильства чи знаходиться на хибному шляху, могла б звернутися анонімно і отримати консультацію психолога або юриста. До цієї роботи слід долучити ІТ-компанії і провайдерів – наприклад, спільно модерувати небезпечний контент, поширювати корисну соціальну рекламу. Українське законодавство і практика повинні динамічно реагувати на зміни цифрового середовища, аби не відставати від сучасних тенденцій у поведінці дітей та молоді.

– *Комунікація та навчання для зацікавлених сторін.* Сюди належить інформаційно-методична підтримка всіх, хто задіяний у превенції: від батьків

і вчителів до поліцейських і суддів. Необхідно створити постійно діючі освітні платформи (онлайн-портали, навчальні центри) з бібліотекою матеріалів, рекомендацій, новин у сфері профілактики дитячої злочинності. Це допоможе обмінюватися досвідом, знайомитися з успішними практиками (як українськими, так і міжнародними). Наприклад, шкільний психолог з маленького містечка зможе дізнатися про новий підхід роботи з «важкими» підлітками, апробований у Харкові чи за кордоном, і застосувати його. Також слід проводити регулярні конференції, семінари, тренінги для фахівців з різних відомств, де вони зможуть обговорювати проблеми комунікації, вчитися говорити «однією мовою» та налаштовувати партнерську взаємодію. Комунікаційна інфраструктура має включати і зворотний зв'язок – системи опитування громадської думки, дітей та їхніх батьків щодо оцінки профілактичних заходів. Такий фідбек дозволить коригувати програми відповідно до реальних потреб спільноти.

2. Спеціальні превентивні механізми

2.1. Координаційні механізми

– *Міжвідомча співпраця на інституційному рівні.* Для успішного запобігання дитячій злочинності необхідно налагодити злагоджену роботу різних органів влади. Важливим кроком є створення координаційних рад з питань профілактики правопорушень серед неповнолітніх на різних рівнях. На центральному рівні доцільно утворити урядову раду або комісію, куди ввійдуть представники Міністерства внутрішніх справ, Міністерства соціальної політики, Міністерства освіти і науки, Міністерства охорони здоров'я, судової влади, а також громадські експерти. Такий орган має розробляти загальнонаціональні політики і стандарти, координувати їх впровадження та відстежувати прогрес регіонів. На рівні територіальних громад слід запровадити місцеві координаційні ради (ради профілактики) за участю керівників служб у справах дітей, відділів освіти, підрозділів ювенальної поліції, центрів соціальних служб та молодіжних організацій.

– *Мультидисциплінарний підхід у роботі з дітьми.* Окрім

формальних координаційних органів, потрібна практична співпраця фахівців на рівні окремих випадків (case management). Пропонується впровадити систему мультидисциплінарних команд, які спільно працюють з конкретною дитиною чи родиною. До складу таких команд можуть входити ювенальний поліцейський, соціальний працівник, психолог, представник школи (класний керівник або соціальний педагог), а за потреби – лікар чи нарколог. Команда разом оцінює ситуацію (ризики для дитини, причини девіантної поведінки) і розробляє єдиний план дій: хто і яку допомогу надає, в які строки, які цілі ставляться (повернення до школи, відвідування спортивної секції, консультації психолога для сім'ї тощо). Такий підхід запобігає тому, що різні служби працюють урізномбіч чи дублюють одна одну. Водночас ефективність роботи мультидисциплінарних команд часто обмежується чинним законодавством щодо недоторканності житла: соціальні працівники та ювенальна поліція можуть увійти до помешкання лише за згодою мешканців або за рішенням суду. Це ускладнює своєчасне реагування на випадки насильства чи неналежного догляду за дітьми, особливо коли родина уникає контактів з органами опіки. Для подолання цієї проблеми доцільно підвищувати правову обізнаність громадян щодо мети та важливості таких візитів, розвивати довіру до соціальних служб через інформаційні кампанії та співпрацю з місцевими громадами, а також удосконалювати міжвідомчу взаємодію, щоб у випадках реальної загрози життю чи здоров'ю дітей забезпечити оперативне реагування відповідно до закону.

– *Чіткі протоколи координації та обміну інформацією.* Для сталого функціонування координаційних механізмів слід розробити протоколи взаємодії між відомствами. Вони мають визначати алгоритми спільних дій у типових ситуаціях. Наприклад, якщо підліток скоїв правопорушення, поліція протягом визначеного часу інформує службу у справах дітей та школу; далі скликається міжвідомча група, що оцінює потреби дитини (чи є проблеми в сім'ї, чи була це одноразова провина, чи потрібне втручання психологів тощо) і вирішує, які заходи вжити – поставити на профілактичний облік, залучити до

гуртка, провести з батьками роботу, призначити ментора тощо. Аналогічно, якщо школа повідомляє про систематичну агресивну поведінку учня, то соціальна служба і поліція підключаються для оцінки умов проживання та оточення дитини, після чого координують план превентивних дій. Протоколи повинні бути затверджені спільними наказами відповідних міністерств, щоб їх виконання було обов'язковим. Це усуне ситуацію, коли кожна служба діє ізольовано і перекидає відповідальність на іншу.

– *Спільна підготовка та навчання кадрів.* Координація покращиться, якщо представники різних професій (поліція, соцпрацівники, педагоги) матимуть спільне розуміння мети і методів превенції. Для цього доцільно запровадити програми спільних тренінгів і семінарів. Наприклад, проводити курси, де поліцейські та соціальні працівники разом вивчають техніки мотиваційного інтерв'ю при роботі з підлітками, або тренінги, де вчителі та інспектори пробації розглядають кейси ресоціалізації. Такі заходи руйнують міжвідомчі бар'єри, формують єдину команду професіоналів навколо дитини. Крім того, варто заохочувати взаємні стажування: наприклад, ювенальний поліцейський може пройти короткотермінове стажування в центрі соціальних служб, щоб побачити специфіку роботи, і навпаки – соцпрацівник на кілька днів долучитися до роботи підрозділу ювенальної превенції. Це сприяє кращому розумінню ролей один одного і зміцнює неформальні зв'язки, що дуже важливо для оперативної взаємодії.

2.2. Освітньо-виховні механізми

– *Інтеграція профілактики в освітній процес.* Школа та інші заклади освіти мають стати центральною ланкою профілактичної роботи, адже саме там діти проводять значну частину часу і можуть бути охоплені виховним впливом. Пропонується переглянути навчальні плани з метою включення тем, пов'язаних із правовою освітою та навичками соціально прийнятної поведінки. Це можуть бути спецкурси або модулі в межах предметів «Громадянська освіта», «Основи правознавства», «Основи здоров'я», присвячені правам дитини, відповідальності неповнолітніх, запобіганню

булінгу, розвитку емпатії, ненасильницькому спілкуванню, медіаграмотності. Необхідна розробка спеціалізованих програм профілактики для різних категорій дітей з урахуванням їх потреб та особливостей розвитку (діти з особливими освітніми потребами, діти ВПО, діти з сімей у складних життєвих обставинах тощо). Освітня превенція відповідає сучасним підходам «навчання через життя», коли школа готує дитину до реальних соціальних викликів і формує її характер, зменшуючи ймовірність девіантних проявів у майбутньому.

– *Превентивна робота у школах і позаурочна діяльність.* Окрім навчальних програм, важливо посилити виховну компоненту у школах. Ефективним є залучення до бесід зі школярами працівників правоохоронних органів – так звані «уроки з поліцейським». Позашкільна діяльність – невід’ємна частина виховного механізму. Кожна дитина повинна мати можливість змістовно проводити час після уроків, реалізувати себе у спорті, творчості, науці. Слід особливу увагу звертати на розвиток мережі секцій, клубів, гуртків за інтересами, особливо в депресивних районах, де бракує таких можливостей (наприклад, на деокупованих територіях). Підтримка державою (фінансова і організаційна) позашкільної освіти є важливим превентивним заходом.

– *Служби медіації та порозуміння в освітньому середовищі.* Конфлікти серед учнів – часте явище, яке при відсутності належного вирішення може призводити до правопорушень (бійок, булінгу, помсти). Тому варто впроваджувати у школах відновні практики та медіацію. Зокрема, створювати шкільні служби порозуміння, які будуть займатися посередництвом у конфліктах між учнями або між учнем і вчителем. Такі служби вже діють у низці українських шкіл на волонтерських засадах, їх діяльність показала зменшення випадків агресії. Необхідно масштабувати цю практику, підготувати більше шкільних медіаторів (з числа педагогів або психологів). Крім того, можна запровадити програми «рівний-рівному», коли самі старшокласники проходять навчання з медіації і допомагають одноліткам

розв'язувати суперечки мирно. МОН варто включити розвиток служб порозуміння до пріоритетів освітньої політики. За підтримки міжнародних партнерів можна організувати тренінги, обмін досвідом із тими країнами, де шкільна медіація успішно працює. Також слід тісно пов'язати шкільні служби порозуміння з загальною системою ювенальної юстиції: наприклад, поліція чи суд може скеровувати неповнолітнього правопорушника до школи на програму примирення (якщо постраждали інші учні).

– *Робота з батьками та сім'ями.* Освітньо-виховний вплив повинен охоплювати не лише дітей, а й їхніх батьків та опікунів. Часто причини девіантної поведінки криються в неблагополучному сімейному середовищі або банальному незнанні батьками основ психології підлітків. Тому необхідно розвивати просвіту для батьків. Це можуть бути батьківські лекції, тренінги, сімейні консультації при школах і центрах соціальних служб. Батьків слід навчати сучасним методам виховання без насильства, вмінню спілкуватися з дитиною-підлітком, розпізнавати ознаки проблем (вживання наркотиків, підозрілі знайомства тощо) і звертатися по допомогу. У світі існують перевірені програми роботи з батьками (наприклад, «Батьківство через життєвий шлях» від ЮНІСЕФ), які дають хороші результати у зниженні рівня агресії та правопорушень серед дітей. В Україні подібні ініціативи тяжко впроваджуються – зокрема, проекти з підвищення батьківського потенціалу під егідою UNODC (Управління ООН з наркотиків і злочинності). Варто продовжити цю роботу, інтегрувавши її в систему освіти: наприклад, зробити батьківські курси обов'язковими для сімей, діти яких стоять на профілактичному обліку або регулярно порушують дисципліну.

2.3. Соціально-підтримуючі механізми

– *Розширення мережі соціальних служб і центрів.* Для надання своєчасної допомоги дітям групи ризику слід збільшити доступність соціальних послуг. Доцільно розширити мережу Центрів життєстійкості у громадах, куди можуть звернутися як самі підлітки, так і їхні батьки. Такі центри мають пропонувати психологічне консультування, соціально-

педагогічний патронаж, юридичні поради, а також програми розвитку (тренінги лідерства, комунікації, курси підготовки до роботи тощо). Особливо важливо охопити послугами вразливі категорії: дітей з кризових родин, сиріт та вихованців інтернатних закладів, підлітків, які повернулися з місць позбавлення волі або перебувають на пробації, дітей ВПО тощо.

– *Раннє виявлення та супровід дітей групи ризику.* Соціально-підтримуючий механізм має бути спрямований на профілактику на ранніх етапах, до того як дитина вчинить правопорушення. Для цього необхідно налагодити систему раннього виявлення сімей та дітей, що потребують допомоги. Сигнали можуть надходити від шкіл (прогули, агресивна поведінка учня), від сімейних лікарів (неблагополучні умови в сім'ї, ознаки недогляду), від самої поліції (виклики через сімейні скандали, участь підлітка у дрібних правопорушеннях як свідка чи потерпілого). В таких випадках соціальні служби мають негайно реагувати: проводити оцінку потреб сім'ї, встановлювати шефство над родиною. Може застосовуватися механізм соціального патронажу: закріпити за дитиною соціального педагога або наставника, який буде відвідувати її вдома, спілкуватися з батьками, контролювати ситуацію. Розробка індивідуального плану соціального супроводу (в т.ч. залучення дитини до позашкільних занять, сприяння отриманню пільг, лікування від залежностей, якщо треба) допоможе нейтралізувати причини девіантної поведінки.

– *Соціальна підтримка сімей у кризі.* Одним з найдієвіших способів запобігти дитячій злочинності є усунення або зменшення тих факторів, що штовхають дитину на правопорушення. Бідність, безробіття батьків, алкоголізм чи наркоманія в родині, домашнє насильство, асоціальне оточення – всі ці проблеми потребують системного вирішення. Соціально-підтримуючі механізми мають включати: програми подолання бідності (адресна матеріальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми, забезпечення таких сімей безкоштовним харчуванням у школах, одягом та канцелярією для дітей); програми лікування від залежностей та психологічної реабілітації для батьків

(щоб оздоровити сімейне середовище); послуги сімейної медіації для подолання конфліктів між батьками та дітьми; притулки і кризові центри для постраждалих від домашнього насильства дітей та матерів. Головна ідея – підтримати родину, щоб вона могла належно виховувати дітей. Особливо це стосується регіонів, постраждалих від війни, де багато сімей переживають травми, втрати, перебувають у складних умовах переміщення – їм потрібна підвищена увага та допомога держави вже зараз, щоб діти не залишилися сам-на-сам зі своїми бідами.

– *Врахування реалій воєнного та післявоєнного часу.* Соціально-підтримуючі механізми повинні бути гнучкими до поточних викликів українського суспільства. Повномасштабна війна призвела до появи нових проблем: тисячі дітей пережили бомбардування, втратили близьких, були переміщені; частина підлітків могла бути втягнута у воєнні дії як інформатори, помічники, або ж займатися мародерством на покинутих територіях. Це вимагає спеціальних заходів підтримки. Необхідно розробити програми реабілітації для дітей, травмованих війною (психологічні табори, арт-терапія, групи підтримки). Для дітей військових, які довго були без батьківського нагляду, – програми соціальної інтеграції, щоб вони не відчували себе покинутими. Для підлітків, які були залучені дорослими до протиправних дій під час війни, слід передбачити окремі заходи ресоціалізації з урахуванням специфіки їх досвіду (можливо, залучення військових психологів, ветеранів як наставників). В цілому, соціальна підтримка у повоєнний період має бути масштабованою – держава повинна бути готовою працювати з цілим поколінням дітей, на долю яких випали надзвичайні потрясіння.

2.4. Правоохоронні механізми

– *Посилення ролі підрозділів ювенальної превенції Національної поліції.* Поліція є одним з головних суб'єктів профілактики, адже саме її працівники першими стикаються з неповнолітніми правопорушниками або дітьми у кризових ситуаціях. Потрібно забезпечити, щоб підрозділи ювенальної превенції працювали ефективно і були спроможні охопити

профілактичною роботою всіх дітей, які того потребують. Для цього, по-перше, слід збільшити чисельність ювенальних поліцейських і оптимально розподілити їх по громадах. Нормативне навантаження на одного інспектора ювенальної превенції має бути не більше 3000–4000 дітей, тоді як зараз в окремих регіонах ця цифра сягає 6000–7000, що фізично унеможлиблює якісну роботу.

– *Політика мінімального втручання (диверсифікація реагування).*

Правоохоронна система повинна мати гнучкість у реагуванні на проступки дітей, застосовуючи неформальні заходи, коли це можливо, замість відкриття кримінального провадження. В Україні варто запровадити офіційні програми відвідування (diversion): коли підліток скоїв нетяжке правопорушення вперше, поліція за згодою всіх сторін може перенаправити його до програми виховного впливу замість притягнення до відповідальності. Такими заходами можуть бути: офіційне застереження (виноситься начальником поліції у присутності батьків, фіксується в особовій справі); медіація між правопорушником і потерпілим (якщо є потерпілий – наприклад, вибачення та відшкодування завданої шкоди без суду); громадські роботи або волонтерська діяльність на користь громади певний час; направлення до консультативної програми (психологічної або освітньої). У разі успішного проходження такої програми – не вносити відомості про правопорушення до судимості дитини, вважаючи, що конфлікт вичерпано. Для реалізації цих заходів потрібні зміни в законодавство (Кримінальний кодекс, Кримінальний процесуальний кодекс) та міжвідомча співпраця (залучення центрів пробації, соціальних служб).

– *Дотримання прав дитини під час досудових процедур.* Коли ж поліція змушена затримати неповнолітнього чи провести з ним слідчі дії, це має відбуватися у максимально гуманний спосіб, відповідно до міжнародних стандартів. По-перше, необхідно повною мірою реалізовувати право дитини на правову допомогу і присутність законного представника. По-друге, варто розширити практику використання спеціально обладнаних приміщень для опитування дітей – так званих «зелених кімнат». Це кімнати, інтер'єр яких

пристосований для дитини, з м'якими кріслами, іграшками, де психолог або слідчий у невимушеній обстановці проводить опитування, яке записується на відео. Такі методики вже впроваджуються в Україні, але поки не повсюдно. На рівні МВС необхідно затвердити стандарти використання «зелених кімнат» та зобов'язати всі підрозділи поліції мати доступ до них (через власне обладнання або домовленості з службами у справах дітей).

– *Розвиток інституту поліцейських, закріплених за громадами та навчальними закладами.* Ініціатива «шкільних офіцерів поліції» та «поліцейських офіцерів громади» має бути продовжена і розширена. Коли в школі постійно присутній поліцейський (не для репресій, а як партнер), він краще знає учнів, може вчасно помітити проблемні ситуації та втрутитися превентивно. Так само, поліцейський офіцер громади, який працює в конкретному селі чи містечку, знає особисто неблагополучні сім'ї, проводить з ними профілактичні бесіди, відвідує їх разом із соціальним працівником, користується авторитетом серед молоді. Світовий досвід показує, що *community policing* (поліція, орієнтована на громаду) зменшує рівень злочинності, зокрема й серед підлітків, за рахунок побудови довіри. Коли дитина знає «свого» поліцейського як доброзичливого наставника, а не тільки як караючого агента, вона буде швидше схильна відкрито говорити про проблеми, радитися і прислухатися до порад.

2.5. Ресоціалізаційні механізми

– *Розвиток системи пробації для неповнолітніх.* Пробація (нагляд з елементами соціально-виховної роботи замість тюремного ув'язнення) визнана у світі найефективнішим шляхом роботи з молодими правопорушниками. В Україні у 2017 році створено Центр пробації, який займається виконанням пробаційних програм щодо неповнолітніх. Цей інститут потрібно всебічно підтримати. Важливо також, щоб пробація не сприймалася дітьми як уникнення відповідальності, тому програми мають включати елементи, що розвивають почуття відповідальності: наприклад, участь у громадських роботах або волонтерство, публічне вибачення, якщо є

потерпілі, то добровільну допомогу їм.

– *Покращення умов утримання у виховних колоніях.* На жаль, не всі неповнолітні можуть уникнути ув'язнення – за особливо тяжкі злочини чи повторні правопорушення суди призначають реальне позбавлення волі. Проте навіть у цих випадках потрібно прагнути мінімізувати шкоду від ізоляції і підготувати дітей до повернення в суспільство. По-перше, умови тримання в установах виконання покарань для неповнолітніх мають відповідати міжнародним стандартам (Мінімальні стандартні правила ООН щодо поводження з ув'язненими, «Керівні принципи ООН щодо правосуддя для дітей», тощо). Це означає забезпечення належного матеріального середовища (гігієна, харчування, медичне обслуговування) і, головне, доступу до освіти та розвитку. Кожна дитина, що перебуває у колонії, повинна навчатися за шкільною програмою або здобувати професію. Виховні колонії мають функціонувати більше як реабілітаційно-освітні центри, а не як в'язниці. Потрібно збільшити штат вихователів, психологів, соціальних педагогів у цих установах, впровадити сучасні методики роботи (арт-терапію, спортивні заходи, гуртки за інтересами). По-друге, має діяти система заохочення прогресу: за гарну поведінку та успіхи у навчанні дітям слід скорочувати строк або пом'якшувати режим (наприклад, більше побачень, виїзди за межі колонії на волонтерські роботи). Це мотивує до виправлення. По-третє, необхідно налагодити зовнішній контроль умов тримання – громадські комісії, моніторинг з боку Омбудсмана, щоб попередити можливі випадки жорстокого поводження чи недбалості.

– *Моніторинг і оцінка реінтеграційних заходів.* Важливо відстежувати, наскільки ефективно працює система реінтеграції. Для цього слід збирати дані про подальшу долю дітей, які пройшли пробацію або звільнилися з колоній: чи продовжили навчання, чи працевлаштувалися, чи не вчиняють повторних правопорушень. Варто також вивчати зворотній зв'язок самих підлітків: які компоненти пробації чи життя в колонії вони вважають корисними, а які – ні. Залучення дослідників, проведення соціологічних

опитувань і незалежних аудитів програм реінтеграції допоможе виявити слабкі місця. Науковий супровід, зокрема кримінологічні дослідження ювенальної злочинності, варто зробити частиною публічної політики: замовляти університетам і аналітичним центрам оцінки політики, експертні висновки щодо нових ініціатив.

Підсумовуючи зазначимо, що ефективне попередження дитячої та підліткової злочинності потребує системного підходу з інтеграцією загальних та спеціальних превентивних механізмів. Запропоновані напрямки вдосконалення спрямовані на створення комплексної, науково обґрунтованої публічної політики, що відповідає міжнародним стандартам та враховує сучасні виклики, зокрема пов'язані з воєнним станом.

Ключовим аспектом успішної реалізації цих механізмів є забезпечення їх взаємозв'язку та взаємодоповнення. Загальні механізми (організаційно-правовий, фінансовий, інформаційно-комунікаційний) створюють необхідну інфраструктуру та ресурсне забезпечення для функціонування спеціальних превентивних механізмів, які, у свою чергу, забезпечують безпосередню роботу з дітьми, сім'ями та громадами.

3.3. Взаємодія органів публічної влади з організаціями громадянського суспільства як чинник удосконалення публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності

З позицій науки публічного управління, залучення організацій громадянського суспільства до процесу запобігання дитячій та підлітковій злочинності є важливим чинником модернізації публічної політики у цій сфері. Громадські, благодійні організації та інші інститути громадянського суспільства, завдяки своїй гнучкості, швидкій реакції на виклики та наближеності до цільових груп, можуть ефективно доповнювати державні ініціативи шляхом реалізації інформаційно-просвітницьких кампаній, надання соціальної та правової допомоги, залучення дітей із груп ризику до

реабілітаційних програм. Водночас їхня діяльність потребує системного підходу, стійкого фінансування та інтеграції в загальнодержавну систему профілактики дитячої злочинності. Розробка ефективних методів попередження дитячої та підліткової злочинності за участі ОГС сприятиме створенню стійкої системи запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та посиленню громадського контролю у сфері захисту прав дітей.

Успішна боротьба з дитячою злочинністю можлива лише за умови співпраці державних органів, освітніх установ, правоохоронних структур та громадських організацій. Міжнародний досвід свідчить, що в країнах ЄС та США такі партнерства є основою превентивної політики, що сприяє створенню ефективних механізмів соціального контролю. Поєднання зусиль інститутів держави та громадянського суспільства дозволяє формувати довгострокові стратегії попередження дитячої та підліткової злочинності та підвищувати рівень захисту прав дітей.

Участь ОГС підвищує ефективність публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності з кількох причин.

1. ОГС часто працюють безпосередньо з дітьми та сім'ями, що дозволяє їм краще розуміти потреби та проблеми, з якими стикаються неповнолітні. Вони можуть виявляти фактори ризику та вразливості, які можуть бути не помітні державним органам, та реагувати на них більш оперативно.

2. ОГС, особливо ті, що мають довгу історію роботи в громаді, часто мають більшу довіру серед населення, ніж державні установи. Це дозволяє їм ефективніше досягати цільової аудиторії, будувати довірливі відносини з дітьми та молоддю, та залучати їх до профілактичних програм.

3. ОГС можуть мати спеціалізовані знання та досвід у певних сферах, пов'язаних з попередженням дитячої та підліткової злочинності, таких як соціальна робота, психологічна допомога, освіта та правовий захист. Вони можуть розробляти та впроваджувати інноваційні програми та підходи, які доповнюють та розширюють можливості державних та муніципальних

установ.

4. ОГС, як правило, менш бюрократизовані, ніж державні структури, що дозволяє їм швидше реагувати на зміни в ситуації та адаптувати свої програми до потреб цільової аудиторії. Вони можуть експериментувати з новими підходами та методами, не обмежуючись жорсткими рамками.

5. ОГС можуть виступати незалежними спостерігачами та адвокатами прав дітей, забезпечуючи дотримання їхніх інтересів у процесі розробки та реалізації політики. Вони можуть моніторити діяльність органів влади, виявляти порушення прав дітей та звертатися до відповідних інстанцій для їх захисту.

6. ОГС можуть залучати додаткові ресурси, різних стейкхолдерів до розробки та реалізації політики, забезпечуючи її комплексність та ефективність.

Таким чином, залучення ОГС до формування та реалізації публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності дозволяє створити більш ефективну, адаптивну та орієнтовану на потреби дітей систему профілактики.

Проведене емпіричне дослідження міжнародних та вітчизняних ОГС засвідчило, що організації громадянського суспільства при формуванні та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності можуть виконувати різні функції, а саме:

1. *Інформаційно-аналітична функція*, що передбачає:
 - збір та аналіз даних про дитячу і підліткову злочинність, зокрема виявлення та дослідження причин делінквентної поведінки неповнолітніх;
 - формування обґрунтованих рекомендацій для органів публічної влади на основі результатів проведених досліджень.

Так, наприклад, одним із найактивніших суб'єктів моніторингу та дослідження правопорушень неповнолітніх в Україні є Харківський інститут соціальних досліджень. Ця організація проводить ґрунтовні дослідження у сфері ювенальної юстиції, застосовуючи комплексний підхід до збору та

аналізу даних [115].

2. *Нормотворча функція*, тобто: удосконалення законодавства, участь у розробці та лобіювання прийняття нормативно-правових актів і цільових програм щодо профілактики дитячої та підліткової злочинності й захисту прав дітей на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Прикладом реалізації цієї функції може бути Міжнародна правозахисна організація «Ла Страда-Україна», яка активно бореться з торгівлею людьми, домашнім насильством та іншими формами насильства щодо дітей. Ця організація бере участь у розробці законодавства, спрямованого на запобігання цим явищам та захист постраждалих дітей [46].

3. *Інформаційно-просвітницька функція*, що включає.

- підвищення рівня правової культури, проведення інформаційних кампаній, спрямованих на привернення уваги до проблем дитячої та підліткової злочинності;
- організацію просвітницьких заходів (семінари, тренінги, форуми) для підвищення правової грамотності дітей та молоді;
- проведення консультацій щодо виховання, а також залучення батьків до профілактичних програм і правопросвітницької діяльності для сприяння формуванню безпечного середовища для розвитку дітей та підлітків;
- створення та розповсюдження соціальної реклами.

Прикладом реалізації цієї функції може слугувати діяльність ГО «Stop Sexting Ukraine», організації, що займається створенням соціальної реклами для попередження небезпек для дітей в інтернеті. Серед іншого, цією ОГС розроблено буклет щодо протидії залучення дітей російськими військовими до протиправної діяльності через інтернет [96].

4. *Виховна функція*, що передбачає:

- формування правосвідомості та правової культури неповнолітніх, позитивних моральних цінностей та поведінкових норм, які запобігають дитячій злочинності, популяризацію здорового способу життя;
- організацію заходів, що заохочують позитивну соціальну

поведінку дітей (наприклад, волонтерство, благодійні акції тощо).

Таку діяльність характерна для Всеукраїнської організація «Клас», яка допомагає дітям та молоді, що опинились у складних життєвих обставинах шляхом надання психологічної підтримки, соціального супроводу, кар'єрного консультування [13].

5. *Інтеграційна функція*, що передбачає:

- налагодження діалогу та партнерства між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правоохоронними органами, освітніми установами та громадськістю, реалізацію спільних програм і проєктів;
- участь у діяльності тематичних координаційних рад, робочих груп тощо;
- підтримку соціальних служб для дітей та молоді, інших закладів які допомагають дітям і молодим людям, що опинилися в складних життєвих обставинах, зокрема в умовах ризику скоєння злочинів.

Як приклад можна навести Громадську спілку «Українська Мережа за Права Дитини», що створена для консолідації зусиль та покращення координації між організаціями громадянського суспільства в Україні та їх впливу на державну політику у сфері забезпечення прав дитини [111].

6. *Підтримувально-соціальна функція*, що передбачає:

- надання соціальної, психологічної, юридичної та економічної підтримки сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах, для уникнення умов, які провокують дитячу злочинність;
- створення безпечних та інклюзивних середовищ для неповнолітніх та молоді (молодіжних центрів, хабів та клубів за інтересами), де діти можуть змістовно проводити дозвілля, отримувати підтримку від фахівців та волонтерів;
- забезпечення змістовного дозвілля та соціалізації, організацію безкоштовних спортивних секцій, творчих гуртків, літніх таборів для дітей, які перебувають у скрутному становищі.

Такою діяльністю займається, наприклад, Міжнародна організація «Save the Children», яка працює над попередженням дитячої злочинності та захистом прав дітей по всьому світу. Вони здійснюють різноманітні програми, спрямовані на підвищення освіти, забезпечення безпеки та підтримку дітей у вразливих групах [57].

7. *Профілактична функція, що передбачає:*

- реалізацію програм первинної профілактики (соціальні патрулі, «Безпечна школа» тощо);
- виявлення і підтримку дітей, що перебувають у групах ризику, зокрема через наставницькі та менторські програми.

Наприклад, Харківський благодійний фонд «Благо» забезпечує доступ до ВІЛ-сервісних послуг для підлітків, які вживають наркотики, їхніх статевих партнерів та близького оточення під час війни в Україні [114].

8. *Реабілітаційна функція, що передбачає:*

- організацію соціальної адаптації та ресоціалізації дітей, які перебувають у конфлікті із законом.
- проведення корекційних програм, надання психологічної підтримки та допомоги в подоланні стигматизації з метою недопущення рецидиву.
- здійснення пробації.

Серед основних недержавних організацій, які офіційно співпрацюють зі службою пробації в Україні, варто відзначити Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ), Фізкультурно-спортивне товариство «Динамо», «Каритас-Україна» тощо [23].

9. *Посередницька функція, що передбачає:*

- представництво інтересів дітей з уразливих груп, дітей у конфлікті з законом, допомогу у складанні правових документів, взаємодію з органами опіки та судовою системою;
- участь у діяльності піклувальних рад при спеціальних виховних установах;

- сприяння у вирішенні конфліктів за участі неповнолітніх, здійснення медіації.

Так, наприклад, Громадська організація «ФОКУС ПРАВА» забезпечує проведення медіації, реалізує Програму відновного правосуддя у формі медіації [50].

10. *Моніторингова та контрольна функція*, що передбачає:

- моніторинг та оцінку ефективності публічної політики щодо запобігання дитячої злочинності;
- здійснення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів і державних структур щодо захисту прав дітей;
- моніторинг дотримання прав дитини, зокрема в місцях несвободи або центрах утримання, та публічне висвітлення проблемних питань.

Так, наприклад, Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» здійснює моніторинг, аналіз і узагальнення інформації щодо дотримання прав дитини в Україні, сприяє розбудові системи правосуддя щодо дітей та проводить адвокацію прав дітей відповідно до Конвенції ООН про права дитини [14].

11. *Інноваційна функція*, що передбачає впровадження нових методів і підходів до профілактики злочинності (сприяння використанню сучасних технологій, цифрових платформ, чат-ботів, мобільних додатків тощо).

Однією з провідних організацій, що застосовує сучасні технології для профілактики правопорушень, є Фундація «DEJURE». Ця організація розробила онлайн-базу практик з профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Ця платформа стала важливим ресурсом для обміну успішними методиками роботи з дітьми та підлітками групи ризику [113].

Треба зазначити, що усі типи організацій громадянського суспільства відповідно до їх внеску у формування і реалізацію публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності можна об'єднати у три групи. До першої з них віднесемо:

- громадські об'єднання (громадські організації та громадські спілки), які створюються та діють згідно із законом України «Про громадські

об'єднання»;

- благодійні організації, які створюються та діють згідно із законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»;
- міжнародні неурядові організації.

Ці типи організації вносять максимальний внесок у попередження дитячої і підліткової злочинності та можуть виконувати відразу декілька функцій.

До другої групи віднесемо ті типи ОГС, чия роль на сьогодні незначна, але має потенціал до розширення. Так, наприклад, «Федерація змішаних єдиноборств ММА України», яка організовує спортивні секції для дітей, підлітків, особливо з груп ризику, з метою їхньої соціалізації та попередження злочинності через заняття спортом.

Громадські об'єднання фізкультурно-спортивної спрямованості, які діють згідно із Законом України «Про фізичну культуру і спорт» (фізкультурно-спортивні товариства, спортивні федерації тощо) можуть реалізувати виховну та профілактичну функції, створюючи альтернативи асоціальній поведінці та розвиваючи позитивні якості характеру [95].

Профспілка працівників освіти і науки України проводить різноманітні заходи для освітян, здійснює методичну підтримку програм профілактики дитячої злочинності у закладах освіти.

Профспілки, відповідно до норм Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» також можуть залучатися до програм соціального захисту сімей з дітьми, що опинилися у складних життєвих обставинах, реалізуючи підтримувальну та соціальну функцію організацій громадянського суспільства [88].

Православна Церква України та Греко-Католицька Церква створили структури та програми, спеціально спрямовані на підтримку вразливих дітей та надання їм позитивних цінностей та керівництва. Ці види діяльності безпосередньо впливають на фактори, що можуть викликати дитячу злочинність, такі як відсутність батьківської опіки та позитивних ролевих

моделей.

Релігійні організації, які діють згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» часто забезпечують моральне та духовне керівництво, підтримку громад та ціннісно-орієнтоване виховання, що може позитивно впливати на молодь та слугувати стримуючим фактором проти протиправної поведінки. Їхні розгалужені мережі та присутність у громадах дозволяють їм охоплювати широке коло осіб та сімей.

Орган самоорганізації населення (ОСН) «Комітет мікрорайону Березняки – Тельбін» у Києві реалізував проєкт «Безпечні Березняки», в рамках якого встановлено понад сотню камер відеоспостереження. Це дозволило ефективно фіксувати аварії та правопорушення, підвищити безпеку мешканців та знизило рівень злочинності, у т.ч. дитячої [123].

Органи самоорганізації населення (будинкові, вуличні, квартальні та ін. комітети), які створюються і діють відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення» можуть здійснювати громадський моніторинг криміногенної ситуації у місцевих громадах, сприяти своєчасному виявленню потенційних правопорушень серед неповнолітніх [84]. Організуючи конструктивні дозвіллєві заходи, ОСН можуть пропонувати альтернативи неконтрольованому проведенню часу на вулиці, що часто є фактором ризику злочинності. ОСН може утворювати сектори або комісії «по роботі з дітьми та підлітками», тобто мати спеціалізовані структури, орієнтовані конкретно на потреби та добробут дітей та підлітків у своїх громадах.

Творчі спілки, які функціонують згідно із Законом України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» можуть демонструвати підліткам конструктивні шляхи для розвитку, стимулюванні креативності та сприянні позитивній соціальній взаємодії. Залучення до таких видів діяльності може слугувати захисним фактором проти залучення до протиправної поведінки, пропонуючи альтернативні можливості для самовираження та розвитку навичок.

І нарешті, до третьої групи віднесемо ті організації, які фактично не

беруть участь формуванні та реалізації публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності: об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, асоціації органів місцевого самоврядування, організації роботодавців, торгово-промислові палати тощо.

Узагальнено функції різних типів ОГС при формуванні та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності наведено у Таблиці 3.1. Підтверджена реалізація конкретної функції позначена знаком «++». Потенційна реалізація функції позначена «+».

Таблиця 3.1 - Функції різних типів ОГС при формуванні та реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності

Функції ОГС	Міжнародні недержавні організації	Громадські об'єднання	Благодійні організації	Релігійні організації	Профспілки	Творчі спілки	Спортивні об'єднання	ОСН
Інформаційно-аналітична	++	++	++					++
Нормотворча функція	++	++	++		+			
Інформаційно-просвітницька		++	++	+				
Виховна		++	++	++		+	+	+
Інтеграційна	++	++	++	+	++			
Підтримувально-соціальна		++	++	+	+	+	+	+
Профілактична		++	++	+				
Реабілітаційна		++	++	+			+	
Посередницька		++	++					
Моніторингова та контрольна	++	++	++					+
Інноваційна	++	++	++					

Джерело: сформовано автором

Кількісні та якісні показники оцінки ефективності діяльності

громадських формувань при запобіганні дитячої та підліткової злочинності можуть включати наступні складові:

1. Кількість проведених заходів (це може бути кількість зустрічей, тренінгів, семінарів, круглих столів, конференцій, акцій, флешмобів, інформаційних кампаній тощо, які були проведені громадськими об'єднаннями з метою запобігання дитячої та підліткової злочинності).

2. Кількість учасників цих заходів (це може бути кількість дітей, батьків, педагогів, інших представників громадськості, які взяли участь у проведених заходах).

3. Результативність проведених заходів (наприклад, кількість затверджених планів дій з запобігання дитячої злочинності, кількість укладених угод з партнерами, збільшення кількості запобіжних заходів, підвищення рівня свідомості громадськості щодо проблеми дитячої злочинності тощо) [108].

4. Фінансові показники (це може бути сума виділених коштів на проведення заходів з запобігання дитячої злочинності, кількість залучених донорів, кількість виділених грантів тощо).

5. Якість проведених заходів (це може бути оцінка проведених заходів з точки зору професіоналізму організаторів, вміння спілкуватись з різними групами учасників, наявності необхідного обладнання та матеріалів, дотримання етичних стандартів тощо).

6. Рівень співпраці з органами влади і правоохоронними органами (цей показник характеризує здатність громадських формувань співпрацювати з іншими структурами у протидії дитячій та підлітковій злочинності).

7. Результати попередження дитячої та підліткової злочинності (цей показник можна визначити шляхом відстеження зміни кількості дитячих злочинів на території, де діють громадські формування).

8. Рівень задоволення потреб громадськості в запобіганні дитячої злочинності (цей показник відображає думку громадськості про ефективність діяльності громадських формувань та виявлення їх потреб у покращенні

безпеки дітей) [2]. Проте ефективність діяльності ОГС у попередженні дитячої та підліткової злочинності залежить від низки факторів, таких як:

1. Недостатня узгодженість законодавства, яке регулює діяльність ОГС та їх співпрацю з іншими суб'єктами попередження дитячої та підліткової злочинності.
2. Фрагментарність публічної політики, яка не забезпечує інтеграції громадських ініціатив у профілактичні заходи.
3. Низький рівень інституційної спроможності багатьох ОГС, зокрема відсутність кваліфікованого персоналу, системи моніторингу та оцінювання ефективності програм і проєктів.
4. Обмежена фінансова підтримка громадських ініціатив, що викликає залежність від короткострокових грантових проєктів.
5. Несформована культура партнерства між громадським та державним секторами, яка ускладнює процес спільного планування та реалізації профілактичних програм.

Задля ефективного партнерства необхідно посилити співпрацю між громадянським суспільством та державою, що сприятиме покращенню попередження дитячої та підліткової злочинності та забезпеченню безпечного середовища для неповнолітніх. Для подолання цих проблем необхідно створити ефективні механізми співпраці між ОГС та державними установами, що може включати розробку державно-громадських партнерств у сфері безпеки дітей та молоді, впровадження механізмів спільного фінансування профілактичних програм, залучення ОГС до моніторингу рівня злочинності та оцінки ефективності державних стратегій і програм.

Отже, організації громадянського суспільства відіграють важливу роль у попередженні дитячої та підліткової злочинності, оскільки вони здатні охоплювати вразливі категорії дітей, пропонувати інноваційні рішення та швидко реагувати на нові виклики. ОГС доповнюють державні ініціативи, працюючи безпосередньо з дітьми із груп ризику, організовуючи освітні заходи та сприяючи соціальній адаптації підлітків. Водночас механізми співпраці між

державою та ОГС залишаються недостатньо розвиненими, а існуючі програми профілактики злочинності є фрагментарними і не мають належного фінансування та чіткої координації.

Аналіз ролі організацій громадянського суспільства у попередженні дитячої та підліткової злочинності свідчить, що ефективна превенція потребує комплексного підходу, що включає удосконалення нормативно-правової бази, створення ефективних форм і методів роботи з громадськістю, а також забезпечення її участі у плануванні та впровадженні заходів з протидії дитячій злочинності.

Для посилення ролі ОГС у запобіганні дитячій злочинності вважаємо за необхідне:

1. Сприяти розвитку партнерства між ОГС та державними органами у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. Наприклад, створити спільні робочі групи з представників ОГС, правоохоронних органів, органів соціального захисту та освіти для розробки та реалізації програм з профілактики дитячої злочинності.

2. Підтримувати професійний розвиток фахівців, які працюють з дітьми та молоддю, схильними до правопорушень. Організовувати спеціалізовані тренінги, семінари та курси підвищення кваліфікації для працівників ОГС, соціальних працівників, педагогів та інших фахівців, які працюють з дітьми та молоддю. Стимулювати навчання та підвищення кваліфікації працівників і волонтерів громадських організацій у сферах соціальної роботи, психологічної допомоги, управління проєктами.

3. Забезпечити стабільне фінансування діяльності ОГС, які займаються попередженням дитячої та підліткової злочинності. Розробити механізми державної підтримки ОГС, які працюють у сфері соціального захисту дітей та молоді, передбачивши виділення коштів з державного та місцевих бюджетів на конкурсній основі. Запровадити систему грантів від держави та місцевих органів влади, спрямованих на довгострокову (а не лише короткострокову) підтримку успішних профілактичних ініціатив.

4. Проводити дослідження ефективності різних програм та методів роботи ОГС у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. Залучати наукові установи та експертів до проведення моніторингу та оцінки ефективності діяльності ОГС у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності.

5. Вивчати та адаптувати кращі практики міжнародного досвіду у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. Сприяти поширенню інформації про найкращі практики роботи ОГС у ЗМІ та соціальних мережах для підвищення рівня громадської обізнаності.

6. Публікувати звіти про досягнуті результати у відкритому доступі для забезпечення прозорості та підзвітності ОГС перед суспільством.

Налаштована міжсекторна взаємодія та підтримка ОГС з боку держави створять належні умови для зниження рівня дитячої злочинності та сприятимуть безпечному розвитку дітей в Україні.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі дисертації здійснено комплексне дослідження пріоритетних викликів та напрямів удосконалення механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні в сучасних умовах.

Встановлено, що сучасні виклики забезпечення безпеки дітей і підлітків в Україні є надзвичайно складними та багатовимірними, значною мірою зумовленими повномасштабною війною з росією, соціально-економічними трансформаціями, стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та значними змінами в системі суспільних цінностей. Виявлено нагальну потребу в розробці та впровадженні спеціальних психолого-педагогічних програм підтримки дітей, спрямованих на подолання психологічних травм, мінімізацію потенційних наслідків, пов'язаних із розвитком девіантної поведінки, та створення стабільного емоційно-

психологічного середовища для підростаючого покоління.

Значну увагу приділено впливу цифрових технологій на поширення нових форм правопорушень серед молоді. Встановлено, що стрімкий розвиток інформаційних технологій призводить до появи таких злочинів, як кібербулінг, онлайн-шахрайство, кіберзлочинність, використання криптовалют для фінансування злочинних дій, а також поширення дезінформації та екстремістського контенту. Особливу увагу рекомендовано приділити формуванню медіаграмотності, кібергігієни та розвитку цифрових компетенцій серед дітей і підлітків як важливої складової сучасної профілактичної політики. Запропоновано впровадження комплексних освітніх програм із кібербезпеки, посилення регуляції та захисту віртуального простору, розробку спеціалізованих методик роботи з дітьми, які постраждали від кіберзлочинності.

Виявлено, що інституційна база політики попередження дитячої та підліткової злочинності потребує суттєвого реформування. Обґрунтовано необхідність створення єдиного координаційного механізму на рівні держави, що дозволить забезпечити ефективну міжвідомчу взаємодію всіх залучених суб'єктів превенції, включаючи правоохоронні органи, соціальні служби, освітні установи, громадські організації та органи місцевого самоврядування. Рекомендовано ухвалити закон «Про юстицію, дружню до дитини», який юридично закріпить принципи відновного правосуддя та сприятиме ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Наголошено на важливості сталого та передбачуваного бюджетного фінансування профілактичних програм, що забезпечить системність та ефективність превентивних заходів.

Особливе місце в дослідженні приділено формуванню правової свідомості та соціально прийнятних цінностей у дітей і підлітків. Встановлено, що деструктивні зміни в традиційних соціальних інститутах, таких як сім'я та школа, призводять до зниження соціального контролю та підвищення ризику виникнення девіантної поведінки. Визначено необхідність системної освітньо-виховної роботи, спрямованої на розвиток у дітей та підлітків емпатії,

відповідальності, критичного мислення, поваги до прав людини та неприйняття насильства. Рекомендовано використовувати сучасні методи соціально-психологічної профілактики, залучення молоді до суспільно корисних заходів та волонтерства.

Детально розглянуто можливі перешкоди на шляху реалізації запропонованих заходів, такі як опір правоохоронної та судової систем, недостатнє фінансове забезпечення, дефіцит кваліфікованих кадрів, негативні суспільні стереотипи та ризики корупції. Запропоновано заходи для подолання цих перешкод, зокрема проведення інформаційних кампаній для зміни громадської думки, посилення прозорості й підзвітності профілактичних програм, активну роботу щодо підготовки та підтримки кваліфікованих кадрів, впровадження ефективних механізмів контролю та громадського моніторингу.

Узагальнено, що створення ефективної системи профілактики дитячої та підліткової злочинності вимагає міждисциплінарного підходу, інтеграції зусиль органів державної влади, освітніх закладів, психологічних служб, громадських організацій та міжнародних партнерів. Комплексний підхід, що базується на наукових дослідженнях, врахуванні міжнародних стандартів та національного контексту, є необхідною передумовою успішного вирішення проблем дитячої та підліткової злочинності.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дослідження у сукупності вирішують наукове завдання, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності й розробка практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. У дисертаційному дослідженні дістало подальшого розвитку уточнення поняттєво-термінологічного апарату науки публічного управління у сфері попередження дитячої та підліткової злочинності. Зокрема, поняття «публічна політика попередження дитячої та підліткової злочинності» визначено як цілеспрямована, системна та багатоаспектна діяльність органів публічної влади всіх рівнів (державних і місцевого самоврядування) у тісній взаємодії з інститутами громадянського суспільства та міжнародними партнерами. Ця діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, пріоритету найкращих інтересів дитини, превенції та ресоціалізації і спрямована на виявлення та усунення причин і умов злочинності, захист прав дітей, надання допомоги дітям у конфлікті з законом та їх реінтеграцію в суспільство. Також уточнено поняття «механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності», яке трактується як динамічна та взаємопов'язана сукупність елементів – суб'єктів, цілей, принципів, норм, методів, інструментів, процедур, ресурсів та інституцій – що забезпечують розробку, прийняття, впровадження, моніторинг та оцінку політичних рішень у цій сфері, спрямованих на досягнення стратегічних цілей попередження злочинності серед неповнолітніх.

2. Визначено сутнісні характеристики та розкрито зміст системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої

та підліткової злочинності в Україні, що дозволило систематизувати підходи до її аналізу та вдосконалення. Обґрунтовано доцільність виокремлення двох основних груп механізмів: *загальних*, що забезпечують інституційну, нормативно-правову, фінансову та інформаційну основу політики (організаційно-правові, фінансові, інформаційно-комунікаційні), а також *спеціальних (превентивних)*, безпосередньо спрямованих на запобігання правопорушенням. Для класифікації останніх запропоновано комбінований підхід, що враховує рівень превенції (первинна, вторинна, третинна) та функціональне спрямування (координаційні, освітньо-виховні, соціально-підтримуючі, правоохоронні, ресоціалізаційні). Детально охарактеризовано ключові компоненти, що визначають структуру та зміст кожного механізму: інституційний (суб'єкти та їх повноваження), нормативно-правовий (законодавча база), методичний (науково обґрунтовані підходи), процедурний (алгоритми дій), інструментальний (конкретні засоби впливу) та ресурсний (кадрове, фінансове, матеріально-технічне забезпечення). Визначено базові принципи функціонування цих механізмів: верховенство права, законність, справедливість і недискримінація, пріоритет найкращих інтересів дитини, підзвітність та відповідальність, адаптивність до змін, системність та ефективність. Таким чином уперше створено теоретичну матрицю, яка інтегрує різнорівневі та багатофункціональні механізми превенції, забезпечуючи їхню науково-методичну узгодженість і практичну застосовність.

3. Узагальнення світових тенденцій та прогресивного зарубіжного досвіду здійснення публічної політики щодо попередження ювенальної злочинності. Проаналізовано підходи та практики країн з різними правовими системами та соціально-економічними моделями (зокрема, країн Північної Америки, Західної та Східної Європи). Це дозволило ідентифікувати ефективні превентивні стратегії та інструменти, такі як програми раннього втручання, шкільні служби порозуміння, програми наставництва, розвиток відновного правосуддя, міжвідомча координація на рівні громад.

Обґрунтовано можливості та визначено умови для адаптації найкращих світових практик в Україні, наголошуючи на необхідності врахування національної специфіки, соціокультурного контексту, наявних інституційних та ресурсних обмежень, а також важливості поступового та науково обґрунтованого впровадження інновацій.

4. Удосконалено класифікацію моделей публічної політики щодо ювенальної превенції, що дозволяє глибше зрозуміти різні філософії та підходи до вирішення проблеми дитячої злочинності. На відміну від існуючих класифікацій, запропонована базується на комплексних критеріях, що відображають ключові аспекти політики: пріоритетна роль інституцій соціального захисту чи правоохоронних органів у превентивній роботі; ступінь залучення громадськості та місцевих громад; рівень централізації управлінських рішень; а також переважаючий підхід до реагування на правопорушення (відновний чи каральний). На основі цих критеріїв виділено три концептуальні моделі, що відображають різні ідеологічні підходи (соціально-реабілітаційна, кримінально-юстиційна, відновно-комунітарна), та три змішані моделі, що поєднують елементи різних підходів і є більш характерними для реальної практики багатьох країн (збалансована, неоліберальна керована, перехідна модель Східної Європи). Ця класифікація є інструментом для аналізу національних систем превенції та визначення стратегічних напрямів їх реформування.

5. Удосконалено наукове обґрунтування ролі та функцій організацій громадянського суспільства (ОГС) як невід'ємного та важливого суб'єкта формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності. Доведено, що активна участь ОГС суттєво підвищує легітимність, прозорість, гнучкість та ефективність превентивних заходів завдяки їхній близькості до цільових груп, інноваційному потенціалу та здатності мобілізувати додаткові ресурси. Визначено та детально охарактеризовано ключові функції, які виконують різні типи ОГС (громадські об'єднання, благодійні фонди, професійні асоціації, релігійні організації,

спортивні клуби тощо) у цій сфері: інформаційно-аналітична (дослідження, збір даних), нормотворча (участь у розробці законодавства), освітньо-виховна, інтеграційна (налагодження партнерства), підтримувально-соціальна (надання послуг), профілактична, реабілітаційна, посередницька (медіація), моніторингова та інноваційна (впровадження нових підходів).

6. Дістали подальшого розвитку теоретико-методичні підходи щодо визначення пріоритетних напрямків удосконалення ключових механізмів (організаційно-правових, фінансових, інформаційно-комунікаційних та спеціальних превентивних) формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні. На основі аналізу проблем та недоліків існуючої системи розроблено комплексні практичні рекомендації, спрямовані на покращення кожного з компонентів цих механізмів. Зокрема, запропоновано заходи щодо: удосконалення інституційного компоненту (чітке розмежування повноважень, посилення міжвідомчої координації); розвитку нормативно-правового компоненту (гармонізація законодавства з міжнародними стандартами, усунення прогалин); збагачення методичного компоненту (впровадження науково обґрунтованих програм, стандартів надання послуг); оптимізації процедурного компоненту (спрощення процедур, впровадження цифрових технологій); модернізації інструментального компоненту (розширення спектру превентивних послуг, підтримка інноваційних проєктів); та зміцнення ресурсного компоненту (забезпечення сталого фінансування, розвиток кадрового потенціалу). Наголошено на необхідності комплексного та системного підходу до впровадження цих змін.

7. На основі комплексного аналізу впливу цифровізації на ювенальну превенцію обґрунтовано та деталізовано конкретні напрями інтеграції цифрових інструментів у превентивну діяльність. Зокрема, доведено доцільність застосування:

- електронних баз даних, технологій аналізу великих даних (Big Data) та елементів штучного інтелекту (AI-скрінінг) для покращення

моніторингу ситуації, прогнозування та раннього виявлення дітей і сімей, що належать до груп ризику, забезпечуючи проактивний характер превенції;

- спеціалізованих мобільних додатків та онлайн-платформ для надання доступної правової, психологічної та інформаційної підтримки дітям, підліткам та їхнім батькам, особливо тим, хто проживає у віддалених районах або перебуває в умовах ізоляції;

- інтерактивних комунікаційних платформ для налагодження швидкого та зручного обміну інформацією, координації дій та ефективної взаємодії між усіма суб'єктами превенції – від державних служб до організацій громадянського суспільства та місцевих громад.

Обґрунтовано, що цілеспрямоване впровадження сучасних ІКТ дозволить підвищити адресність, оперативність, прозорість та загальну ефективність публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні, сприяючи створенню більш безпечного середовища для розвитку дітей та молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автореферати дисертацій. *База даних*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
2. Алексєєнко Т. Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. 13.00.05 – соціальна педагогіка. 13.00.07 – теорія і методика виховання
3. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. – К.: 2023
4. Бабенко В. І. Прокурор у галузі охорони довкілля: сутність, повноваження, організація: навч. посіб. / В. І. Бабенко, М. В. Руденко. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2005. – С. 201–202.
5. Бази даних дисертацій та авторефератів закордонних та вітчизняних. Наука в Україні. URL: <https://nauka.gov.ua/information/bazy-danykh-dysertatsii-ta-avtoreferativ-zakordonnykh-ta-vitchyznianskykh/>
6. Барабаш О. Поняття та види делінквентної поведінки. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/00ffe9bb-9b0d-4af6-a353-fe8a0d033346/content>
7. Баранкевич А. В. Особливості цивільно-правового статусу неповнолітніх осіб у законодавстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. №90. С. 19 – 25. DOI <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i90.3202>
8. Безлюдна І. В. Особливості повсякденного життя дітей-сиріт УРСР (друга половина 1940-х – перша половина 1950-х рр.). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. 032 - Історія та археологія
9. Березовська Наталя Леонідівна. 2011. Покарання неповнолітніх і виправно-трудоий вплив. 12.00.08

10. Бінюк Н.М. Зарубіжний досвід запобігання злочинності неповнолітніх. *Юридична наука*. 2020. № 2(104). Том 2. С. 5-10. <https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-104-2-2.01>
11. Бойко А. О. Механізми формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Хмельницький університет управління та права, Хмельницький, 2019.
12. Брик У.П., Качинська М.О. Дитяча злочинність: поняття та характеристика. *Пріоритетні напрями діяльності Національної поліції України*. Харків, 2018. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/12_12_2018/pdf/8.pdf
13. Британська О.В. Поняття, напрями та заходи запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. 2020. № 5. С. 292–294. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-5/70>
14. Бутенко В.Б. Класифікація суб'єктів протидії злочинності: науково-методологічний аналіз. *Наше право*. 2022. №1. С. 111–117.
15. Варава Д.В. Запобігання втягненню молоді у вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 –«Право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024.
16. Величко Л., Михайлець Л. Механізми правового регулювання превентивних заходів щодо дитячої злочинності в умовах реформування правоохоронної системи. <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2025-3>
17. Величко Л.Ю., Орел Ю.Л. Впровадження проєктного підходу в діяльність органів місцевого самоврядування щодо попередження злочинності неповнолітніх. *Публічне управління і політика*. 2025. №5(9). DOI: <https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.5.16>
18. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви.

ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-ukraine-pushes-generation-children-brink-warns-unicef#:~:text=%D0%92%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B6%20%D0%BC%D0%B0%D1%94%20%D1%80%D1%83%D0%B9%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2,%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%E2%80%99%D1%8F%20%D0%B7%20%D0%BF%D0%BE%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B3%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%B8>

19. Волошенко М.О. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – Теорія і методика професійної освіти / М.О. Волошенко ; Одеський нац. політехн. ун-т. – Одеса, 2016. – [267] с.

20. Всесвітня Декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30.09.1990. URL: <https://vvprr.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/129/2018/06/vsesvitnya-deklaratsiya-pro-zabezpechennya-vyzhyvannya-zahystu-i-rozvytku-ditej.pdf>

21. Всеукраїнська організація «Клас». Офіційна сторінка. URL: https://www.facebook.com/govgoklas/?locale=ru_RU

22. Всеукраїнська фундація «Захист прав дітей» Офіційний сайт. URL: <https://www.aufer.com/>

23. Гачак-Величко Л. А. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Національний університет

«Львівська політехніка» Міністерство освіти і науки України, Львів, 2021.

24. Германов С.А. Кримінологічна характеристика та запобігання незаконному заволодінню транспортними засобами, що вчиняється неповнолітніми : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право / С.А. Германов ; Донецький державний ун-т внутрішніх справ. – Краматорськ, [2024]. – [237] с.

25. Гладкова Є. Протидія злочинності. URL: <https://visnikkau.webnode.com.ua/news/protidiya-zlochinnosti/>

26. Годнюк Л.М. Сучасні тенденції злочинності неповнолітніх. Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання. Харків, 2017. С. 24-29. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_06_2017/pdf/5.pdf

27. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навчальний посібник. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

28. Гордієнко Є. П. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування. – ХарРІ НАДУ при Президентові України, Харків, 2021.

29. Горобець, Інна Віталіївна. Механізми державного управління у сфері протидії дитячій безпритульності та бездоглядності в Україні [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Горобець Інна Віталіївна ; Івано-Франків. нац. техн. ун-т нафти і газу. - Івано-Франківськ, 2012. - 20 с.

30. Гричанюк М.В. Механізм протидії злочинності неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. 2018. 18 с.

31. Гусак А.П. Правові норми профілактики злочинності неповнолітніх правопорушників. *Право та державне управління*. 2023. №1. С. 144 – 150.

32. Гуцул Роксолана Романівна, тема: «Кримінологічне забезпечення індивідуальної профілактики корисливих злочинів неповнолітніх». Дисертація виконана у Національному університеті «Львівська політехніка» у

2021 році н

33. Девіантна поведінка / Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-23844>

34. Денисова Д.О. Відповідальність міжнародних організацій: монографія / Д. О. Денисова ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Дмитрієва. - Одеса : Фенікс, 2014. - 323 с.

35. Департамент захисту інтересів дітей та протидії домашньому насильству. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo-prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc>

36. Департамент служб у справах дітей Харківської міської ради. Офіційний сайт. URL: <https://dssd.kharkiv.ua/>

37. Державна служба пробачії. Офіційний сайт. URL: <https://www.probation.gov.ua/%d0%bd%d0%b5%d1%83%d1%80%d1%8f%d0%b4%d0%be%d0%b2%d1%96-%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%97/>

38. Деякі питання Державної служби у справах дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.09.2023 № 1048 (Редакція від 13.02.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-%D0%BF#Text>

39. Дідківська Г.В. Сімейне неблагополуччя у системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні : монографія. Вінниця : Нілан ЛТД, 2017. 220 с.

40. ДУ Центр пробачії. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/structure/probation/>

41. Дубовик К. Є. Особливості механізмів соціалізації і ресоціалізації неповнолітніх з точки зору підвищення їх ефективності. Теорія та практика державного управління. 2024. Вип. 1 (78). С. 36–52. DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2024-1-03>

42. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний

посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

43. Дудченко В. В. Адміністративно-правові засади взаємодії органів ювенальної превенції та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання правопорушенням у дитячому середовищі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – право. – Сумський державний університет, Суми, 2022

44. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text

45. Жмур Ю. М. Визначення поняття «малолітній» та «неповнолітній» за кримінальним законодавством України та іншими законодавчими актами. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1 (22). С. 185 – 188.

46. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 2007. 424 с. ст 139]

47. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Видавничий дім «Ін Юре». 2007. 424 с.

48. Злочин. Вікі портал Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. URL: <https://wiki.kubg.edu.ua/%D0%97%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD>
656 с.

49. Злочини Росії проти українських дітей. Ukrainer. URL: <https://www.ukrainer.net/zlochyny-proty-ditey/>

50. Іващенко Л. Л. Соціально-правовий захист прав дитини в Україні : монографія. – Луганськ : ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2012. – 304 с.

51. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: <https://rescentre.org.ua/>

52. Іщенко Іван. Превентивна робота з дітьми: актуалізація питання та перспективи дослідження. Адміністративне право і процес. 2017. №6. С. 122-126
53. Капуляк В.П. Правове та організаційне забезпечення запобіганню правопорушенням, що вчиняються дітьми : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право / В.П. Капуляк ; Одеський держ. ун-т внутр. справ. – Одеса, 2024. – [203] с.
54. Каретна А.А. Механізми сучасної державної молодіжної політики України. Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук по спеціальності 23.00.02 – політичні інститути и процеси. - Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2012.
55. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо юстиції, дружньої до дитини 1, 13 (2010 р.), URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804b2cf3>.
56. Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх (Керівні принципи Ер-Ріяда) від 14.12.1990. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>
57. Кираль А. Й. Формування здатності до протистояння криміналізації особистості підлітка. – Автореф. дис. ... канд. психол. наук. – Київ, 2018
58. Клішевич Н. А. *Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина XX – початок XXI ст.)*. – Дис. ... канд. пед. наук. – Київ, 2016
59. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. (Редакція від 17.04.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
60. Колодій А. Історична еволюція громадянського суспільства. 2001. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/kolodij.htm>
61. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення

злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні : монографія / М. Г. Колодяжний. – Харків : Право, 2018. – 228 с

62. Конвенція ООН про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

63. Коновалова А. Ю. 2012 Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України 12.00.08 НЮУ ім. Ярослава Мудрого

64. Конституція України. (Редакція від 01.01.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4331>

65. Коренюк, Анастасія Анатоліївна. Взаємодія органів пробації з релігійними організаціями у запобіганні рецидивним злочинам неповнолітніх в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Коренюк Анастасія Анатоліївна ; Нац. акад. внутр. справ. - Київ, 2019. - 263 арк. -

66. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 456 с

67. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (Редакція від 01.02.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

68. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (Редакція від 26.12.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

69. Кримінологія. Навчальні матеріали. Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.navs.edu.ua/books/criminology_20/info/t3.html

70. Кушнірчук Я. Соціально-педагогічна профілактика проституції неповнолітніх у школах-інтернатах. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. 13.00.05 – соціальна педагогіка. 2018 26 с.

71. Ла Страда-Україна. Офіційний сайт. URL: <https://la-strada.org.ua/>

72. Лакатош Н.Й. Організаційно-правові основи ювенальної юстиції в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на

здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», Міністерство освіти і науки України. – Ужгород, 2019, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2019

73. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. пед. наук / Лютий В. П. – Луганськ, 2010. – 20 с.

74. Максим О.В., Рябовол Т.А. Профілактика порушень особистісного розвитку неповнолітніх у складних життєвих обставинах. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737162/1/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf>

75. Малько Н. Ефективність діяльності організацій громадянського суспільства у попередженні дитячої злочинності. Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали LV-ої Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Жукової, Є.О. Романенка. м. Острава (Чехія): ВАДНД, 07 квітня 2025 р. С. 36-39.

76. Малько Н.О. Виклики та напрями вдосконалення публічної політики запобігання кіберзлочинності неповнолітніх. *«Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування»*. 2025. №1. URL: <http://pa.stateandregions.zp.ua/potochnij-vipusk>

77. Малько Н.О. Особливості публічної політики щодо попередження дитячої злочинності в Україні в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 11(17). С. 377 – 385. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11\(17\)-377-385](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-11(17)-377-385).

78. Малько Н.О. Ювенальна юстиція як інструмент державної політики запобігання правопорушенням серед неповнолітніх. *Наукові інновації та передові технології*. 2025 №6(46). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/archive>

79. Малько Н.О., Кулініч О.В. Роль організацій громадянського суспільства у формуванні та реалізації публічної політики щодо попередження дитячої злочинності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2025. Том 36(75). №2. URL: <https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/> (прийнято до друку)

80. Мартинюк Т. А. Соціально-педагогічна профілактика вживання психоактивних речовин підлітками : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Т. А. Мартинюк ; Державний заклад «Волинський національний педагогічний університет імені Лесі Українки». – Луцьк, 2011. – 20 с. – с. 14.

81. Махова Л.О., Виприцький А.О. Профілактика адміністративних правопорушень у громадських місцях: поняття та види. *Право і суспільство*. 2019. №2. С. 142 – 147.

82. Медіація у відновному правосудді за участю неповнолітніх. Робочий зошит учасника спеціалізованої підготовки медіатора за програмою навчання. 2024. 108 с. URL: <https://rm.coe.int/notebook-all-pages-with-corrections/1680b34d3d>

83. Мельниченко О.. Механізми реалізації інвестиційної політики держави. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1 (48). С. 1-6

84. Мех Ю.В. Адміністративно-правове регулювання діяльності ювенальної поліції в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. №3. Ч.2. С. 166-169. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.27>

85. Микитенко М.С. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.05 «Соціальна педагогіка». – Інститут проблем виховання НАПН України, Київ, 2019.

86. Мирошниченко Н.А. Визначення проступку та злочину в

кримінальному праві України. Актуальні проблеми політики. 2014. Вип. 51. С. 331–336.

87. Михайлишин У. Б. Особливості емоційних станів неповнолітніх з делінквентними формами поведінки. Дисертація на здобуття ступеня кандидата наук. 19.00.06 - Юридична психологія

88. Міжнародна організація «Save the Children» Офіційний сайт. URL: <https://www.savethechildren.net/>

89. Мінімальні стандартні правила ООН щодо відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила): Правила № 995_211 від 29.11.1985. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/158593___158593

90. Міністерство соціальної політики України. Офіційний сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/about/pro-nas>

91. Мойсіяха А.В. Сутність та зміст механізмів реалізації державної політики в соціогуманітарній сфері. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Том 31 (70) № 3. С. 164 – 169. DOI <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2020.3/28>

92. Молчанов Ю. Цілеформування державної ювенальної політики: вихідні засади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Серія «Право». Випуск 86: частина 3. С. 406 – 412. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.62>

93. Москалець І.М. Механізм реалізації державної політики інноваційного розвитку економіки України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Державний університет «Житомирська політехніка». – Житомир, 2024.

94. Мураненко К. Ю. Юридико-психологічні засади профілактики адміністративних правопорушень, вчинюваних неповнолітніми дітьми. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

95. Напиральська, Олена Ігорівна. Вплив засобів масової комунікації на формування злочинної поведінки молоді [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Напиральська Олена Ігорівна ; Класич. приват. ун-т. - Запоріжжя, 2010. - 263 с/
96. Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/>
97. Нежурбіда С. Етіологія злочину : Теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
98. Нежурбіда С. Етіологія злочину : Теорії, аналіз, результат : монографія. Чернівці: Друк Арт, 2013. 432 с.
99. Опацький Р. М. Адміністративно-правові засади формування та реалізації ювенальної політики в Україні. – На правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021.
100. Опацький Р.М. Ювенальна політика: поняття та зміст. Філософські, теоретико-історичні аспекти держави і права. Серія «Право і суспільство». 2021. №1. С. 37 – 39. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/1_2012/09.pdf
101. Організації громадянського суспільства України: резюме дослідження. Творчий центр ТЦК, ПРООН. 1996. 8 с.
102. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів ювенальної превенції : навчально-науковий посібник / С.П. Пекарський – Маріуполь: Донецький державний університет внутрішніх справ, 2021. – 133 с
103. Основи кримінальної політики Європейського Союзу: навчальний посібник / автори-упорядники: Житний О. О., Рибалко Г.С., Слінько Д. С., Харків, 2022. 147с.
104. Основи публічного управління та адміністрування: навчально-методичний посібник для вивчення дисципліни здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної та заочної форм навчання,

спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» / Держ. біотехн. ун-т ; авт.-уклад. О.О. Гуторова. – Харків : [б. в.], 2024. – 215 с.

105. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/>

106. Пал Л. А. Аналіз державної політики (пер. з англ. І. Дзюби. – К.: Основи, 1999. – 422 с.

107. Палагнюк Ю. Механізми формування та реалізації державної євроінтеграційної політики України: автореф. дис... д-ра наук з державного управління : 25.00.02 – механізми державного управління. 2020.

108. Парубчак І. О. Державна молодіжна політика в Україні: принципи формування та механізми реалізації. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. №1. С. 48-52 <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1>

109. Пастух К. Експертне оцінювання механізмів реалізації державної регіональної економічної політики в Україні. Університетські наукові записки. 2020. №6 (178) С. 63-71. DOI 10.37491/UNZ.78.7

110. Перепічка Н.Г. Запобігання кримінальним правопорушенням органами пробації в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право / Н.Г. Перепічка ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2023. – [304] с.

111. Пилип В. В. Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації державної політики у сфері правоохоронної діяльності в Україні: доктринальні положення: реферат на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. - 43 с.

112. Поволоцька, Світлана Геннадіївна. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження) [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Поволоцька Світлана Геннадіївна ; Національний ун-т внутрішніх справ. - Х., 2005. - 217 арк.

113. Поляновська О. Р. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку у навчально виховних

зкладах інтернатного типу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / О. Р. Поляновська. – Київ, 2012. – 22 с.

114. Попов О. Соціально-педагогічні технології роботи з деліквентною молоддю в Німеччині автореферат дисертації ... канд. пед. наук : 13.00.05

115. Попова Ю. С. Досвід Японії у профілактиці правопорушень серед неповнолітніх. *Сучасний науково-педагогічний дискурс окреслення і вирішення соціальних питань*: XXIII всеукраїнська науково-практична конференція: тез.доп., м. Миколаїв, 20 листопада 2020 р. ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв. 2020. С.50-53.

116. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI (Редакція від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>

117. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації прав підлітків у сфері охорони здоров'я: проєкт Закону України від 27.12.2019 р. N 2684. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67795

118. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV (Редакція від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

119. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII (Редакція від 19.12.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

120. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

121. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: Наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044 (Редакція від 21.08.2020). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text>

122. Про кібербулінг для підлітків. ЮНІСЕФ. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/about-cyberbullying-for-teenagers#:~:text=%D0%97%D0%B0%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%2C%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%C2%A0%D0%AE%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%95%D0%A4%2C%20%D0%BA%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%82,%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%B8%20%D0%B4%D0%BB%D1%8F%20%D0%BD%D0%B5%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%B2%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D1%83%20%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%83%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B3%D1%83>

123. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011 // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011> (дата звернення: 05.05.2017)

124. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV (Редакція від 15.03.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

125. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (Редакція від 05.03.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

126. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (Редакція від 16.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

127. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР (Редакція від 03.08.2023).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>

128. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2001 № 2625-III. (Редакція від 15.11.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>

129. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III (Редакція від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

130. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII (Редакція від 19.12.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

131. Про прокуратуру: Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII (Редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

132. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045-XIV (Редакція від 24.12.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

133. Про профілактику правопорушень: законопроект від 29 грудня 2009 року. URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/>

134. Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх: Рекомендація №(87) 20 Комітету міністрів державам-членам. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

135. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III (Редакція від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

136. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII (Редакція від 25.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

137. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

138. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 № 1201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>

139. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24.12.1993 № 3808-XII (Редакція від 06.10.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>

140. Протидія залучення дітей російськими військовими до протиправної діяльності через інтернет. Буклет. URL: <https://stop-sexting.in.ua/adult/posibnyky/buklet-protydiia-zaluchennia-ditey-rosiyskymy-viyskovymy-do-protypravnoi-diialnosti-cherez-internet/>

141. Рудніцька Р.М., Сидорчук О.Г., Стельмах О.М. Механізми державного управління: сутність і зміст / наук. ред. М.Д. Лесечко, А.О. Чемерис. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с

142. Самойлов А. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи : дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / Анатолій Миколайович Самойлов. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2017. – 282 с.

143. Самофалов Л.П. Теоретичні аспекти знань про склад правопорушення та їх практичне значення. Порівняльно-аналітичне право. 2020. №1. С. 56-60. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/32375/1/%D0%A2%D0%95%D0%9E%D0%A0%D0%95%D0%A2%D0%98%D0%A7%D0%9D%D0%86%20%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98%20%D0%97%D0%9D%D0%90%D0%9D%D0%AC%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%20%D0%A1%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94.pdf>

144. Сергєєва К.В. Профілактика агресивної поведінки підлітків у центрах соціально-психологічної реабілітації. Автореферат. 13.00.05 –

соціальна педагогіка. 2016. 22 с.

145. Сидорук І.І. Щодо визначення поняття «кримінальне правопорушення». *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія ПРАВО. Вип. 70. С. 399-404. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.64>

146. Сизоненко А. С. Теорія та практика запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. – Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. – Ірпінь, 2024.

147. Сиротюк П. Делінквентна поведінка: хто у зоні ризику? URL: <https://psihologonline.pro/shcho-take-delinkventna-povedinka-oznaky/>

148. Ситуаційний аналіз становища дітей в Україні: 2024. о Представництво ЮНІСЕФ в Україні. 2024. 148 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/49196/file/UNICEF_SitAn_2024_UKR.pdf.pdf

149. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. (Редакція від 19.12.2024) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/page#Text>.

150. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.

151. Скільки освітніх об'єктів зруйновано в Харкові: статистика мерії. Апостроф. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2024-06-24/skolko-obrazovatelnyih-obyektiv-razrusheno-v-harkove-statistika-merii/325001>

152. Слободян О.С. «Механізми формування та реалізації державної промислової політики України». Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2021.

153. Сомик О. М. Регулювання економічної активності молоді на основі її ціннісних орієнтацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051

«Економіка». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021

154. Степанюк А. Х. Ефективність діяльності державної кримінально-виконавчої служби України / А. Х. Степанюк, О. С. Четверикова, І. С. Яковець : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Кроссруд, 2009. – С. 27.

155. Стратегія Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 рр.: «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680aca358%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680aca358%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]})

156. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія Харків : Право, 2016. 256 с.

157. Телешун С., Ситнік С., Рейтерович І. Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору. *Вісник Національної академії державного управління*. 2012. № 4. С. 185-195.

158. Ужитчак А. Ю. Досвід попередження злочинів, що вчинялися неповнолітніми у повоєнній Україні (40-і – 60-ті рр. XX ст). *Право та державне управління*. 2023. №3. С. 296 – 301. DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.3.45>

159. Українська Мережа за Права Дитини. Офіційний сайт. URL: <https://childrights.org.ua/>

160. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/prava-ditini/ekspertna-rada>

161. Федоренко, Тамара Олександрівна. Державний механізм запобігання і протидії дитячої та молодіжної злочинності [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / Федоренко Тамара Олександрівна ; Донец. держ. ун-т упр. - Донецьк, 2014. - 21 с.

162. Фіалка М. І. Неповнолітня злочинність: сучасний стан та напрямки профілактики. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 5. С. 133 – 140.

163. Фундація «DEJURE». Офіційний сайт. URL: <https://iccjc.org.ua>

164. Харківський благодійний фонд «Благо» Офіційний сайт. URL: <https://bfblago.inf.ua/reports/>
165. Харківський інститут соціальних досліджень. Офіційний сайт. URL: <https://khisr.kharkov.ua/>
166. Хмелевська Н.В. Концепція розвитку ювенальної юстиції в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Том 4 № 87. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.4.23>
167. Церовіч І., Бугаєць Т., Попов Г. Комплексний огляд та аналіз існуючих проєктів нормативно-правових актів щодо юстиції, дружньої до дитини. Відділу прав дитини Ради Європи. 2023. 119 с.
168. Цивільний кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. (Редакція від 09.04.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
169. Цивільний кодекс Франції (Кодекс Наполеона) / Передмова / В. Н. Захватаєв / пров. з франц., Додатки В. Н. Захватаєв. - К.: Алерта, 2016. - 1156 с.
170. Червінко М.В. Правове та організаційно-тактичне забезпечення кримінального провадження, дружнього до дитини : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право / М.В. Червінко ; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2023. – [311] с.
171. Черкаський Р.А. Історія становлення та розвитку поняття «злочинність». *Людина, суспільство, держава: актуальні питання правового регулювання взаємодії*. Харків, 2020. С. 44-47. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201210a/article/view/cherkasskyi/pdf
172. Шаповал О. В. Механізми реалізації державної політики розвитку освіти України в умовах діджиталізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом». – Київ, 2021.
173. Шкляр Анатолій. Формування професійної компетентності офіцерів поліції до профілактики правопорушень неповнолітніх. –

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – Освітні педагогічні науки. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, МОН України, Тернопіль, 2022.

174. Шугайло Я. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд.пед.наук "Соціально-педагогічні умови подолання негативного впливу засобів масової інформації на соціалізацію підлітків" 13.00.05

175. Юзікова Н. С. Злочинність неповнолітніх: закономірності розвитку, теорія та практика запобігання і протидії їй в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Юзікова Наталія Семенівна; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2017. - 38 с.

176. Юзьков Л.П. Державне управління в політичній системі розвинутого соціалізму. / Л.П. Юзьков. – К. : Вища шк., 1983.-156 с.-

177. Як Росія руйнує українське дитинство: дослідники розповіли про воєнні злочини щодо дітей. Центр прав людини ZMINA. URL: <https://zmina.ua/event/yak-rosiya-rujnuye-ukrayinske-dytynstvo-doslidnyky-rozpovily-pro-voyenni-zlochyny-shhodo-ditej/>

178. Як самоорганізація допомагає розвивати Україну? URL: <https://www.prostir.ua/?news=yak-samoorhanizatsiya-dopomahaje-rozvyvaty-ukrajinu>

179. Adolescent health. *World Health Organization*. URL: https://www.who.int/health-topics/adolescent-health#tab=tab_1

180. Ames B. The history of the 1974 Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act. Office of Justice Programs. URL: <https://www.ojp.gov/safe-communities/from-the-vault/1974-juvenile-justice-delinquency-prevention-act-history>

181. Anderson, J. M. (2021). The children's court: Implications of a new jurisdiction [Doctoral dissertation, University of Melbourne]. Minerva Access. URL: <https://hdl.handle.net/11343/279138>

182. Belgian Policy on Youth crime. European Crime Prevention Network.

URL: <https://eucpn.org/document/belgian-policy-on-youth-crime>

183. Carrillo Valverde, G. V. (2024). *Causas de la delincuencia juvenil y sus posibles soluciones en el derecho comparado 2021* [Tesis para optar el título profesional de Abogado, Universidad de San Martín de Porres]. Repositorio Académico USMP. URL: https://repositorio.usmp.edu.pe/bitstream/handle/20.500.12727/14099/carrillo_vgv.pdf?sequence=6&isAllowed=y

184. Child protection system in England. URL: <https://learning.nspcc.org.uk/child-protection-system/england>

185. Child rights. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/topics/child-rights>

186. Children in Sweden. URL: <https://sweden.se/society/children-and-young-people-in-sweden/> (Last accessed: 05.10.2023)

187. Children of Prisoners Europe (COPE). URL: https://childrenofprisoners.eu/facts_and_figures/juveniles-minors/#:~:text=Denmark%20Number%20of%20juvenile%20%2F,5%20Female%3A%200%20Total%3A%205

188. Children, Young Persons, and Their Families Act 1989. World Health Organisation. URL: <https://extranet.who.int/mindbank/item/6178>

189. Children's rights and the Child Convention. Informationsverige. <https://www.informationsverige.se/en/om-sverige/att-bilda-familj-och-leva-med-barn-i-sverige/barns-rattigheter-och-barnkonventionen.html>

190. Christenson, C. S. (2021). *A study on the beliefs of juvenile justice practitioners on youth behavior and treatment* [Master's thesis, Grand Valley State University]. ScholarWorks@GVSU. URL: <https://scholarworks.gvsu.edu/theses/1027>

191. Conte, A. (2015). *Essays on social conflict* [Unpublished PhD dissertation]. Autonomous University of Barcelona. URL: https://ddd.uab.cat/pub/tesis/2015/hdl_10803_316028/ac1de1.pdf

192. Cordova-Perez, A. (2021). *Exploring the intersections and*

interventions of the juvenile justice system through a case study approach [Undergraduate honors thesis, Portland State University]. PDXScholar. URL:https://pdxscholar.library.pdx.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/honorstheses/article/2279/&path_info=Exploring_the_Intersections_and_Interventions_of_the_Juvenile_Jus.pdf

193. Crime and Disorder Act 1998. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/37/contents> (Last accessed: 05.10.2023)

194. Durkheim Emile. Theoretical Perspectives on Society. URL: <https://courses.lumenlearning.com/suny-herkimer-sociology-1/chapter/theoretical-perspectives-on-society/>

195. Employment policy implementation mechanisms across countries. International Labour Organization. 2017. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_613372.pdf

196. Essix, A. B., Jr. (2021). *Delinquent behavior and recidivism among juveniles in the southeastern United States* [Doctoral dissertation, Walden University]. Walden University ScholarWorks. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/dissertations>

197. Farrington D.P., Loeber R., Van Kammen W. B. Long-term criminal outcomes of hyperactivity-impulsivity-attention-deficit and conduct problems in childhood. *Straight and devious pathways from childhood to adulthood* / Eds. Robins L.N., M. Rutter. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 62–81.

198. GA: Youth crime and prevention. Statement by Police and Justice Councillor Jon Christian Møller in the High-level debate on Enhancing youth mainstreaming in crime prevention policies, 06 June 2022. URL: <https://www.norway.no/en/missions/un/statements/general-assembly-plenary/2022/ga-youth-crime-and-prevention/>

199. History of the Juvenile Delinquency System. URL: <https://www.viennapsychologicalgroup.com/history-of-the-juvenile-delinquency->

system/

200. How Iceland Got Teens to Say No to Drugs. The Atlantic. URL: <https://www.theatlantic.com/health/archive/2017/01/teens-drugs-iceland/513668/>

201. Individual propensity to deviate. Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/deviance/Psychological-perspectives>

202. Integrated Offender Management. URL: <https://www.sutton.gov.uk/w/youth-offending-team-yot->

203. Integrated policymaking for sustainable development a reference manual integrated policymaking for sustainable development: A reference manual. United Nations Environment Programme. 2009. 76 p. URL: [https://www.environmental-mainstreaming.org/documents/UNEP%20Integrated%20Policymaking%20Manual%20\(2009\).pdf](https://www.environmental-mainstreaming.org/documents/UNEP%20Integrated%20Policymaking%20Manual%20(2009).pdf)

204. International classification of crime for statistical purposes. United Nations Office on Drugs and Crime. 2015. 133 p. URL: https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/ICCS/ICCS_English_2016_web.pdf

205. International instruments: Minimum Age of Criminal Responsibility. *Right to education project*. URL: https://www.right-to-education.org/sites/right-to-education.org/files/resource-attachments/RTE_International_Instruments_Minimum_Age_Criminal_Responsability_2014.pdf

206. Laan, André M. & Rokven, Josja & Weijters, Gijs & Beerthuizen, Marinus. (2019). The Drop in Juvenile Delinquency in The Netherlands: Changes in Exposure to Risk and Protection. *Justice Quarterly*. 38. 1-21. 10.1080/07418825.2019.1656762.

207. Larrañaga, J. I. S. V. (2021). *Juvenile justice system involvement and the transition to early adulthood* [Unpublished doctoral dissertation]. The University of Texas at Austin. URL: <https://scholarworks.uark.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6438&context=etd>

208. Latimer Jeff. Multisystemic Therapy as a Response to Serious Youth Delinquency. Department of Justice Canada. URL: <https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/jr/jr12/p5d.html#:~:text=al,and%20decreased%20mental%20health%20problems>
209. Lee Jeongho (John), Choi Younghoon. Local Charter School Policy Implementation: Do Policy Networks Matter? The Korean Journal of Policy Studies, Vol. 30, No. 1 (2015), pp. 185-206. URL: https://www.ejps.org/download/download_pdf?pid=jps-30-1-185
210. Malko N.O. Foreign experience in implementing public policy on preventing juvenile delinquency. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2023. Вип. 37. С. 11-16. DOI <https://doi.org/10.32782/pma2663-5240-2023.37.2>
211. Minimum Ages of Criminal Responsibility in Europe. URL: <https://archive.crin.org/en/home/ages/europe.html>
212. Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (Beijing Rules). URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/beijing_rules.shtml (Last accessed: 05.10.2024)
213. Navarro Aucejo, J. M. (2015). Aproximación criminológica a la delincuencia juvenil y al sistema de justicia juvenil en la provincia de Valencia [Unpublished doctoral dissertation]. Universitat de València, Facultat de Dret, Valencia, España. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/71050764.pdf>
214. Newburn, Tim. Criminology. Cullompton: Willan Publishing, 2007. 1019 p.
215. One minute guide: Youth justice system. URL: <https://www.leeds.gov.uk/one-minute-guides/youth-justice-system>
216. Open Access Dissertations. URL: <https://www.library.ucsb.edu/scholarly-communication/open-access-dissertations>
217. Ordonnance N 45-174 du 2 février 1945 relative à l'enfance

délinquante. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr> (Last accessed: 05.10.2024)

218. Perrine, C. M. (2023). *Juvenile justice system involvement and the transition to early adulthood: Does direct intervention help or harm?* [Doctoral dissertation, University of Arkansas, Fayetteville]. ScholarWorks@UARK. URL: <https://scholarworks.uark.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=6438&context=etd>

219. Powell, M. S. (2021). *Examining the effectiveness of juvenile delinquency prevention programs to reduce juvenile recidivism* [Doctoral dissertation, Walden University]. Walden University. URL: <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=12493&context=dissertations>

220. ProQuest Dissertations & Theses Global (PQDT). URL: <https://stage-about.proquest.com/en/products-services/pqdtglobal/>

221. Reducing youth crime. Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/topics/youth-crime/reducing-youth-crime>

222. Rosenbaum, L. A. (2015). A qualitative investigation of juvenile offenders [Unpublished doctoral dissertation]. Texas A&M University-Corpus Christi. URL: <https://tamucc-ir.tdl.org/server/api/core/bitstreams/c879ace5-4591-4b0f-900e-9a46b964c421/content>

223. Rosli, Ainurul & Rossi, Federica. (2014). Explaining the gap between policy aspirations and implementation: the case of university knowledge transfer policy in the United Kingdom.

224. Ruggero, T. (2019). *Juveniles and the criminal justice system* [Master's thesis, Rochester Institute of Technology]. RIT Digital Institutional Repository. URL: <https://repository.rit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=11979&context=theses>

225. Ruvin, O., Nestor, N., Bondarenko, O., Telizhenko, L., & Naumenko, S. (2022). Organization of work of juvenile prevention units of the National Police of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 11(55), 249–255. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.55.07.26>

226. Salamon, L. M., & Anheier, H. K. (1992). In search of the nonprofit sector I: The question of definitions. *Voluntas: International Journal of Voluntary*

and Nonprofit Organizations, 3(2), 125–161

227. Sandahl, J. (2021). *Juvenile crime in context: The significance of school affiliation* [Doctoral dissertation, Stockholm University]. DiVA portal. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-192290>

228. Saunders, Jessica M., "An Empirical Test of Terrie Moffitt's Developmental Taxonomy of Delinquency" (2007). *CUNY Academic Works*. URL: https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/1771

229. Skinner B.F. A matter of consequences. – N.Y. 1983. 441 p.

230. Smith, A. L. (2021). The Influence of Family Dynamics in Predicting Juvenile Delinquency [Master's thesis, Youngstown State University]. OhioLINK Electronic Theses and Dissertations Center. URL: http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=ysu1620077045159277

231. Swift, Sally; (2013) Thoughts, feelings and perceptions of an inner-city London community regarding the role of the school in preventing and protecting children and young people from crime. Doctoral thesis. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10018266/>

232. The Anchor model. National Council for Crime Prevention. URL: <https://rikoksentorjunta.fi/en/anchor-model>

233. The Icelandic Prevention Model. URL: <https://planetyouth.org/the-icelandic-prevention-model/>

234. VAN DIJK Catherine. Juvenile delinquency and juvenile justice in Belgium. URL: https://oijj.org/sites/default/files/documentos/documental_2141_en.pdf

235. Young Witness Initiative. URL: <https://www.cps.gov.uk/youth-crime> (Last accessed: 05.10.2024)

236. Youth Justice Board. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/youth-justice-board-for-england-and-wales/about>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

**САВИНСЬКА СЕЛИЩНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ
ІЗЮМСЬКОГО РАЙОНУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. Соборна, 49, с-ще Савинці, Ізюмський район, Харківська область, 64270
E-mail: savselrada22@ukr.net Код ЄДРПОУ 45088991

12.04.2025

ДОВІДКА

**про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження
МАЛЬКО Наталії Олександрівни**
за темою: «Механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої
та підліткової злочинності» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного
управління та адміністрування, спеціальність 281 – публічне управління та
адміністрування

Засвідчуємо, що пропозиції Наталії Олександрівни Малько, спрямовані на вдосконалення публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності, розроблені за результатами її дисертаційного дослідження, були успішно впроваджені в діяльність Савинської селищної військової адміністрації.

Рекомендації з дисертаційного дослідження Малько Наталії Олександрівни використано в діяльності Робочої групи з громадської безпеки та соціальної згуртованості Савинської селищної територіальної громади в межах ініціативи «Активізація участі громадян для покращення безпеки громад», за сприяння Програми розвитку ООН (UNDP) в Україні.

Зокрема, до впроваджених рекомендацій належать підходи щодо:

- посилення ролі центрів соціальних служб для соціальної підтримки сімей з дітьми в складних життєвих обставинах як чинника зниження дитячої та підліткової злочинності.
- залучення громадських та благодійних організацій у превентивну діяльність, враховуючи їхній потенціал у підвищенні ефективності публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності.
- врахування новим форм та факторів ризику, що з'явилися в умовах воєнного стану та цифрового середовища та вимагають адаптації та вдосконалення традиційних профілактичних заходів.

Запропоновані авторкою підходи до попередження дитячої та підліткової злочинності були апробовані та визначені як інноваційні, особливо в контексті їх застосування на деокупованих територіях, де проблема набуває особливої гостроти через постійні загрози, руйнування інфраструктури, евакуацію сімей і втрату стабільного соціального середовища для дітей та підлітків.

Начальник Савинської селищної
військової адміністрації

Оксана СУПРУН

У К Р А І Н А

ХАРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
ВИКОНАВЧИЙ КОМПЕТЕТ

ДЕПАРТАМЕНТ СЛУЖБ У СПРАВАХ ДІТЕЙ

вулиця Чернишевська, 55, м. Харків, 61002, тел. (057) 700-56-59, факс (057) 700-56-62
E-mail: 26489104@mail.gov.ua, сайт: www.city.kharkov.ua, код ЄДРПОУ 26489104

№ 1

Від 16.04.2025

ДОВІДКА

про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження
МАЛЬКО Наталії Олександрівни
за темою: «Механізми формування і реалізації публічної політики
попередження дитячої та підліткової злочинності» на здобуття наукового
ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування,
спеціальність 281 – публічне управління та адміністрування

Надана Малько Наталії Олександрівні про те, що пропозиції, підготовлені за результатами дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії (зі спеціальності «281 – Публічне управління та адміністрування») на тему «Механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності» використано у практичній діяльності Департаменту служб у справах дітей Харківської міської ради.

Зокрема, науково-теоретичні напрацювання та практичні рекомендації авторки були використані під час підготовки та впровадження Плану спільних заходів виконавчих органів Харківської міської ради, її комунальних установ і організацій та органів державної влади з питань профілактики та попередження правопорушень, запобігання жорстокому поводженню та насильству над дітьми.

Пропозиції та напрацювання дослідження були використані при розробці навчальних семінарів і тренінгів для працівників Служби у справах дітей, а також стали основою для підготовки інформаційно-просвітницьких матеріалів і методичних рекомендацій з профілактики дитячої злочинності для закладів освіти міста Харкова.

Використання результатів дисертаційного дослідження сприяло підвищенню ефективності профілактичної роботи Комунального закладу соціального захисту для дітей «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей» міста Харкова».

Заступник директора Департаменту
служб у справах дітей
Харківської міської ради

Валентина МАТВІЇВ

**РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

01196, м.Київ-196, пл. Лесі Українки, 1, тел. 286-85-63, тел./факс 286-81-59, centr@koda.gov.ua

від 16.04.2025 № 43-11/30

ДОВІДКА

про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження

МАЛЬКО Наталії Олександрівни

за темою: «Механізми формування і реалізації публічної політики
попередження дитячої та підліткової злочинності» на здобуття наукового
ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування,
спеціальність 281 – публічне управління та адміністрування

Дана довідка засвідчує впровадження результатів дисертаційного дослідження Малько Наталії Олександрівни на тему «Механізми формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності» у наукову та навчально-методичну діяльність Регіонального центру підвищення кваліфікації Київської області.

Зокрема, теоретичні положення та практичні рекомендації щодо удосконалення механізмів формування і реалізації публічної політики щодо попередження дитячої та підліткової злочинності були використані при проведенні серії всеукраїнських науково-практичних семінарів для слухачів Центру у 2023–2024 рр.

Під час заходів активно застосовувались напрацювання дисертаційного дослідження, що включали:

- побудовану авторкою концептуальну модель системи механізмів формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні;
- удосконалені підходи до визначення організаційно-правових та інформаційних механізмів її реалізації;

- результати узагальнення зарубіжного досвіду та обґрунтування ролі організацій громадянського суспільства у зазначеній сфері.

Пропозиції, підготовлені за результатами наукового дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування», були враховані під час розроблення навчальних програм і методичних матеріалів для підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, що працюють у сфері запобігання правопорушенням серед дітей та молоді.

Окремі положення дисертації, зокрема запропоновані підходи до формування міжсекторної взаємодії у сфері ювенальної превенції, використовувалися для підготовки методичних рекомендацій і практичних кейсів, спрямованих на розвиток демократичного та безпечного середовища в територіальних громадах Київської області.

Результати дисертаційного дослідження Малько Н.О. сприяли підвищенню якості змісту навчальних заходів Центру, а також розширенню практичної орієнтації програм підвищення кваліфікації у напрямку запобігання дитячій злочинності через інструменти публічного управління.

**Директор Регіонального
центру підвищення кваліфікації
Київської області**

Сергій ЛУКІН

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1 – Порівняння понять «правопорушення», «злочин», «злочинність»

	Правопорушення	Злочин	Злочинність
Міжнародно прийняті визначення	Міжнародне право: Дія чи бездіяльність, що порушує міжнародні норми та спричиняє юридичну відповідальність (наприклад, міжнародні злочини як геноцид).	В англійському праві поняття «злочин» у традиційному розумінні не існує, його усвідомлюють як шкоду, спричинену діянням державі та суспільним інтересам. У § 11 Кримінального кодексу Федеративної Республіки Німеччина через тлумачення законодавчих термінів розкривається поняття «правопорушне діяння», тобто таке діяння, яким реалізуються всі ознаки складу злочину, визначеного кримінальним законом. При цьому під вчиненням діяння мається на увазі як замах на його здійснення, так і повне завершення злочину. Замах на злочин завжди підлягає кримінальній відповідальності, а замах на проступок карається лише у випадках, прямо передбачених законом.	Міжнародна класифікація злочинів для статистичних цілей (ICCS, UNODC): Злочинність визначається як поведінка, що порушує кримінальні закони, встановлені національним або міжнародним законодавством. Вона включає дії, які караються законом і мають суспільну небезпеку, наприклад, вбивства, крадіжки, корупцію тощо. Основою класифікації є аналіз наміру злочинця, серйозності діяння та його впливу на суспільство
Нормативні визначення в Україні	Кримінальний кодекс України (ст. 11): Правопорушення – це суспільно небезпечне винне діяння передбачене законом, за яке передбачено кримінальну відповідальність.	Злочином в українському праві є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину, більш тяжке, ніж кримінальний	Будь-які дії або бездіяльність, що порушують закон і караються державою (згідно з Кримінальним кодексом України).

	Ознаки: суспільна небезпека, протиправність, винність і наявність суб'єкта правопорушення. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Адміністративне правопорушення – це протиправна винна дія або бездіяльність, яка посягає на державний чи громадський порядок, права громадян або встановлений порядок управління і за яку передбачена адміністративна відповідальність	проступок. Злочин – антисоціальний вчинок людини, що посягає на відносини, що склалися в суспільстві, і становить небезпеку суспільному розвитку.	
Огляд визначень науковців	О.Ф. Скакун: Це діяння, яке тягне за собою відповідальність особи, яка вчинила його. Н.А. Мирошніченко: Суспільно небезпечне, протиправне і винне діяння; важливість формальних (юридичних) і матеріальних (соціальних) ознак. Л.П. Самофалов: Центральне поняття – склад правопорушення (об'єктивні та суб'єктивні ознаки); необхідний системний підхід до аналізу. П.А. Фейєрбах: Дія / бездіяльність, що	Міжнародна доктрина також визначає злочин як діяння, заборонене законом і каране державою, що завдає шкоди не лише окремій особі, а й суспільству чи державі («public wrong») Злочин – це не лише порушення закону, а й результат соціального визначення. Яке саме діяння буде визнане злочином, залежить від того, які норми та цінності домінують у суспільстві та які групи мають владу встановлювати ці норми. Т. Новберн: Злочин – це соціальна конструкція, яка формується під впливом норм, цінностей і влади в суспільстві; процес криміналізації залежить від соціальних і культурних факторів, а	Е. Дюркгейм: Поведінка, що суперечить нормам і цінностям суспільства, порушуючи колективну свідомість; соціальне явище, що залежить від часу / місця. Ф. фон Ліст: Дія / бездіяльність, що порушує кримінальні закони; наголос на фізичному (дія) та правовому (порушення закону) елементах. Т. Новберн: Соціальна конструкція, залежна від влади та норм; включає порушення закону та соціально-культурні аспекти криміналізації.

	порушує закон і шкодить суспільству / особі; наголос на «суспільному благу» як об'єкті охорони.	визначення злочину змінюється разом із суспільством	А.П. Закалюк: Феномен соціального життя у вигляді неприйнятної та небезпечної для суспільства масової, відносно стійкої, різнозумовленої кримінальної активності частини членів суспільства.
--	---	---	--

Джерела: створено автором

ДОДАТОК В

Таблиця В.1 - Порівняння характеристик понять «попередження», «профілактика» та «запобігання» у контексті дитячої та підліткової злочинності

Характеристика	Попередження	Профілактика	Запобігання
Загальне визначення	Діяльність з виявлення / усунення причин / обставин; виявлення осіб, схильних / здатних до правопорушень; вплив на них та їх оточення	Система заходів (соціальних, правових, виховних та ін.) для виявлення / усунення причин / умов; вплив на осіб з протиправною поведінкою; формування позитивної поведінки.	Найширше поняття; сукупність заходів превентивного впливу; недопущення вчинення правопорушень; перешкоджання дії детермінант.
Ключові цілі	Недопущення негативної поведінки; усунення причин / обставин; недопущення рецидиву.	Усунення детермінант злочинності; захист дітей від кримінального ураження; формування законослухняної поведінки.	Зниження злочинності; соціальне / моральне одужання молоді; недопущення конкретних правопорушень; реінтеграція.
Основні методи / Заходи	Виявлення груп/осіб ризику; вивчення особливостей; оперативно-розискна діяльність, слідчі заходи; переконання, допомога.	Соціальні, психологічні, економічні, культурно-виховні, медичні, правові заходи; правове виховання; підтримка сімей; індивідуальна робота.	Комплексна політика; превентивні заходи; вплив на осіб з наміром; залучення громади; подолання деструктивних явищ; сімейне виховання.
Цільові групи	Особи, схильні / здатні до правопорушень; групи ризику; оточення.	Суспільство, молодь; групи ризику; особи з девіантною поведінкою; сім'ї, батьки.	Підростаюче покоління; правопорушники та їх сім'ї; особи з наміром вчинити правопорушення.
Рівень втручання	Переважно вторинний та третинний (робота з ризиками та особами).	Охоплює первинний, вторинний та третинний рівні.	Охоплює всі рівні як загальна категорія.
Співвідношення з іншими термінами	Часто синонім «профілактики»; може розглядатися як частина «запобігання» або «профілактики».	Частина «запобігання»; ширше за «попередження» у деяких трактуваннях.	Найширше поняття, включає «профілактику», «попередження», «припинення», «протидію»

Джерело: Складено автором

ДОДАТОК Г

Таблиця Г.1 - Мінімальний вік кримінальної відповідальності в Європі

Країна	Загальний мінімальний вік відповідальності	Особливі умови / Ньюанси
Франція	8-10 років	Особи до 18 років можуть нести відповідальність за злочини, якщо здатні усвідомлювати свої дії. Мінімальний вік зазвичай визначається як 8–10 років. Діти 13–18 років можуть нести кримінальну відповідальність, а з 16 років – іноді за правилами для дорослих.
Швейцарія	10 років	До 10 років – кримінальна відповідальність не настає.
Велика Британія (Англія та Уельс)	10 років	З 10 років – кримінальна відповідальність за злочини.
Велика Британія (Північна Ірландія)	10 років	До 10 років – кримінальна відповідальність не настає.
Андорра	12 років	Відсутність відповідальності за будь-яке кримінальне правопорушення до 12 років.
Ірландія	12 років	10–11 років: відповідальність лише за вбивство, ненавмисне вбивство, зґвалтування, сексуальне насильство при обтяжуючих обставинах; до 14 років – провадження лише зі згоди директора держобвинувачення.
Нідерланди	12 років	З 12 років – кримінальна відповідальність за злочини.
Сан-Марино	12 років	До 12 років – кримінальна відповідальність не настає.
Туреччина	12 років	12–14 років: відповідальність лише за умови здатності усвідомлювати юридичний зміст і наслідки правопорушення або керувати своїми діями.
Велика Британія (Шотландія)	12 років	До 8 років – не може бути визнана винною; до 12 років – не може бути притягнута до відповідальності; злочини, вчинені у 8–12 років, можуть бути внесені до хроніки, але судове переслідування не відбувається.
Монако	13 років	До 13 років кримінальна відповідальність не настає.
Австрія	14 років	Особи віком 14 або 15 років не підлягають кримінальному покаранню, якщо їхня неправомірна поведінка не є «серйозною» і якщо застосування заходів ювенальної юстиції не є необхідним для запобігання подальшим злочинам.
Боснія і Герцеговина	14 років	Відсутність кримінальної відповідальності до 14 років.

Болгарія	14 років	До 14 років можуть застосовуватись виховні заходи за суспільно небезпечні дії. Особи 14-18 років відповідальні, лише якщо могли усвідомлювати характер/значення діяння та керувати своїми діями.
Хорватія	14 років	До 14 років справи розглядаються Центром соціального захисту, а не судом.
Кіпр	14 років	Відсутність кримінальної відповідальності до 14 років.
Грузія.	14 років	Відсутність кримінальної відповідальності до 14 років.
Німеччина	14 років	Діти 14–18 років: відповідальність, якщо достатньо зрілі, щоб усвідомлювати неправомірність дії та діяти відповідно до цього.
Угорщина	14 років	З 12 років – кримінальна відповідальність за тяжкі злочини (вбивство, умисне вбивство, побої, грабіж), якщо дитина усвідомлювала характер і наслідки дій.
Італія	14 років	14–17 років: відповідальність лише за умови здатності сформулювати злочинний умисел щодо конкретного правопорушення.
Латвія	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає.
Ліхтенштейн	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає.
Македонія, колишня югославська республіка	14 років	До 14 років кримінальна відповідальність не настає.
Мальта	14 років	До 14 років кримінальна відповідальність не настає.
Чорногорія	14 років	До 14 років кримінальна відповідальність не настає.
Румунія	14 років	14–16 років: відповідальність лише за наявності «розбірливості»; з 16 років – відповідальність у рамках системи покарань для неповнолітніх.
Сербія	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає.
Словаччина	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає; за сексуальне насильство – з 15 років.
Словенія	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає, але можливе поміщення до спеціальних установ для неповнолітніх.
Іспанія	14 років	До 14 років – кримінальна відповідальність не настає, але можливі заходи захисту.
Чехія	15 років	Відсутність кримінальної відповідальності до 15 років.
Данія	15 років	Відсутність кримінальної відповідальності до 15 років. (Вік змінювався: був знижений до 14 років у 2010 р., але повернений до 15 років у 2012 р.).
Фінляндія	15 років	Заходи, які можуть бути застосовані до дітей віком до 15 років, містяться в Законі про захист

		дітей. Суди мають повноваження звільняти від покарання правопорушення, вчинене особою, яка не досягла 18-річного віку, якщо «діяння вважається результатом її/її легковажності або необережності, а не її/її нехтування заборонами та приписами закону»
Греція	15 років	8–13 років: лише виховні/лікувальні заходи; 13–15 років: лише виправні/лікувальні заходи; 15–18 років: можливе позбавлення волі.
Ісландія	15 років	Відповідальність лише з 15 років.
Норвегія	15 років	До 15 років кримінальна відповідальність не настає.
Швеція	15 років	До 15 років – кримінальна відповідальність не настає.
Вірменія	16 років	Нижчий вік (14 років) застосовується для окремих названих злочинів.
Азербайджан	16 років	Нижчий вік (14 років) застосовується для певних названих злочинів. Діти віком до 14 років можуть підлягати дисциплінарним заходам з боку адміністративних комісій, включаючи можливе утримання в «спеціальних виправних школах».
Білорусь	16 років	Нижчий вік (14 років) застосовується для великої кількості конкретно названих правопорушень, включаючи не тільки насильницькі злочини, але й такі, як хуліганство та крадіжка.
Литва	16 років	З 14 років – відповідальність за окремі тяжкі злочини (вбивство, зґвалтування, крадіжки, пограбування тощо).
Молдова	16 років	З 14 років – відповідальність за окремі тяжкі злочини.
Португалія	16 років	12–16 років – можливі виховні заходи (утримання у виховних центрах закритого типу) за спеціальним законом.
Україна	16 років	З 14 років – відповідальність за окремі тяжкі та майнові злочини, перелічені у КК.
російська федерація	16 років	З 14 років – відповідальність за окремі тяжкі злочини, перелічені у КК.
Албанія	16 років (для «кримінальних правопорушень» - менш тяжких)	Відсутність відповідальності до 14 років. Нижчий вік (14 років) застосовується для більш тяжких злочинів, визначених як «злочини».
Польща	17 років	З 15 років – відповідальність за окремі тяжкі злочини, перелічені у ст. 10(2) КК.
Люксембург	18 років	До 18 років – справи розглядає суд у справах неповнолітніх (захист, догляд, лікування, освіта); з 16 років можливе направлення до суду для дорослих і покарання для дорослих; для деяких заходів (наприклад, короткострокове ув'язнення) нижньої вікової межі немає.

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1 - Види механізмів формування і реалізації публічної (державної) політики в різних сферах за визначенням вітчизняних науковців

Вид механізму	Українські дослідники
Законодавчий	І. Москалець (інноваційна економічна політика)
Правовий	Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика); А. Бойко (політика у сфері земельних відносин); І. Парубчак (молодіжна політика)
Нормативно-правовий	О. Шаповал (політика розвитку освіти); О. Мельниченко (інвестиційна політика)
Інституціонально-правовий	Є. Гордієнко (соціальна політика захисту ветеранів)
Адміністративний	О. Мельниченко (інвестиційна політика)
Адміністративно-правовий	О. Слободян (промислова політика)
Організаційний	А. Бойко (політика у сфері земельних відносин); І. Парубчак (молодіжна політика); О. Мельниченко (інвестиційна політика)
Організаційно-адміністративний	О. Шаповал (політика розвитку освіти)
Інституційно-організаційний	І. Москалець (інноваційна економічна політика); Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика)
Економічний	Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика); А. Бойко (політика у сфері земельних відносин); О. Мельниченко (інвестиційна політика)
Фінансовий	А. Бойко (політика у сфері земельних відносин); І. Парубчак (молодіжна політика)
Фінансово-економічний	О. Слободян (промислова політика); О. Шаповал (політика розвитку освіти); І. Москалець (інноваційна економічна політика)
Соціально-економічний	Є. Гордієнко (соціальна політика захисту ветеранів)

Соціально-психологічний	О. Мельниченко (інвестиційна політика)
Інформаційно-комунікаційний	Є. Гордієнко (соціальна політика захисту ветеранів); О. Шаповал (політика розвитку освіти)
Інформаційно-моніторинговий	О. Слободян (промислова політика);
Інформаційний	Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика) А. Бойко (політика у сфері земельних відносин)
Інформаційного забезпечення	І. Парубчак (молодіжна політика)
Політичний	Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика)
Політико-інтеграційний	О. Слободян (промислова політика)
Системно-аналітичний	А. Бойко (політика у сфері земельних відносин)
Адаптивно-психологічний	Є. Гордієнко (соціальна політика захисту ветеранів).
Кадрово-мотиваційний	О. Шаповал (політика розвитку освіти)
Контрольно-оцінювальний	Ю. Палагнюк (євроінтеграційна політика)
Адміністративно-правовий механізм участі інститутів громадянського суспільства	Пилип В.В. (політика у сфері правоохоронної діяльності)
Програмно-цільовий	А. Бойко (політика у сфері земельних відносин)
Науково-освітньої інтеграції	О. Шаповал (політика розвитку освіти)

Джерела:

ДОДАТОК Є

Таблиця Є.1 - Ключові державні актори в організаційно-правовому механізмі формування і реалізації публічної політики попередження дитячої та підліткової злочинності в Україні

Актор	Основні функції / повноваження у сфері попередження злочинності	Ключові НПА, що регулюють діяльність	Рівень
Мінсоцполітики	Формування та реалізація політики, координація ССД, розробка НПА, програми підтримки сімей та дітей, усиновлення, опіка, патронат	Положення про Мінсоцполітики (Постанова КМУ № 423), Закон України «Про охорону дитинства»	Національний
Нацполіція (ЮП)	Профілактика правопорушень, виявлення причин та умов, індивідуальна профілактика, профілактичний облік, реагування на насильство	Закон України «Про Національну поліцію», Наказ МВС № 1044 (Інструкція)	Національний, Регіональний, Місцевий
Служби у справах дітей (ССД)	Соціально-правовий захист дітей (особливо у СЖО, сиріт), запобігання бездоглядності, контроль умов виховання, представництво інтересів	Закон України № 20/95-ВР, Постанова КМУ № 866 ¹	Регіональний, Місцевий
Прокуратура	Нагляд за додержанням законів, процесуальне керівництво, підтримання обвинувачення, представництво інтересів дитини	Закон України «Про прокуратуру», КПК України	Національний, Регіональний, Місцевий
Суди	Розгляд справ про	Закон України «Про	Національний,

(спеціалізовані судді)	правопорушення неповнолітніх, застосування заходів виховного характеру, вирішення питань щодо прав дитини	судоустрій і статус суддів», КК, КПК, КУпАП, Сімейний кодекс України	Регіональний, Місцевий
ДУ «Центр пробації»	Нагляд та соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими	Закон України «Про пробацію», КК, КПК України	Національний, Регіональний, Місцевий
МОН, МОЗ	Раннє виявлення проблем, профілактика через освітні/медичні заклади, реабілітація	Закони «Про освіту», «Основи законодавства України про охорону здоров'я»	Національний, Регіональний, Місцевий
Органи місцевого самоврядування (ОМС)	Затвердження та фінансування місцевих програм, забезпечення діяльності місцевих служб та закладів ⁹	Закон «Про місцеве самоврядування в Україні»	Місцевий
Уповноважений ВРУ з прав людини	Парламентський контроль за додержанням прав дитини	Закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини»	Національний
Державна служба у справах дітей	Реалізація політики у сфері захисту прав дітей, усиновлення, сімейних форм виховання ¹	Положення про Державну службу України у справах дітей	Національний

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1 - Структури та заклади Харківської територіальної громади, з якими співпрацюють служби у справах дітей в процесі попередження дитячої злочинності

№	Структури та заклади	Питання, з яких служби у справах дітей співпрацюють з суб'єктами
Заклади підвідомчої мережі Департаменту служб у справах дітей:		
	Комунальний заклад соціального захисту для дітей «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей м. Харкова»	- направлення дітей для проходження курсу реабілітації; - проведення з батьками роботи щодо підвищення батьківського потенціалу
	Комунальний заклад «Консультативно-кризовий центр «Відповідальне батьківство» Харківської міської ради	- направлення батьків з питань вирішення сімейних конфліктів
Медичні заклади міського та обласного підпорядкування:		
	Перинатальні центри, пологові будинки, лікарні, поліклініки	- залучення лікарів до групи оперативного реагування на повідомлення про жорстоке поводження з дітьми; - влаштування на обстеження дітей, вилучених із небезпечного середовища; - участь у складанні актів охорони здоров'я та органу внутрішніх справ України про дитину, яку батьки (матір або батько), інші родичі або законний представник відмовилися забрати з пологового будинку, іншого закладу охорони здоров'я або покинули у медичному закладі; - систематичне направлення дітей, які перебувають на обліку в ССД, для проходження обов'язкового медичного огляду (для дітей СЖО – раз на рік, для дітей-сиріт та позбавлених батьківського піклування, двічі на рік); - направлення осіб, які мають намір взяти на виховання дитину, для проходження медичного огляду та отримання відповідного висновку про стан здоров'я; - направлення опікунів/піклувальників для проходження обов'язкового медичного огляду (раз на рік); - отримання висновків лікарсько-консультативної комісії про наявність у батьків тяжкої хвороби, яка перешкоджає виконанню батьківських обов'язків;
	Будинки дитини	- тимчасове влаштування дітей відповідно до віку та стану здоров'я; - проходження дітьми медичного обстеження та необхідної реабілітації; - направлення батьків з дітьми до денних груп медико-

		соціальної реабілітації; - організація знайомства та встановлення контакту між дитиною та кандидатами в усиновлювачі;
	Психоневрологічні та наркологічні диспансери	- направлення батьків, які мають ознаки зловживання алкогольними напоями чи вживання наркотичних речовин для проходження обстеження та лікування; - отримання висновків лікарсько-консультативної комісії про наявність у батьків тяжкої хвороби, яка перешкоджає виконанню батьківських обов'язків; - направлення осіб, які мають намір взяти на виховання дитину, для проходження обстеження та отримання відповідних довідок;
Соціальні установи та заклади:		
	Управління соціального захисту населення	- організація проведення оцінювання потреб дітей та їх сімей у соціальних послугах; - оформлення та своєчасне отримання державних виплат на дітей під опікою/піклуванням; - надання інформації про отримання батьками виплат на дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; - залучення представників управління до участі в засіданнях міждисциплінарної команди, складання індивідуальних планів соціального захисту дітей та їх виконання;
	Відділи соціальної роботи	- організація надання дітям та їх сім'ям необхідних соціальних послуг; - організація взяття сімей з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, сімей опікунів/піклувальників, прийомних сімей під соціальний супровід; - участь у групі оперативного реагування на повідомлення про жорстоке поводження з дітьми; - залучення представників відділів до участі в засіданнях міждисциплінарної команди, складання індивідуальних планів соціального захисту дітей та їх виконання;
	Комунальний заклад «Центр надання допомоги постраждалим від насильства»	- обмін інформацією про дітей, які зазнали насильства, для організації подальшої всебічної роботи щодо захисту їх прав;
	Комунальний заклад «Харківський міський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Промінь»	- спрямування дітей для поліпшення або відтворення життєдіяльності, повернення до повноцінного життя дітей з інвалідністю, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги;
	Комітети у справах сім'ї, молоді та спорту Харківської міської ради	- взаємодія з питань попередження та протидії домашньому насильству; - направлення, у разі виявлення, батьків, які мають троє та більше дітей, для оформлення посвідчення багатодітної сім'ї; - направлення дітей облікових категорій на відпочинок та оздоровлення;

		- залучення представників комітетів до участі в засіданнях міждисциплінарної команди, складання індивідуальних планів соціального захисту дітей та їх виконання
Установи та заклади освіти:		
	Управління освіти, заклади дошкільної освіти, заклади загальної середньої освіти	- організація посиленого виховного впливу на дітей облікових категорій; - залучення представників закладів до участі в засіданнях міждисциплінарної команди, складання індивідуальних планів соціального захисту дітей та їх виконання; - проведення перевірок стану виховної роботи та заходів з соціально-правового захисту дітей облікових категорій; - виявлення дітей, які не приступили до навчальних занять (проведення Всеукраїнського рейду «Урок»); - вжиття заходів щодо повернення дітей на навчання; - проведення індивідуальної та групової профілактичної роботи серед учнів щодо попередження правопорушень та інших негативних явищ; - висвітлення на батьківських зборах актуальних питань щодо захисту прав дітей;
	Заклади професійної освіти	- проведення профілактичної роботи з неповнолітніми щодо попередження правопорушень та інших негативних явищ; - вжиття заходів щодо повернення на навчання неповнолітніх, які не відвідують навчальні заняття; - надання погоджень на відрахування чи переведення неповнолітніх із закладів професійної освіти;
	Вищі навчальні заклади	- надання погоджень на відрахування чи переведення неповнолітніх із закладів професійної освіти;
Підрозділи Національної поліції:		
	Сектор ювенальної превенції	- проведення спільних рейдів; - участь у групі оперативного реагування на повідомлення про жорстоке поводження з дітьми; - проведення профілактичної роботи з неповнолітніми щодо попередження правопорушень та інших негативних явищ; - залучення представників сектору до участі в засіданнях міждисциплінарної команди, складання індивідуальних планів соціального захисту дітей та їх виконання; - проведення профілактичної роботи з батьками, іншими законними представниками дітей, які ухиляються від виконання обов'язків з виховання та утримання дітей; - порушення питання про притягнення до відповідальності батьків, які ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вчиняють насильство стосовно дітей, порушують їх права;
	Сектор превенції (дільничні)	- проведення роботи з кривдниками, які вчинили

	офіцери поліції)	наси́льство в сім'ї; - залучення до проведення спільних рейдів;
	Патрульна поліція	- виявлення дітей, які залишились без нагляду дорослих; - виявлення дітей, які утримуються у неналежних умовах чи зазнають насильства в сім'ї; - залучення до вжиття негайних заходів щодо вилучення дітей із небезпечного середовища;
	Шкільні поліцейські	- проведення спільної профілактичної роботи серед учнів та заходів правового спрямування;
	Підрозділи слідства, розшуку	- участь представників ССД у проведенні слідчих дій у кримінальних справах за обвинуваченням неповнолітніх в якості законних представників чи представників органу опіки та піклування; - обстеження умов проживання неповнолітніх обвинувачених, надання інформації про умови їх виховання;
	Підрозділ ДСНС	- проведення спільних рейдів; - залучення до виявлення дітей, які залишилися без батьківського піклування, переміщених з територій, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або батьки яких перебувають на територіях, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, складання відповідних актів;
	Суди	- супроводження позовних заяв, поданих від імені органу опіки та піклування в інтересах дітей; - участь у якості позивачів, відповідачів, третіх осіб при розгляді справ, які можуть впливати на інтереси дітей; - участь у розгляді кримінальних справ за обвинуваченням неповнолітніх у якості їх законних представників або представників органу опіки та піклування;
Підрозділи Управління юстиції		
	Відділи міграційної служби	- отримання інформації про реєстрацію та підстави перебування на території України батьків, які не є громадянами України, та ухиляються від виконання батьківських обов'язків, а також відомостей про їх виїзд за межі країни;
	Відділи реєстрації актів цивільного стану	- проведення реєстрації народження покинутих дітей; - отримання дублікатів документів на дітей; - проведення перевірки та отримання інформації даних про батьків покинутих, знайдених дітей;
	Відділи державної виконавчої служби	- отримання опікунами/піклувальниками аліментів на дітей від батьків, які були позбавлені батьківських прав;
Установи кримінально-виконавчої служби:		
	Сектор ювенальної пробації	- участь у складанні досудових доповідей щодо неповнолітніх (надання інформації про умови виховання дитини, участь в якості законних представників);

		- проведення спільних перевірок умов проживання неповнолітніх, які перебувають на обліку в секторі;
	Установи тимчасового тримання та виконання покарань	- отримання інформації про тримання батьків під вартою чи відбування ними покарань для подальшого надання дітям відповідного статусу та організації їх соціально-правового захисту

ДОДАТОК 3

Таблиця 3.1 - Інституційна структура та правове забезпечення попередження дитячої та підліткової злочинності в зарубіжних країнах

Країна	Інституційна структура ювенальної юстиції	Правове регулювання
США	Децентралізована: окремі системи штатів. Існують ювенальні суди, але значна кількість підлітків може скеровуватися до дорослих судів за тяжкі злочини. Є спеціалізовані підрозділи поліції (Juvenile Officers), пробація для неповнолітніх. Інституції на місцевому рівні співпрацюють через ради з питань правосуддя для неповнолітніх у деяких громадах.	Немає єдиного федерального кодексу; основні рамки – Juvenile Justice and Delinquency Prevention Act (1974) та поправки. Штати мають власні ювенальні кодекси. Багато штатів останнім часом підвищили вік кримінальної відповідальності до 18. Фокус законів – захист громадськості, але все більше і реабілітація (у ряді штатів проголошено Balanced and Restorative Justice).
Велика Британія (Англія і Уельс)	Відносно централізована система з місцевою міжвідомчою реалізацією. Є <i>Youth Courts</i> (спеціальні суди магістратів для молоді 10-17 р.), але багато справ вирішують поза судом YOT-команди. Youth Offending Teams на місцях включають поліцію, соцслужби, освітян, пробацію – спільно займаються і профілактикою, і супроводом справ. Центральний орган – <i>Youth Justice Board</i> – координує політику та фінансує програми.	Основний акт – Crime and Disorder Act 1998 (створив YOT, YJB, нові покарання). Надалі – Youth Justice and Criminal Evidence Act 1999, та ін. Мета системи визначена як «попередження offending та re-offending». Є Національні стандарти для роботи з молоддю. Вік кримінальної відповідальності – 10 років (один з найнижчих у Європі), але для 10-17 діє специфічна процедура. Закон зобов'язує враховувати добробут дитини і використовувати відновні підходи, коли можливо.
Швеція	Високо децентралізована соціальна система. Спеціальних ювенальних судів немає – справи 15-17-річних ведуть звичайні суди, але з обов'язковою участю соціальної служби. До 15 років – повна відповідальність соцслужб (комунальні комітети у справах молоді). Поліція співпрацює із соцслужбами, може неформально передавати їм випадки. Дуже рідко	Закон «Про молодих правопорушників» (LUL) регламентує, що до 18 років пріоритет – заходи опіки. Вік відповідальності – 15. Соціальні закони (LVU Act про примусове виховне піклування) дозволяють соцслужбі ізолювати підлітка, але у закладі виховання, а не в'язниці. Кримінальний кодекс має спецрозділ щодо покарань молоді:

Країна	Інституційна структура ювенальної юстиції	Правове регулювання
	неповнолітні поміщаються у тюрми – існують <i>молодіжні будинки (LVU)</i> під управлінням соціального відомства.	суд здебільшого зобов’язаний призначити <i>догляд соціальної служби</i> або умовний нагляд, а не тюремне ув’язнення (ув’язнення – лише якщо дуже тяжкий злочин).
Німеччина	Спеціалізовані <i>ювенальні суди (Jugendgerichte)</i> діють для осіб 14-17 р., а також можуть застосувати ювенальне право до молоді 18-20 р. У судах беруть участь судді у справах молоді, прокурори молоді і т.зв. <i>Jugendgerichtshilfe</i> – соціальні працівники, що радять суду щодо покарання. Виконання покарань – через службу пробації молоді, установи виховного впливу. Сильна роль земель (регіонів) у реалізації – вони утримують установи, пробацію.	Ювенальний закон Німеччини – Jugendgerichtsgesetz (JGG) – передбачає, що мета – виховання, а не відплата. Містить каталог «виховних заходів» (наставництво, припис поведінки, соціальні роботи) та «дисциплінарних заходів» (зауваження, виховний арешт до 4 тижнів). Тюремне ув’язнення молоді – окремо, у молодіжних тюрмах, і лише якщо неминуче. До 18 р. – автоматично ювенальне право, 18-20 р. – суд може застосувати ювенальні норми з огляду на розвиток особи.
Нова Зеландія	Інноваційна відновна структура. Основна ланка – <i>Сімейні групові конференції (Family Group Conferences)</i> під керівництвом Управління у справах дітей (Oranga Tamariki). Поліція має окремий Youth Aid підрозділ, що спрямовує випадки на конференції або дає попередження. Існує Молодіжний суд, але він розглядає лише найтяжчі справи або випадки невиконання плану FGC. Громади (особливо маорі) активно залучені – присутні представники племен, старійшини.	Children, Young Persons, and Their Families Act 1989 – закон, що запровадив нову систему (у 2019 перейменований в Oranga Tamariki Act). Визначає, що позасудове вирішення – пріоритет. Встановлює механізм FGC та його юридичну силу: рішення конференції може затверджуватися судом. Вік відповідальності – 14 (за деякі дуже тяжкі – 10), але до 17 років справи йдуть в молодіжну систему. Закон покладає акцент на найменш інвазивних заходах, залученні сім’ї та культурних цінностях маорі.
Ісландія	Невелика, дуже локалізована система. Поліція тісно співпрацює з батьками і школами: при затриманні підлітка насамперед зв’язуються з батьками. Є комісії у справах молоді при муніципалітетах, які розглядають випадки асоціальної поведінки.	Спеціального ювенального закону немає, застосовується загальний кримінальний кодекс, але з врахуванням віку. Вік відповідальності – 15. Є національна програма «Youth in Iceland» (не закон, а політика), що координується між міністерствами –

Країна	Інституційна структура ювенальної юстиції	Правове регулювання
	Судові справи рідкісні через низький рівень злочинності. Діє мережа молодіжних центрів, де фактично працюють як превентивні «аналітичні штаби» – відстежують благополуччя дітей.	вона стосується профілактики (заборона алкоголю неповнолітнім, комендантська година тощо). Фактично правове поле більше превентивно-адміністративне: муніципальні постанови про дозвілля молоді, про комендантську годину, фінансування гуртків – це теж частина «правового регулювання» профілактики.

Таблиця 3.2 - Превентивні програми та інструменти в зарубіжних країнах

Країна	Основні профілактичні програми та підходи
США	1) Програми з доведеною ефективністю: широкий спектр (MST – терапія в сім'ї, FFT – функціональна сімейна терапія, ART – тренінг заміщення агресії, Big Brothers Big Sisters – менторство, та ін.). Ці програми реалізуються НУО за гранти або штатними агенціями. 2) Програми в школах: DARE (освіта про наркотики), програми протидії булінгу, служби шкільних офіцерів поліції (School Resource Officers) з елементами просвіти. 3) Громадські ініціативи: «Ком'юніті з етикеткою» (<i>Communities That Care</i>) – модель, де громади проводять оцінку ризиків і впроваджують потрібні превентивні заходи; молодіжні центри, afterschool програми (спорт, гуртки для груп ризику). 4) Поліцейські diversion програми: ювенальні суди при поліції, програми відвідування в'язниць («Scared Straight» – щоправда, спірної ефективності). 5) Електронний моніторинг і інтенсивна пробація як альтернатива ув'язненню – підліток залишається в громаді під наглядом з умовою відвідувати школу/роботу.
Британія	1) Youth Inclusion Programme (YIP): робота з топ-50 підлітків групи ризику в неблагополучних районах – наставництво, тренінги, дозвілля. 2) Youth Inclusion and Support Panels (YISP): мультидисциплінарні команди раннього втручання для дітей 8–13 р., помічених у правопорушеннях – добровільні плани допомоги сім'ї. 3) Restorative justice: програми примирення потерпілих і правопорушників, впроваджені YOT у більшості громад (понад 90% випадків, де є потерпілий, пропонується RJ). 4) Національні кампанії: «Every Child Matters» – стратегія соц. розвитку дітей 2003–2010, включала компоненти безпеки і профілактики (зниження бідності, підтримка сімей). 5) Спортивні та мистецькі проекти для молоді: напр. програма «Positive Futures» – залучення підлітків з груп ризику у спорт, творчість. 6) Шкільна превенція: соціальні педагоги, уроки громадянства, програми медіації серед учнів.

Країна	Основні профілактичні програми та підходи
Швеція	1) Соціальний патронаж сімей: соцслужби ведуть облік неблагополучних сімей, регулярні візити, пропозиція допомоги (консультації, фінансова підтримка) щоб запобігти дитячій бездоглядності. 2) Загальнонаціональна система дозвілля: муніципалітети фінансують клуби за інтересами, спортивні секції, літні табори – залученість дітей дуже висока. 3) Індивідуальний план нагляду (övervakning): для підлітків, які вчинили правопорушення, соцслужба призначає наставника чи куратора, який регулярно зустрічається, контролює навчання, проводить виховні бесіди. 4) Програми роботи з агресією і залежностями: в спец. центрах юнацької психології безкоштовно. 5) Співпраця школа-поліція: на місцевому рівні поліція надає школам інформацію про інциденти за участі учнів, спільно з педагогами проводить профілактичні заходи з конкретними учнями (ранні попередження). 6) Мінімізація алкоголізму серед молоді: жорсткий контроль продажу алкоголю (держмонополія Systembolaget), активна антиалкогольна пропаганда серед підлітків – знижує асоціальну поведінку.
Німеччина	1) Тренінгові програми і курси під наглядом суду: для молодих правопорушників суд може зобов'язати пройти курс соціальних навичок, управління гнівом, програми «Особиста відповідальність». Виконання контролює пробація. 2) Projekten der Jugendhilfe (проекти допомоги молоді): НУО за підтримки земель реалізують проекти для груп ризику – від майстерень з профорієнтації до терапевтичних таборів у природі (Outdoor programmes). 3) Медіація потерпілих (Täter-Opfer-Ausgleich): широко використовується, фінансуються центри медіації. 4) «Соціально-навчальні» табори (соц-тренінгові табори): альтернатива в'язниці – відправка на 2-3 місяці у структуроване середовище з режимом дня, працею і вихованням. 5) Пробація з дорученнями: підліток на пробації має виконати певні завдання – відвідати музей-тюрму, доглядати за літніми людьми, писати есе про шкоду злочинів тощо. Ці заходи покликані викликати усвідомлення наслідків. 6) Превенція в громадах: місцеві служби молоді (Jugendamt) проводять освітні заходи, клуби дозвілля, консультації для батьків – загальна профілактика.
Нова Зеландія	1) Family Group Conferences: і як реакція, і як превенція (для дітей з поведінковими проблемами можуть скликатися превентивні FGC). 2) Iwi/Maori community programs: залучення громад маорі – молодь може бути спрямована жити і працювати деякий час в традиційному селі під наглядом старійшин (практика «cultural placement»). 3) Projekty для молоді «на вулиці» (Street Youth Work): соціальні працівники та волонтери патрулюють місця збору підлітків, проводять з ними час, направляють до центрів дозвілля. 4) Навчально-виправні табори (Youth Development Camps): добровільні табори на природі з елементами виживання, командної роботи для важких підлітків (нерідко – частина плану FGC). 5) Програми для сімей з дітьми, що повертаються з колонії: щоб уникнути рецидиву, сім'ю готують, є наставники, «buddy programs». 6) Партнерство зі школами: у школах діють ради учнівського

Країна	Основні профілактичні програми та підходи
	самоврядування, які теж можуть сприяти дисципліні; поліція проводить спецкурси (наприклад, про відповідальність на дорогах).
Ісландія	1) Масове залучення до спорту/творчості: держава компенсує кожній сім'ї певну суму на гуртки дитині («leisure card»). 90%+ підлітків займаються хоча б однією секцією. 2) «Батьківські патрулі»: у районах батьки чергують вечорами, слідкуючи, щоб підлітки не порушували комендантську годину, мирно спілкуються з компаніями, розводять по домівках при потребі. 3) Національні опитування молоді: щорічно проводиться анонімне опитування підлітків про їх спосіб життя, результати доводяться до шкіл і батьків – де видно проблеми (наприклад, зросло куріння в районі) – там посилюють заходи. 4) Центри молодіжного дозвілля: майже в кожному мікрорайоні є молодіжні клуби з настільними іграми, музичними студіями, де працюють молодіжні працівники – туди можна прийти після уроків замість блукати вулицею. 5) Конкурси, фестивалі без алкоголю: міські свята, концерти для молоді проводяться під контролем, щоб була альтернатива «тусовкам з випивкою». 6) Інформаційні кампанії для батьків: семінари про шкоду алкоголю для розвитку підлітка, про важливість проводити час з дітьми – стимулюють батьків бути уважнішими.

ДОДАТОК І

Таблиця І.1 - Функції громадських організацій у сфері профілактики дитячої злочинності

Функція	Зміст	Приклад реалізації (організація)
Інформаційно-аналітична	Збирання й аналіз даних про дитячу злочинність; виявлення причин делінквентної поведінки; формування рекомендацій для органів влади	Харківський інститут соціальних досліджень
Нормотворча	Участь у розробленні, удосконаленні й лобіюванні нормативно-правових актів і програм щодо профілактики дитячої злочинності	Міжнародна правозахисна організація «Ла Страда-Україна»
Інформаційно-просвітницька	Підвищення правової культури; просвітницькі заходи для молоді й батьків; консультації з виховання; створення соціальної реклами	ГО «Stop Sexting Ukraine»
Виховна	Формування правової свідомості й моральних цінностей; популяризація здорового способу життя; заохочення до соціально позитивної поведінки	Всеукраїнська організація «Клас»
Інтеграційна	Налагодження партнерства між державними і громадськими структурами; участь у координаційних радах; підтримка соціальних служб	Громадська спілка «Українська мережа за права дитини»
Підтримувально-соціальна	Соціальна, психологічна, юридична підтримка сімей; створення безпечних просторів для дозвілля; організація гуртків, таборів, секцій	Міжнародна організація «Save the Children»
Профілактична	Первинна профілактика (соціальні патрулі, шкільні програми); робота з дітьми груп ризику, наставництв.	Харківський благодійний фонд «Благо»
Реабілітаційна	Соціальна адаптація, ресоціалізація; корекційні програми; психологічна підтримка; пробація	«Карітас-Україна», УПЦ КП, ФСТ «Динамо»
Посередницька	Представництво інтересів дітей; участь у піклувальних радах; медіація у конфліктах	ГО «ФОКУС ПРАВА»

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 12:12:59 01.07.2025

Назва файлу з підписом: Дисертація Малько Н.О. pdf.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 2.0 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Дисертація Малько Н.О. pdf.pdf
Розмір файлу без підпису: 2.3 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Малько Наталія Олександрівна

П.І.Б.: Малько Наталія Олександрівна

Країна: Україна

РНОКПП: 3189416843

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 12:12:53 01.07.2025

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF97040000001C406B0062BB2104

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAdES-X Long)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00